

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій**

**БЕЗПЕКА РЕГІОНУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ:
ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:

Студентка 6 курсу, 623 групи

Заліщук Дар'я Євгенівна

Науковий керівник:

доктор політ. наук,

професор

Федуняк Сергій Георгійович

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № _____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедрою _____ доц. Макара В.Ю.

Чернівці – 2025

Анотація

Дипломна робота присвячена комплексному дослідженню Центральної Азії як важливого геополітичного та геостратегічного регіону сучасного світу. У роботі аналізується історія формування регіону, різні підходи до його визначення, а також спроби структуризації геополітичного простору. Значну увагу приділено впливу «могутніх держав» — Китаю, Росії, та Європейського Союзу — на політичні процеси, економічний розвиток і безпекові тенденції Центральної Азії. Окремо розглядаються основні виклики безпеки, зокрема наслідки регіональних криз, загроза екстремізму, проблема 2014 року та реакція держав Центральної Азії на війну в Україні. У підсумку робота демонструє, що регіон стає ключовим елементом сучасного геополітичного протистояння, а його країни намагаються маневрувати між впливами глобальних гравців, зберігаючи власний суверенітет і прагнучи до внутрішньої стабільності.

Summary

The thesis is devoted to a comprehensive study of Central Asia as an important geopolitical and geostrategic region of the modern world. The work analyzes the history of the region's formation, various approaches to its definition, as well as attempts to structure its geopolitical space. Significant attention is given to the influence of the "major powers" — China, Russia, and the European Union — on political processes, economic development, and security dynamics in Central Asia. The study examines key security challenges, including the consequences of regional crises, the threat of extremism, the events of 2014, and the reaction of Central Asian states to the war in Ukraine. Ultimately, the research demonstrates that the region is becoming a crucial element of contemporary geopolitical confrontation, while its states strive to balance between competing global powers, preserve their sovereignty, and ensure internal stability.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. Теорія та методологія досліджень регіональної безпеки.....	9
1.1 Теоретико-методологічні засади дослідження регіональної безпеки ..	9
1.2 Аналіз джерельної бази.....	13
1.3 Ідея формування та визначення геополітичного простору «Великої Центральної Азії як спосіб посилення безпеки регіону.....	15
РОЗДІЛ 2. Вплив провідних держав світу на регіон Центральної Азії.....	21
2.1 Китай – турботливий сусід, чи узурпатор?.....	21
2.2 Росія – спільне минуле, але чи спільне майбутнє?.....	38
2.3 Європейська співпраця.....	55
РОЗДІЛ 3. Безпека Центральної Азії: основні виклики та загрози.....	73
3.1 Центральна Азія: регіональна безпека як процес.....	75
3.2 Виклики безпеці в Центральній Азії. Проблема 2014.....	80
3.3 Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні.	96
3.4 Ставлення країн Центральної Азії до війни в Україні.....	111
ВИСНОВКИ.....	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	122

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТР	Азіатсько-Тихоокеанський регіон
БОМКА	Програма управління кордонами в Центральній Азії
ВВП	Валовий внутрішній продукт
ВТО	Всесвітня Торгова Організація
ГЕС	Гідроелектростанція
ГУР	Головне управління розвідки
ДАМОС	Система моніторингу та аналізу даних про наркотики
ДПЛ	Діалоги з прав людини
ЄАЕС	Євразійський економічний союз
ЄБРР	Європейський банк реконструкції та розвитку
ЄІБ	Європейський інвестиційний банк
ЄІДПЛ	Європейський інструмент сприяння демократії та прав людини
ЄІСП	Європейський інструмент сусідства та партнерства
ЄПД	Європейська політика добросусідства
ЄПС	Європейська політика сусідства
ЄС	Європейський Союз
ЗМІ	Засоби масової інформації
ІДТ	Ісламська Держава Талібану
ІДУ	Ісламська Держава Узбекистану
ІНОГЄЙТ	Міжнародна програма транспортування нафти та газу до Європи
ІСР	Інструмент співпраці для розвитку
КАДАП	Програма боротьби з транскордонним наркобізнесом та наркоманією
КНР	Китайська Народна Республіка
КПК	Комуністична партія Китаю
МЕДІССА	Медіа та інформаційні стратегії
МЗС	Міністерство закордонних справ
НАТО	Організація Північноатлантичного договору
НБСЄ	Нарада з безпеки та співпраці в

ОБСЄ	Європі Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОДКБ	Організація Договору колективної безпеки
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ОПЕК	Організація країн-експортерів нафти
ОПОШ	Один пояс – один шлях
ОТД	Організація тюркських держав
ОЦАС	Організація “Центрально азійське співробітництво”
ПВЦА	Партнерство зі співробітництва та розвитку Великої Центральної Азії
ПІІ	Прямі іноземні інвестиції
ПРООН	Програма розвитку ООН
ПЗМ	Партнерство заради миру
РАТС	Регіональна антитерористична структура
РФ	Російська Федерація
СНД	Співдружність Незалежних Держав
СПЄС	Спеціальний представник Європейського Союзу
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ТАПІ	Газопровід Туркменістан-Афганістан-Пакистан-Індія
TACIS	Технічна допомога співдружності незалежних держав
ТЕМПУС	Трансєвропейська програма академічної мобільності
ТНК	Транснаціональні корпорації
ТРАСЕКА	Транспортний коридор “Європа-Кавказ-Азія”
ТРІТ	Навчання та освіта щодо лікування залежностей
УПС	Угоди про партнерство та співпрацю
ЦА	Центральна Азія
ЦАС	Центральноазійське співробітництво
ШОС	Шанхайська організація

ЮНЕСКО	співробітництва Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури
CAREN	Дослідницька та освітня мережа Центральної Азії
CCTV	China Central Television
GEANT	Загальноєвропейська науково- освітня мережа
OFAC	Американське управління контролю іноземних активів

ВСТУП

Актуальність теми. Після розпаду Радянського Союзу розпочався процес не лише становлення нових незалежних держав, а й формування нових геополітичних і геостратегічних територій. У геополітичних концепціях найскладнішим є визначення політичних кордонів регіонів Азії. А особливо актуально й важливо дослідити політичні та геополітичні проблеми, які постали після створення в Центральній Азії п'яти нових незалежних держав, які раніше входили до складу СРСР.

Актуальність теми значно посилюється в контексті збройної агресії російської федерації проти України, що розпочалася з 2014 року з анексії Автономної Республіки Крим та підтримки збройного конфлікту на Донбасі. З 2022 року переросла в повномасштабну війну. Ці події докорінно змінили геополітичну ситуацію в Євразійському просторі, актуалізували питання територіальної цілісності, політичної незалежності та безпеки пострадянських держав. Це також продемонструвало прагнення росії відновити свій вплив на території колишнього СРСР, що безпосередньо впливає на зовнішньополітичний вибір і геостратегічне позиціювання країн Центральної Азії.

Метою моєї дипломної роботи є дослідження безпекового розвитку регіону Центральної Азії.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні **завдання**:

- дослідити теоретико-методологічні засади вивчення регіональних процесів загалом та безпеки зокрема;
- дослідити історію та процес формування Центральноазіатського регіону;
- дослідити політичні та геополітичні проблеми регіону;
- визначити безпекові загрози та виклики даного регіону;

- виявити шляхи та засоби впливу провідних суб'єктів міжнародних відносин на даний регіон.

Об'єктом дипломної роботи є процеси становлення та розвитку Центральної Азії як регіону міжнародної безпеки. .

Предметом роботи є основні виклики та загрози регіону Центральної Азії.

Хронологічні рамки охоплюють період з кінця XIX ст. до сучасності.

Методологічну основу моєї дипломної роботи складають роботи та концепції зарубіжних авторів в області політології та геополітики. У роботі використовується дослідницько-аналітичний підхід, при дослідженні питань безпеки, та загальному дослідженні історії формування регіону. Системний підхід дає змогу досліджувати центральноазійський регіон як цілісну безпекову систему. Також я використала проблемно-хронологічний метод щоб мати змогу продемонструвати часові рамки про які йдеться в моїй роботі.

Мета і завдання обумовили **структуру** дипломної роботи – вона складається зі вступу, чотирьох розділів з підрозділами (2 в 1 розділі, 4 в 2 розділі та 3 в 3 розділі), висновків та списку використаних джерел.

Практичне значення дослідження. Геополітичну важливість Центральної Азії обговорювалися ще з кінця XIX століття. В наш час суперечки з цього приводу не припиняються. Значною мірою це обумовлено зростанням ролі згаданого регіону в геополітичному просторі, отже і з протистоянням за вплив на нього великої кількості держав світу. Адже транспортно-магістральне та ресурсне значення Центральної Азії відіграє важливу роль в міжнародній розстановці сил.

Структура роботи. Дослідження складається з анотації, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів та підрозділів до них, висновків, списку використаних джерел.. Робота містить 120 сторінок тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1 Теоретико-методологічні засади дослідження регіональної безпеки

Розподіл на окремі регіональні утворення у світовому політичному процесі були обумовлені необхідністю позиціонувати окремі країни або їх регіональні групи в регіональному або світовому масштабі. Формування нових незалежних держав на пострадянській території викликало не лише інше сприйняття його колишніх регіонів, а й необхідність формування нових політичних концепцій. У науковій літературі паралельно є як застарілі, так і новітні означення, які ще не стали загальноновживаними.

Вперше виокремив Центральну Азію як окремий регіон в 1843 р. географ Олександр Гумбольдт, який відніс до нього території від Алтаю до північних Гімалаїв. Тодішні географи вважали Центральну Азію природним регіоном, що знаходився на схід від Паміру. Наприклад, Н. Пржевальський виділяв межі Центральної Азії по Гімалаях, Паміру, Західному Тянь-Шань, на сході – по Великому Хінгану та прикордонним регіонам Китаю.

Щодо Західної інтерпретації терміну “Центральна Азія”, то класичним є трактування, яке запропонував Р. Фрай. Регіон Центральної Азії – це зони культури між основними осілими регіонами Росії, Китаю, Індії та семітського Близького Сходу, що мають власні автентичні й системоутворювальні риси, однією із яких є іслам. Також до спільних рис можна віднести особливі форми іригації, торгівлі та комерційної діяльності. Таке бачення даного регіону було базою до розвалу СРСР.

Географічний підхід застосовує ЮНЕСКО, що відносить до Центральної Азії такі країни як: Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан, Монголію, Афганістан, Західний Китай, а також певні райони Індії, Пакистану та Ірану. Шанувальник такого методу професор Грузинського фонду стратегічних та міжнародних досліджень В. Папава припускає, що віднесення до поняття “Центральна Азія” лише п’яти колишніх радянських республік – Казахстану, Киргизстану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану з географічної (і не тільки) точки зору є некоректно, адже поза межами даного регіону залишається Афганістан, Монголія та регіони що межують з країнами перерахованими вище.

Натомість співробітники географічного факультету Московського державного університету Н. Алексєєва та І. Іванова, докладно аналізуючи термінологічні суперечності щодо Центральноазійського регіону, дійшли до висновку, що регіональний поділ Азії, який було прийнято у радянській географії ХХ ст., здебільшого базувався на природному районуванні цієї частини землі, основи якого сформувались у другій половині ХІХ ст. На сьогоднішній день за умов регіонального поділу материків та їхніх вагомих частин, першочергово дедалі більше виходять культурно-цивілізаційні та політико-географічні умови, які часто не збігаються з природними кордонами, отже в такому разі не буде дотримано умов неподільності держави.

У визначенні регіону Центральної Азії є також і етнічний підхід, згідно з яким дана територія обмежується поселеннями східно-тюркських народів, монголами а також тибетцями, куди відносяться Синьцзян, тюркомовні райони півдня Сибіру, п'ять колишніх середньоазійських республік(хоча в Таджикистані мешкають іраккомовні народи), та північ Афганістану. Даний підхід об'єктивно не відтворює простір представленого регіону.

Нині дехто з російських вчених також вважають неправильним обмеження складу Центральноазійського регіону лише республіками колишнього СРСР. Цю гіпотезу вони обґрунтовують тим, що ще за довго до створення сучасних держав розуміння регіону Центральної Азії було набагато ширшим. Зокрема, до Центральноазійського регіону відносять Алтайський край тощо.

Деколи до складу країн Центральної Азії відносять також і Азербайджан, що є невірним із будь-якої точки зору. Адже Азербайджан вочевидь відноситься до іншого регіону, такого як Кавказ.

Зокрема вчені етнографи Росії продовжують використовувати термін “Середня Азія” замість “Центральна Азія”. Недоречність такого трактування доводить, зокрема, Н. Мураталієва: “З одного боку велика частина Південно-Західного Казахстану(Кизил-Ординська та Чимкентська області) історично тяжіють до Узбекистану. З другого боку Північний Киргизстан за своїми географічними, геополітичними та етнокультурними критеріями відносить себе більше до Казахстану, аніж до Середньої Азії.

Помилковими є спроби в будь-якій спосіб внести Росію до складу Центральної Азії. Наприклад, на підставі того, що в жовтні 2004 року РФ вступила в організацію “Центральноазійське співробітництво” (ЦАС), що було сформована Казахстаном, Киргизстаном, Таджикистаном, та

Узбекистаном. Але у зв'язку з тим, що Туркменістан не являється членом фактично жодної з організацій країн Центральної Азії, він однаково являється частиною цього регіону. Іншими словами, “статус членства тієї або іншої держави в тій чи іншій організації не може бути використаний як єдиний критерій для визначення того, чи належить держава до певного регіону, чи ні”[4, с.39].

Як нам демонструє узбецький вчений Ф. Толіпов, “18 жовтня 2004 року Російська Федерація вступила в Організацію “Центральноазійське співробітництво” (ОЦАС) і тим самим начебто стала державою ЦА” ... “Вступ РФ в Організацію “Центральноазійське співробітництво” спотворило і географічну конфігурацію регіону, і політичну композицію Організації. Ця подія стала фактично віддзеркаленням не так наступу Росії, скільки відступу країн Центральної Азії, які тим самим визнали свою нездатність вирішити власні проблеми і покликали на допомогу посередника”[6].

У той же час східній частині Центральної Азії з кінця 1990-х років велику увагу приділяють дослідники з Китаю.

Таке трактування меж Центральноазійського регіону для “великих гравців” геополітичного простору є досить логічним, для контексту розширення своїх сфер впливу безпосередньо на країни Центральної Азії. Адже приналежність до спільних географічних, культурних, етнічних, релігійних сфер простору, надає широкі можливості для просування власних інтересів в цьому регіоні.

На мою думку, більш коректно визначив даний регіон Центральної Азії, наш співвітчизник, український вчений Р. Джангужин, котрий, не дивлячись на невідповідності між власне географічними та геополітичними означеннями регіону, запропонував розуміти під терміном “Центральна Азія” чотири середньоазійські республіки колишнього Радянського Союзу, до цього переліку відносяться: Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан, а також Казахстан, “оскільки такий підхід обумовлюється порівняною типологією та історико-культурною схожістю цих держав між собою”[1].

Так от, під Центральною Азією потрібно розуміти п'ять пострадянських держав, які знаходяться в азійській частині колишнього Радянського Союзу. Але, повернімося ще трохи до більш ранніх назв та формувань даного регіону, адже історія даних держав має дуже багато тлумачень.

Так, наприклад, назва “Туркестан”, що в перекладі з тюркської означає “країна тюрків”, відтворює назву історично-географічного регіону Центральної Азії. До складу Туркестану входили території Узбекистану, Туркменістану, Таджикистану, Киргизстану та Казахстану, Синьцзян-Уйгурський автономний округ Китаю, тюркомовні регіони півдня Сибіру, а також північ Афганістану та Ірану.

Умовно Туркестан ділився на Західний (Російський), що співпадав територією із нинішнім регіоном Центральної Азії, Східний (Китайський), Південний (північна частина Афганістану та Ірану). У Західному та Східному Туркестані проживало здебільшого тюркське населення, в Південному – іранські народи. Якщо поглянути з боку етнографії, то застосування цього терміну є невиправданим. Адже, наприклад іраномовні таджики не відносяться до тюркських племен. Із середини 20-х років ХХ ст. термін “Туркестан” поступово вийшов з мовного застосування і його було замінено терміном “Середня Азія”.

Термін “Середня Азія” в пострадянській географічній літературі відома досить давно. За традицією СРСР протягом 30-х – початку 90-х років ХХ ст. використовувався термін “Середня Азія і Казахстан”. Така назва відтворювала тодішній поділ країни на економічні регіони: Узбецький, Туркменський, Киргизський та Таджикиський входили до середньоазійського економічного району, тоді як Казахстан був окремою економічною зоною.

Термін “Середня Азія” не був загальноживаним і по різному трактувався в різних джерелах. До прикладу, у зарубіжній географічній літературі термін “Середня Азія” та “Центральна Азія” не мають вираженого розмежування. А у 1992 році президент Республіки Казахстан Нурсултан Назарбаєв на зустрічі голів держав тодішньої Середньої Азії запропонував відмовитися від формулювання радянського періоду “Середня Азія” на користь терміну “Центральна Азія”, який включав би в себе усі пострадянські країни цього регіону.

Отож поділ Центральноазійського регіону умовно можна розділити на дві частини: Євразійську степову казахсько-киргизьку та середньоазійську осіло-мусульманську. Кордон між ними можна привести умовно, по лінії: південний кордон Казахстану між Каспієм та Аралом, з одного боку, та Ошською і Джалал-Абадською областями Киргизстану з іншого боку.”

Проблематика регіональної безпеки займає важливе місце у сучасних міжнародних відносинах, оскільки регіони світу дедалі більше

перетворюються на самостійні простори взаємодії політичних, економічних та військових чинників. Після завершення «Холодної Війни» й розпаду біполярної системи з'явилась потреба в новому осмисленні безпекових процесів не лише на глобальному, а й на регіональному рівнях. Саме в межах регіонів найвиразніше проявляються процеси суперництва держав, впливу зовнішніх акторів, а також спроби формування власних моделей стабільності.

Поняття «регіональна безпека» має міждисциплінарний характер і трактується по-різному, залежно від теоретичного підходу.

В межах реалістичної школи міжнародних відносин – регіональна безпека розглядається як результат балансу сил між державами певного простору, де ключову роль відіграє військово-політична міць та здатність до стримування потенційного агресора. Ліберальний підхід акцентує увагу на важливості міжнародних інститутів, економічної взаємозалежності та спільних правил, які знижують ризик конфліктів. Конструктивістський підхід зосереджується на ідентичностях, культурних чинниках та сприйнятті загроз, які формують безпекову політику держав. Регіональна безпека також тісно пов'язана з поняттями «колективна безпека» та «регіональна стабільність», що відображають прагнення держав спільно протидіяти викликам і загрозам. У сучасному міжнародному середовищі важливу роль відіграють міжнародні організації, а зокрема: ООН, ОБСЄ, Шанхайська Організація Співробітництва (ШОС), Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ) та інші.

1.2 Аналіз джерельної бази

Проблематика безпеки регіону Центральної Азії привертає значну увагу дослідників упродовж кількох десятиліть, особливо після розпаду СРСР, коли на політичній карті світу постали нові незалежні держави — Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан. Джерельна база дослідження представлена широким колом наукових праць, аналітичних доповідей, міжнародних документів і матеріалів міжнародних організацій, які дозволяють комплексно розглянути політичні, економічні та безпекові процеси у регіоні.

Зарубіжна наукова думка про Центральну Азію формувалася під впливом геополітичних концепцій З. Бжезінського, Г. Кіссінджера, С. Гантінгтона, які розглядали регіон як частину ширшої стратегії глобального

впливу між Сходом і Заходом. У своїй “Великій шахівниці” Бжезінський підкреслював, що контроль над Центральною Азією має вирішальне значення для геополітичного балансу в Євразії.

Важливим етапом розвитку досліджень стала концепція “Великої Центральної Азії” американського аналітика Ф. Старра, який запропонував розширене бачення регіону як мосту між Каспійським басейном, Південною Азією та Китаєм. Його роботи окреслили основи розуміння безпеки регіону не лише у військово-політичному, а й у соціально-економічному контексті.

Російські дослідники, зокрема А. Арбатов, С. Караганов, В. Наумкін, аналізують Центральну Азію як зону традиційного впливу Москви. У їхніх працях регіон розглядається в аспекті “спільного історичного простору” та стратегічного тилу Росії. Проте після 2014 року, коли відбулася анексія Криму та почалася війна Росії проти України, у наукових дискусіях помітно змістилися акценти: з’явилися дослідження, які підкреслюють загрозу безпеці пострадянських держав через ревізійністську політику РФ. Це призвело до переосмислення ролі Москви в Центральній Азії — з “гаранта стабільності” до потенційного чинника дестабілізації.

Вплив подій 2022 року — повномасштабного вторгнення РФ в Україну — ще більше загострив питання регіональної безпеки. Аналітичні центри (Carnegie Endowment for International Peace, RAND Corporation, Chatham House, CSIS) у своїх звітах відзначають, що війна суттєво вплинула на вектор зовнішньої політики країн Центральної Азії, які намагаються дистанціюватися від Кремля та розвивати більш тісні зв’язки з Китаєм, Туреччиною, ЄС та США. Ці тенденції знайшли відображення у працях сучасних дослідників, таких як А. Когут, Е. Корі, М. Олкотт, які аналізують нову багатовекторність регіону як форму самозахисту від зовнішнього тиску.

Українські науковці — О. Гончаренко, В. Ліпкан, М. Капітоненко, О. Александров — досліджують Центральну Азію через призму регіональної безпеки та глобальних загроз. Після 2014 року в українській політології посилився інтерес до пострадянських регіонів як потенційних “зон ризику”, а після 2022-го — до аналізу впливу війни в Україні на геополітичну рівновагу Євразії. Їхні праці допомагають розглядати Центральну Азію не ізольовано, а як частину ширшої системи міжнародної безпеки, у якій будь-яка дестабілізація має глобальні наслідки.

Окрему групу джерел становлять міжнародні документи та аналітичні звіти, зокрема Стратегія ЄС для Центральної Азії (2007, оновлена 2019 року),

доповіді ООН, ОБСЄ, ШОС, Світового банку та ПРООН. Ці документи демонструють, що безпекова ситуація у регіоні розглядається у контексті розвитку, енергетичної стабільності, екологічної безпеки та транскордонного співробітництва.

Отже, аналіз джерельної бази показує, що питання безпеки Центральної Азії має багатовимірний характер і перебуває у тісному взаємозв'язку з глобальними процесами. Події 2014 та 2022 років докорінно змінили міжнародне бачення безпеки у пострадянських державах, зумовивши необхідність переосмислення ролі Росії та посилення регіональної самостійності країн Центральної Азії. Попри значну кількість наукових досліджень, недостатньо вивченими залишаються аспекти внутрішньої політичної стійкості та реальної спроможності держав регіону до спільного реагування на виклики сучасності.

1.3 Ідея формування “Великої Центральної Азії”, як спосіб посилення безпеки регіону.

Дуже відомою є ідея Ф. Старра, Велика Центральна Азія, основа її полягає в тому, щоб додати до списку країн цього регіону, окрім п'яти вище згаданих держав пострадянського простору, ще й Афганістан, Пакистан, Індію, Непал та Шрі-Ланку.

За мету при створенні даного проекту Ф. Старр дослідження “сприяння трансформації Афганістану та всього регіону, центром якого він є, в зону безпеки життєздатної ринкової економіки, секулярних та порівняно відкритих систем правління. Створення такої зони, яку з цього моменту можна називати “Велика Центральна Азія”, відкине сили, що сприяють утворення та зміцненню екстремізму, та посилить континентальну безпеку”.

Термін “Велика Центральна Азія” почав використовуватися у 2005 році, але даний проект ще й досі знаходиться на стадії розробки в різних країнах та міжнародних організаціях. Власні проекти з розвитку регіону запропонували Світовий банк, Азіатський банк розвитку, Агентство США з торгівлі та розвитку. Найбільш послідовним прихильником формування Великої Центральної Азії є Сполучені Штати Америки. Держсекретар США Кондоліза Райс, у 2005 році, прийняла рішення щодо передачі п'яти центральноазійських держав із Бюро у справах Європи та Євразії до Бюро ц справах Південної Азії.

Об'єднання вище згаданих країн в єдину Велику Центральну Азію обумовлено, на думку вчених із Америки та їхньої влади, спільними проблемами, таким як: тероризм, наркотрафік, корупція, несталість економічної та політичної системи. Зміцнення політичної та економічної інтеграції між державами позитивно вплине на стабільність, економічний розвиток та демократизацію країн представленого регіону.

Ідея створення Великої Центральної Азії, є однією із складових концепції американської зовнішньої політики, яка полягає у формуванні нової геополітичної реальності в регіоні за умови партнерства зі США. Основним важелем цього процесу повинні стати, на думку Держдепартаменту США, держави Центральної та Південної Азії (Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Індія, Пакистан).

Так, Ф. Старр вніс пропозицію щодо налагодження більш глибоких зв'язків між державами Центральної Азії та Афганістаном. Він об'єднав їх у один регіон Великої Центральної Азії, який мав би змогу тісно співпрацювати з регіоном Південної Азії. Також було запропоновано сформувати форум "Партнерство зі співробітництва та розвитку Великої Центральної Азії" (ПВЦА) із розширеним списком повноважень для посла Сполучених Штатів у Кабулі, що мало змогу координувати діяльність форуму, завданням якого було планування, координація та реалізація низки програм розроблених США[5].

Казахський експерт Г. Тулепбергенова зазначає: "У широкому сенсі проект Велика Центральна Азія можна назвати стратегічною матрицею, яку використовує США стосовно Центральноазійського регіону, Каспійського регіону та Афганістану для керування в необхідному ключі геополітичною, військово-політичною та геоекономічною ситуацією"[7].

Проте, проект Велика Центральна Азія пропри все не має відгуку в самій Центральній Азії. Стратегічним пріоритетом для п'яти країн Центральної Азії являється євразійська цивілізація з виразною європейською складовою. А таке штучне географічне віддалення від Європи не відтворює європейських прагнень центральноазійських лідерів. Саме тому, минулий президент Казахстану Н. Назарбаєв прямо казав, що "Казахи це європейці, а не азіати. Ми так виховані"[3]. Майже всі голови держав Центральної Азії називають своїми країни "мостом між Сходом та Заходом". Отже, саме по цій причині, намагання ототожнити пострадянські країни із менш розвинутими азійськими сусідами, до прикладу Афганістаном, навряд чи отримає визнання серед правління центральноазійських країн.

Ще однією з причин невдоволення ідеєю Великої Центральної Азії у самій Центральній Азії, на думку А. Язмурадова, є те, що “у разі об’єднання Південної та Центральної Азії ми скоріш за все отримаємо, те що Південна Азія повністю поглине Центральну Азію” [8].

Ця ідея також негативно сприймається з боку Китаю та Росії, які цілком логічно вбачають в цьому спробу дистанціювати Центральну Азію від своїх держав, а отже і зі сфери свого впливу.

Аналітик з Таджикистану І. Асадуллаєв, переконаний, що представники аналітичних інститутів та служб Росії бачать пряму загрозу Центральній Азії в пропозиціях американської влади щодо концепції Великої Центральної Азії. “У цьому проглядається спроба відокремити регіон від Росії, - зазначає він. А себе Росія розглядає як єдине джерело безпеки для даного регіону”.

Але, незважаючи на всі спроби ввести новий термін “Велика Центральна Азія” у політологічний вжиток, все таки в термінології переважає формулювання “Центральна Азія”, яке використовують не тільки в самому регіоні, а й за його межами [2].

Проте ми можемо підсумувати, що чітке означення цього простору є надзвичайно важливим. Адже від чіткої систематизації понять в сучасній геополітичній науці, прямо таки залежить наскільки глибокими будуть пізнання та відтворення об’єктивних закономірностей розвитку євразійського материка, та врешті-решт, якою буде інтенсивність його інтеграції.

Спроби регіональної структуризації та визначення геополітичного простору усієї Азії є складним з огляду, на те що, з одного боку, її географічні межі, а з іншого, сталі політичні та економічні зв’язки між державами з політичними режимами, геополітичною стратегією та економічним розвитком які суттєво відрізняються одне від одного, не дають можливості згрупувати їх у регіональні сегменти.

Саме тому деякі вчені пропонують впровадити новий термін “Центральна Євразія”, який буде відповідати як географічній, так і цивілізаційній ідентичності цього регіону. Підходи до цього визначання так само як і його трактування, також різняться, та мають як і прихильників, так і опонентів.

Так, до прикладу, російські вчені політологи орієнтуються на теорію їхнього геополітика П. Савицького, який підкреслював, що Євразія у своїх

кордонах збігається з Росією, точніше із нині не існуючою імперією. Ця “Євразія” кардинально відрізняється від географічних тлумачень Євразії, яку свого часу виклав географ А. Гумбольдт.

Натомість професор В. Папава вважає, що термін “Центральна Євразія” є не цілком коректним насамперед через геополітичний бік, а саме через те, що в ньому зберігається специфіка російського сприйняття цього геополітичного ареалу.[4, с.33].

Якщо відштовхуватися від теорії “Хартленда” Х. Маккіндера, то Е. Ісмаїлов пропонує нове трактування “серединної землі”: “в результаті геополітичних трансформацій кінця ХХ століття відбувається відособлення Росії як євразійського геополітичного суб’єкта у північно-східній частині материка та звуження простору “всього регіону” у його центральній частині, інакше кажучи в трьох порівняно самостійних регіональних сегментів останньої – Центральній(Східний, за теорією Маккіндера) Європі, Центральному Кавказі та Центральній Азії. Точніше відбулася концентрація основних порівняно видозмінених функцій “Хартленда” у його нових просторових параметрах. Отже, дивлячись на викладене сучасну геополітичну структуру Центрально-Євразійського регіону потрібно розглядати як таку, що складається з таких сегментів як: Центральна Європа, Центральний Кавказ та Центральна Азія” [2; с.14,29].

Тож суперечка, яка не вщухає і в наші дні щодо географічного визначення Центральної Азії, напряду говорить про те наскільки важливим є даний регіон у світовій геополітиці, а також доводить про суперництво між “основними гравцями” цієї системи в регіоні Центральної Азії. Україні варто активізувати свою роль регіонального лідера, та ґрунтуючись на цьому пропонувати власну концепцію стосунків у Центральноазійському регіоні, підкріплюючи свою позицію теоретичними обґрунтуваннями спільного євразійського простору.

Тож, резюмуючи все написане мною вище, можна сміливо сказати що шлях утворення та становлення регіону Центральної Азії є дуже тернистим, і це ще далеко не кінець. Це один із найважливіших регіонів в сучасній геополітиці адже маючи на нього вплив, регіон можна використовувати як прекрасну транзитну систему між Сходом та Заходом, саме тому “сильні цього світу” завжди будуть вести боротьбу, та нав’язувати власну політику країнам Центральноазійського регіону. Проте лідери даних держав намагаються щосили зберігати нейтралітет, і демонструвати те що вони є

незалежними країнами, і саме вони будуть вирішувати свою долю і те з ким саме вони будуть “друзями”.

Отже, проблематика безпеки Центральної Азії є складною, багатовимірною та глибоко інтегрованою у сучасні міжнародні процеси. У цьому контексті поняття «регіональна безпека» розглядається крізь призму різних теоретичних підходів, що дозволяє комплексно оцінити динаміку та природу загроз у регіоні. Реалістична школа підкреслює значення балансу сил, військової присутності та здатності держав стримувати потенційного агресора, тоді як ліберальний підхід звертає увагу на роль міжнародних інституцій, економічної взаємозалежності та спільних правил, що мінімізують ризики конфліктів. Конструктивізм же акцентує на соціальних чинниках — ідентичності, культурі, способі сприйняття загроз — які формують зовнішньополітичні пріоритети та безпекову поведінку держав Центральної Азії.

Сучасна архітектура регіональної безпеки неможлива без участі міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, ШОС чи ОДКБ, що відіграють роль майданчиків для координації та узгодження позицій. Разом із тим, аналіз джерельної бази свідчить про те, що безпекові процеси в Центральній Азії значною мірою залежать від глобальних змін. Події 2014 та 2022 років стали переломними для пострадянського простору: вони змусили регіональні держави переглянути роль Росії як ключового безпекового гравця та активніше шукати альтернативні формати співпраці, зокрема поглиблюючи відносини з Китаєм, Туреччиною, ЄС та США. Попри значний масив наукових досліджень, відкритим залишається питання внутрішньої стійкості цих держав та їхньої реальної здатності до консолідованого реагування на спільні загрози — від політичної нестабільності до зростання транснаціональних ризиків.

Окремої уваги заслуговує питання географічного та політичного окреслення Центральної Азії. Тривалі дискусії щодо меж і сутності регіону свідчать про його стратегічне значення у світовій геополітиці. Конкуренція між великими державами за вплив у Центральній Азії демонструє, що цей простір залишається важливою транзитною ланкою між Сходом і Заходом, контролюючи ключові торговельні та енергетичні маршрути. Саме тому регіон традиційно перебуває в епіцентрі суперництва глобальних акторів, кожен із яких прагне закріпити власні інтереси.

Попри зовнішній тиск, держави Центральної Азії намагаються зберігати стратегічну автономію — маневрувати між глобальними центрами сили, підтримувати баланс і демонструвати незалежність у зовнішній політиці. Їхній шлях становлення був складним і неоднозначним, однак сучасна тенденція до посилення суб'єктності засвідчує прагнення регіону самостійно визначати пріоритети розвитку та напрями міжнародних партнерств. У цьому контексті для України відкривається можливість активізувати свою роль, зокрема пропонувати власне бачення співпраці в межах ширшого євразійського простору та формувати взаємовигідні зв'язки в політичній, економічній і безпековій сферах.

І Центральна Азія продовжує залишатися одним із ключових регіонів сучасної геополітики. Висока конкуренція зовнішніх гравців, внутрішні трансформації держав та постійна еволюція викликів і загроз формують унікальну, але складну систему безпеки. Її подальший розвиток залежатиме від здатності країн регіону зміцнювати політичну стійкість, вибудовувати ефективні механізми взаємодії та зберігати баланс між світовими акторами, водночас утверджуючи власну суб'єктність на міжнародній арені.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ «МОГУТНІХ ДЕРЖАВ» НА РЕГІОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Центральноазійський регіон грає важливу роль в сучасній геополітичній моделі. Саме тому багато країн намагаються здобути прихильність цього регіону і нав'язати їм свою волю. В даному розділі ми розберемо тему впливу США, Китаю, Росії та Європейського Союзу. Ні для кого не є секретом що США змагається з Китаєм та Росією в глобальному масштабі, отже присутність США має бути обов'язковими в тих куточках світу, де проявляють свою активність їхні конкуренти. Це означає, що Центральна Азія повинна бути в центрі уваги США, особливо тому, що дві інших країни суперники мають спільні границі з регіоном та являються його потенційними спонсорами, інвесторами, торговими партнерами, а також можуть забезпечити даному регіону необхідну допомогу та безпеку.

2.1 Китай – турботливий сусід чи узурпатор?

Ось вже майже три десятиліття відносини між Китаєм та Центральною Азією мають доволі динамічний характер. Із країни, що розвивається Китай перетворився в одну із провідних світових держав. В 1992 р., коли країни Центральної Азії всього за рік перед цим стали незалежними, частка Китаю у світовому сумарному ВВП була лише 1,71%, а в списку розвинутих економік світу займала 10-те місце. У 2018 р. частка Китаю в загальносвітовому ВВП складала 15,86%(в номінальному розрахунку), і Китай був другою за величиною економікою у світі після США, посунувши на третє місце Японію, випередивши її на 10% [1].

Це було випробування так званої “Стратегії 24-х ієрогліфів” Ден Сяопіна, проголошеної у 1990 р., відповідно до якої Китай повинен “спокійно спостерігати; забезпечувати безпеку своїх позицій; вести справи розважливо; приховувати свої можливості та вичікувати; намагатися бути не дуже помітним; та ніколи не претендувати на лідерство”. Окрім десятикратного зростання об'єму ВВП, варто розглянути ще два фактори:

1. “Стратегія 24-х ієрогліфів” не відповідає більшій частині історії Китаю, яка більше була заснована на системі Фенг-Гонг (той хто платить данину), відповідно до якої країна встановлювала зв'язки із сусідніми державами та з часом робила їх економічно залежними. Як вважає

киргизський дипломат та відомий в Центральній Азії вчений Куштарбек Шамшидов, після досягнення такої економічної залежності сусідньої держави “китайський імперський двір здобував також і політичний вплив, та використовував цю країну в якості буферної зони для захисту своєї території від зовнішніх сил”.

2. Цікаво, в який час була прийнята дана стратегія. В 1990 р. комуністичні країни займали позиції оборони, та “світова система соціалізму” готова була рухнутися. Як наслідок, стратегія оборони, яку виклав Ден Сяопін, відображала обставини конкретного періоду, але зовсім не була розрахована на те, щоб стати основою міжнародної політики Китаю на довготривалу історичну епоху. Більше того, коли держава розвивається швидко, то їй важко протистояти спокусі збільшувати свої амбіції, незалежно від історичних традицій, та прагнути відновити свій статус в міжнародній системі.

Розпад Радянського Союзу також означав відродження важливості географічної близькості держав. Китай був в той час на ранній стадії своєї трансформації, але все таки вже тоді випереджав нові незалежні держави Центральної Азії. У 1992 р. загальний сумарний ВВП країн Центральної Азії складав 10,29% від ВВП Китаю. У 2019 р. ВВП Центральної Азії складав всього 2,045% ВВП Китаю. Таке п'ятикратне падіння не значить, що Центральноазійський регіон не розвивався (він розвивався, хоч і поволі). Навпаки, це демонструє колосальний ріст багатства Китаю порівняно з країнами Центральної Азії. Стосовно паритету купівельної спроможності, то величезна різниця була все ж не такою колосальною, оскільки в Китаї був більш високий рівень цін у 2019 р. ніж в країнах Центральної Азії [2]. Киргизстан та Таджикистан мали платіжний та торговельний дефіцит. Узбекистан продемонстрував мінливий курс, вводячи високі тарифи і нетарифні бар'єри, намагаючись захистити свій залежний внутрішній ринок. Коли ці захисні міри були послаблені, торговий дефіцит виріс.

Якщо ми більш детально проаналізуємо Центральну Азію в контексті всіх країн пострадянського простору, то прийдемо до важливого висновку. Через майже три десятиліття після розпаду СРСР п'ять найбагатших країн по номінальному ВВП на душу населення – це ті, які виробляють та експортують вуглеводні – Росія, Казахстан, Туркменістан та Азербайджан. Це означає, що трьох десятиліть було недостатньо, щоб збагатити колишні радянські республіки шляхом виробництва з високою доданою вартістю та змінами економічних основ [3].

Країни з обмеженим внутрішнім капіталом для інвестицій можуть потрапити в серйозну залежність від прямих іноземних інвестицій(ПІІ). В такому випадку держави здаються на милість інвесторів. Економіки в деяких центральноазійських країнах, зокрема, в Киргизстані та Таджикистані, залежать від зовнішньої допомоги та будуть залишатися в такому стані ще не одне десятиліття. Це і зрозуміло, оскільки країни Центральної Азії – без царського режиму та радянських експериментів та їх суттєвого позитивного впливу на розвиток регіону, включаючи його індустріалізацію, урбанізацію, культурний підйом та проголошення рівноправності чоловіків та жінок – були б класичним прикладом країн що розвиваються. Тим не менш, великі території в Центральній Азії розвивалися як монокультурні економічні утворення, засновані на сільськогосподарському виробництві та видобуванні природних ресурсів – від бавовни до урану – модель, яка була розумною тільки в широких рамках Союзу. І все ж визначена індустріалізація змінила центральноазійський ландшафт, особливо в Казахстані, де половина робочої сили зайнята в промисловості, будівництві, торгівлі та в секторі комунікацій.

Китай йде прагматичним курсом у своїх міжнародних відносинах, оснований на добре відомих принципах: не вмішуватися у внутрішні справи інших держав, розвиток вигідного економічного співробітництва та покращення власної репутації. У своїй міжнародній політиці Китай веде боротьбу із набором трьох елементів зла – тероризм, екстремізм та сепаратизм – да прагне щоб весь світ прийняв концепцію “Одного Китаю”. Слідуючи цим курсом, Китай не висуває попередніх умов, коли розглядає можливість співробітництва з новими партнерами. Зрозуміло, що Китай не наполягає на дотриманні прав людини в якості умов, оскільки і сам не відповідає даній умові. Це дає Пекіну перевагу порівняно з тими, хто висуває політичні умови для співробітництва. Така позиція задовольняє країни Центральної Азії, де такий підхід вважається цілком задовільним, оскільки “збіг режимів” робить Китай природнім партнером та не вимагає ніяких компромісів. Китай отримує вигоди із двох факторів: **1. Політична стабільність на високому рівні** допомогла встановити довгострокові відносини з людьми при владі. **2. Централізація влади** в руках небагатьох(в деяких випадках в руках однієї людини). Хоча ці два факти в контексті Центральної Азії тісно переплітаються, важливо зазначити, що концентрація влади полегшує отримання влади, в тому числі і методами корумпованих політичних інструментів, таких як шантаж та підкуп. Китай отримує з цього вигоду, оскільки багато із його інвестицій надаються державним компаніям, а

недержавні фірми можуть опинитися у важкому становищі перед обличчям надміру потужного державного апарату Китаю [4].

Щодо зовнішньої торгівлі, то відношення характеризуються значною асиметрією. Жодна з держав Центральної Азії не входить до списку основних партнерів-імпортерів Китаю, тільки Казахстан займає 39-ту позицію. Китай ж являється найбільшим(для Киргизстану та Узбекистану) або другим по об'єму(для Казахстану) – партнером-імпортером для країн Центральної Азії. Аналогічна ситуація із експортом – найбільший регіональний партнер-експортер Китаю – Казахстан, який займає 36-те місце. В той же час, Китай є найбільшим(для Туркменістану та Узбекистану) чи другим(для Казахстану) партнером-експортером. Випадок з Туркменістаном представляє особливу цікавість, оскільки ця країна у величезних об'ємах експортує газ(і практично нічого більше). В останні роки 70% туркменського експорту йшли в Китай. Туркменістан зрозумів, яким стримуючим розвиток фактором може стати така асиметрична залежність, і у 2018 р. відновив експорт газу в Росію після багатьох років двосторонніх відносин що періодично псувалися [3].

Що стосується прямих іноземних інвестицій, то і тут Китай відіграє ключову роль, хоча і з різноманітними варіаціями. Чим менше диверсифікована економіка регіону Центральна Азія, тим менше він може притягнути ПІІ і тим більше він залежний від китайських інвестицій. Частина прямих іноземних інвестицій надається у вигляді кредитів: Туркменістан заплатить Китаю за його внесок у будівництво газопроводу поставками газу, коли газопровід почнуть експлуатувати.

Бізнес-відносини з Китаєм характеризуються такими особливостями як відношення саме на рівні уряду, відсутність прозорості та можуть включати компоненти корупції у відносинах з керівництвом. Економічні засоби будуть використовуватися для створення відносин відданості та залежності.

Все це породжує декілька питань. Чи перетворився вагомий економічний вплив Пекіну а політичний вплив? Чи змусило це вплив держави зайняти такі позиції, які вони б іншому випадку не зайняли? Та чи змусило це державу не виказувати погляди які різняться з поглядами Китаю? Беручи до уваги схожості режимів в країнах регіону та в Пекіні, а також тенденцію центральноазіатських країн уникати участі у справах великих держав(якщо тільки не попросить важливий стратегічний партнер), то важко зробити висновок про те, що Китай використовує висуванні умови та важелі впливу для формування позиції країн Центральної Азії на міжнародній арені. Важко сказати чи іноді відчуває влада країн Центральної

Азії необхідність діяти(або мовчати) під натиском Китаю в супереч своїм інтересам. Це було б зрозуміло тільки в тому випадку, якби Китай коментував події в Центральній Азії чи якби центральноазіатські країни коментували події в Китаї, вчасності, такі болючі теми як Тайвань, ситуацію в Південно-Китайському морі чи негуманне поводження з угурійськими національними меншинами. Однак, сторони ретельно уникають будь-яких публічних коментарів, які б могли принести шкоду відносинам між ними.

Існує стійка економічна залежність Центральної Азії від Китаю і політична домовленість між Пекіном та країнами регіону. Переважає думка про те, що Китай намагається не виходити за рамки традиційних способів впливу, оскільки Росія являється стратегічним партнером також і в сфері безпеки. Проте, у міру збільшення своєї міцності в останні десятиліття, Китай також створив мережу взаємовідносин з країнами Центральної Азії і у сфері військових закупівель[5]. Хоча ринок військових товарів в Центральній Азії невеликий, Казахстан, Киргизстан та Таджикистан являються членами Організації договору колективної безпеки(ОДКБ), а в Узбекистану є спеціальні домовленості з Росією. Ці чотири держави можуть закуповувати російське озброєння та обладнання по їх цінам, що практично знищує конкуренцію з боку інших експортерів. Винятки можуть складати тільки ті спеціалізовані товари, які Росія не може поставляти.

В межах такої схеми Китай почав поступово розширювати військові взаємодії з країнами Центральної Азії. Модель його присутності в регіоні доволі складна і базується на взаємній вигоді. Ще приблизно десь років тому Китай почав здійснювати деякі поставки, в основному невеликим і бідним країнам регіону – Киргизстану і Таджикистану – для потреб національних поліцейських служб. В числі проектів було будівництво будівлі для підрозділу по боротьбі з контрабандою наркотиків в південному районі Таджикистану. Варто відмітити, що Китай купляє військові товари у країн Центральної Азії, включно з купівлею 40 торпед “Шквал” у Казахстану у 1998 р. Оскільки деякі центральноазіатські країни(Казахстан і Туркменістан) експортують енергоносії на китайський ринок, то військові поставки в ці країни здебільшого здійснюються для того, щоб знизити торговельний профіцит. Китай продав Казахстану та Узбекистану безпілотники Wing Loong-1. Таджикистан закупив у Пекіна бойові бронемашини та патрульні автомобілі. У Туркменістану величезний торговий профіцит через експорт газу, і він закупив у Китаю наземні ракети та радіолокаційні станції[9]. В Туркменістані та Узбекистані на бойовому чергуванні стоять китайські системи протиповітряної оборони HQ-9. Казахстан закупив у Китаї

військовий літак Y-8, який за своїми характеристиками схожий на Ан-12. В міру того як оборонна промисловість Китаю стає все більш різносторонньою та конкурентно спроможною, країна поступово перетворюється в експортера озброєнь з цілком конкурентоспроможними цінами і умовами поставок, включаючи довгострокову схему виплат кредиту поставками товарі, тобто бартерні угоди між державами. Такі інноваційні підходи зробили Китай конкурентоспроможним на центральноазіатському ринку військових товарів та послуг.

Китай також розширив співробітництво з регіоном Центральної Азії у сфері безпеки. Кількість спільних військових навчань зростає, в основному за участі тих трьох країн, з якими Китай має спільний кордон: Казахстан, Киргизстан та Таджикистан. Деякі навчання проводились в рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС)[6]. Китай також створив базу в Нагірно-Бадахшанській області Таджикистану біля кордонів Китаю та Афганістану, на території якої був побудований ряд навчальних центрів та командних пунктів. Відповідну домовленість було підписано урядом обох країн в 2016 р. Об'єкт вважається прикордонним пунктом, побудованим на китайські гроші та на якому несуть службу підрозділи Народної збройної поліції Китаю. Цей пункт надає Китаю інформацію про Афганістан, який Пекін вважає єдиною великою зовнішньою військовою загрозою Центральній Азії, та запобігає пересуванню афганських терористів в Китай через Таджикистан. Китайські вподобання у співпраці в сфері безпеки можна назвати прагматичними. Крім економічних інтересів Китай приділяє увагу тим областям, де у нього як він вважає, є недоліки і в яких певні дії з боку країн Центральної Азії можуть позитивно відобразитися на його безпеці. Їх можна пов'язати з боротьбою проти “трьох зол”, хоча деякі із них, такі як сепаратизм, можуть вимагати вільного тлумачення. Беручи до уваги теперішні тенденції, можна прийти до висновку про те, що Китай використовував можливість розширити сферу своєї діяльності, ґрунтуючись на таких факторах як географічна близькість, економічна асиметрія та джерела сили та влади які стають все більш різноманітними[7].

Жодна з держав Центральної Азії, не являється повноцінною демократичною країною. З певними варіаціями(Киргизстан являється помітним винятком) вони всі автократичні режими чи відверті диктаторські. Відчуження великих сегментів населення може сприяти нестабільності та становити небезпеку для керівників цих країн, прагнучих залишитися при владі як можна довше. По цій причині має сенс проаналізувати не тільки міждержавні відносини, але також і те, як громадянське суспільство в країнах

регіону відноситься до Китаю(та в окремих випадках до китайських громадян). Є розрізнені свідчення того, що жителі інших регіонів, де спостерігається китайська присутність, відносяться до Китаю з такою ж обачністю, як і населення Центральної Азії. У цього явища є три аспекти:

1. **Обачне відношення до Китаю**, який, як партнер, прагне до максимальної вигоди для себе, при цьому не бере до уваги потреби місцевих. Зокрема, це стосується китайських інвестиційних проєктів, які в недостатній мірі надають зайнятість місцевій робочій силі.
2. **Китай використовує в своїх інтересах асиметричні відносини**, несправедливо отримуючи з цього вигоди.
3. **Китай накладає на своїх партнерів обмеження**, які не дають їм виражати іншу, а деколи і таку що протирічить китайській точці зору [7].

Ці три аспекти об'єднує одне питання: з ким саме не згодні жителі Центральної Азії – з Китаєм, чи з власними лідерами, котрі, можливо, в недостатній мірі ставлять на перший план національні інтереси у своїх відносинах з Китаєм? Відповісти на це питання важко, оскільки відносини у найвищому ступені асиметричні, а присутність інших країн в регіоні практично непомітна; таким чином, Пекін залишається єдиним реальним партнером[8]. Росію можна було б вважати виключенням, але ті засоби які вона була готова вкласти в регіон в довгостроковій перспективі, більш обмежені. Та друге питання: Чи існує зговір між окремими корумпованими керівниками держав Центральної Азії та владою Китаю?

За останні пару років, було декілька випадків коли у чиновників в країнах Центральної Азії були неприємності, пов'язані з діями(чи без діянням) по відношенню до Китаю. Ці випадки можна розділити на дві групи: ті, де в основі лежать питання використання чи приналежності території країн Центральної Азії, і ті, де головним фактором була етнічна приналежність. По мірі зростання інтенсивності взаємовідносин країн регіону з Китаєм, зростає і кількість проблем, що пов'язані з даним аспектом.

Питання, пов'язані з власністю землі, її орендою, обговорюються в рамках двосторонніх відносин Китаю з Казахстаном та Таджикистаном. В 2016 р. у Земельний кодекс Казахстану були внесені зміни, згідно з якими іноземці також можуть орендувати землю. Ці зміни призвели до енергійних протестів та демонстрацій, оскільки люди інтерпретували ці зміни, як дозвіл передавати іноземцям право власності на землю. Хоча насправді це не так, таке враження може скластися, коли земля передається в оренду на достатньо

довгий термін. У відповідь на протести колишній президент Нурсултан Назарбаєв призупинив дію кодексу, та внесені поправки було відмінено. І хоча це епізод не був офіційно пов'язаний з Карімом Масімовим який очолював тоді посаду прем'єр-міністра (про китайський політик з дипломами університетів Пекіна та Ухані), існували підозри, що саме він ініціював зміни в Земельному кодексі, які сприяли б економічній експансії Китаю. В Таджикистані китайським фермерам було дозволено брати в оренду сільськогосподарські угіддя з початку 2010-х років, що також викликало стурбованість відносно можливих протестів. Однак, протестів вдалося уникнути, оскільки земля яку виділили під оренду була ще неосвоєною, та була укладена домовленість, що сільськогосподарська продукція, яка була вирощена на цій землі буде продаватися всередині держави, а не ввозитиметься в Китай. Ці випадки продемонстрували, наскільки чуйними можуть бути питання володіння землею в переважно аграрних країнах.

Китай прагне досягнути етнічної однорідності. Ці зусилля наштовхують на певні труднощі у віддалених районах Тибету, в населеній уйгурами провінції Сінцзян та в інших місцях, оскільки вони здійснюються без згоди національних меншинств. Район Сінцзян прилягає до регіону Центральної Азії, та уйгури проживають також і в центральноазіатських країнах – в Казахстані і в меншій кількості в Киргизстані та Узбекистані. Коли задля прискорення досягнення етнічної однорідності Китай відкрив, так звані центри професіонального навчання(а насправді табори примусового перевиховання) та провів через систему такого “навчання” один мільйон китайських громадян, якщо не більше, то в Казахстані почалися демонстрації. Демонстрації не обмежувались тільки підтримкою уйгурів, яких в Казахстані нараховується менше 200 тис.; серед рушійних сил демонстрації було все більш зростаюча підозра в тому, що в Китаї також переслідують і мусульман, єдиновірців жителів Казахстану[10]. Перед керівництвом Казахстану постало важке рішення, оскільки усталена політика невтручання у справи один одного у відносинах між двома країнами вступила у протиріччя із необхідністю дотримання основних прав людини. В кінці-кінців, влада Казахстану прийняла рішення урегулювати питання з демонстрантами на національному рівні, та не підіймати це питання офіційно на рівні міждержавних відносин з Пекіном. Такий підхід відрізнявся від попередньої політики Казахстану, яка залишала Астані якийсь простір для дипломатичного маневру у питаннях, пов'язаних з уйгурами. Казахська

офіційна влада зробила все можливе, щоб запевнити Китай в тому що вони і далі будуть притримуватися політики невтручання у справи Пекіна.

Декілька місяців потому, у лютому 2020р., репресіям піддалися етнічні дунгани в південній частині Казахстану, недалеко від кордонів з Киргизстаном. Дунгани – мусульмани, які походять від китайських народів Хан, і тому була широко розповсюджена думка, що місце мали етнічні погроми. Хоча це були не перші етнічні сутички в Казахстані, це були перші з участю китайських етнічних меншинств, в результаті яких загинули 11 дунган. Ці протести, які до цих пір проходили тільки у межах Казахстану та Киргизстану, вказують на те, що влада центральноазійських країн повинна звертати пильну увагу на громадське невдоволення, щоб запобігти соціальній нестабільності. Оскільки жодна з держав Центральної Азії не являється демократично розвинутою, то створені там механізми управління соціальними конфліктами можуть виявитися недостатніми. Китай також повинен розуміти, наскільки чуйним може стати питання его регіонального домінування, і як це може використати в своїх цілях політична опозиція в країнах регіону, прагнучого відсторонити від влади теперішнє керівництво.

Великі держави, до яких відноситься і Китай, зазвичай надають перевагу двостороннім відносинам зі своїми партнерами, оскільки в цих випадках їх домінування буде більш значимим та яскраво вираженим. В останні два десятиліття великі держави надавали перевагу міждержавним організаціям, у яких вони могли б домінувати чи грати в них роль, що перевищує їх дійсний рівень впливу у світі. Швидко зростаючий статус Китаю, як великої держави не потребує регіональної міждержавної структури. І все таки він бере участь в регіональній(євразійській) міжнародній організації, у якій чотири з п'яти країн Центральної Азії є членами, а п'ята (Туркменістан) постійним гостем. Однак, той факт, що держави об'єднуються в міждержавні структури, фундаментально не міняють відношення сили та впливу. Шанхайська організація співробітництва була створена п'ятьма країнами майже четверть століття тому. До недавнього часу ролі її шести членів були чітко визначені, і домінуючими гравцями були Китай та Росія [11]. Після приєднання Індії та Пакистану в 2017 р. ситуація повільно буде ускладнюватися через геополітичну важливість Делі. Хоча роль цієї організації в перше десятиліття її існування часто перебільшували, і були роздуми про те, що вона закладе основи для антиамериканського альянсу, вона і досі служить інтересам своїх членів. Приєдналися два нових члени, жоден із початкових членів не покинув організацію(на відміну від ОДКБ), а кількість спостерігачів та партнерів по діалогу зростає. Зустрічі в рамках даної організації важливі для керівників

країн Центральної Азії, оскільки дають їм можливість двостороннього спілкування з колегами із Китаю та Росії. Реальність багатостороннього співробітництва для центральноазіатських членів ШОС в тому, що ця організація дає можливість для переговорів з лідерами великих держав в двосторонньому форматі.

Починаючи з 2013р., Китай просуває концепцію “Один пояс – один шлях”(ОПОП), яка зараз має назву “Ініціатива поясу та доріг”, та являється грандіозною стратегією створення механізму збору мит з центром в Пекіні. Це безпрограшна гра для Пекіну, оскільки китайські ресурси, щоб були вкладені в проекти, рахуються необхідними в країнах кінцевого призначення та транзиту. Центральна Азія являється своєрідним трампліном для центральної сухопутної ділянки ОПОП, в той час як Китай активно розвиває і морську частину проекту(“Шовковий шлях” та “Морський Шовковий шлях”). Центральна Азія сухопутними маршрутами поєднує Китай з його ринками в Європі. Країнам цього регіону принесуть велику користь проекти інфраструктурного розвитку, чи то будівництво шосейних доріг, залізниці, трубопроводів чи електромереж. Ці проекти будуть прийняті зі вдячністю в країнах, в яких немає ресурсів не тільки на модернізацію, але і на підтримку застарілої інфраструктури. Але є тут і негативні сторони, а саме – інвестиції супроводжуються зростом впливу, яке може залишатися нешкідливим(буде підтримувати мирний розвиток Китаю та його концепції гармонічного світу), а може мати і негативний ефект. Китайські інвестиції приходять разом із китайською робочою силою(що не стимулює зайнятість в центральноазіатських країнах), а часто і з китайською бізнес-присутністю, що може набути визначеної форми неокolonізму. Для найбідніших країн Центральної Азії китайські ресурси можуть бути єдиними доступними, в той час як в країнах більш багатих вони будуть виступати в якості додаткового фінансування необхідних проектів. Наприклад, візьміть 121 млн. доларів, виділених Китаєм на два проекти по перебудуванню та розвитку мереж вулиць в столиці Киргизстану Бішкеку[12]. Частина цих коштів не була використана на ці проекти чи просто “зникла”(що призвело до так і не завершеного кримінального розслідування), а в деяких випадках якість перебудованих доріг була нижчою вимог стандартів. І все таки проведені роботи понизили рівень забрудненості в місті зі шкідливим для здоров'я повітрям, а основні магістралі міста більше не завдають шкоди автомобілям, які по ним їздять. Плакати на автобусах повідомляють про те, що вони були подаровані Китаєм.

В останні п'ять років акцент Пекіну змістився на допомогу країнам регіону в індустріалізації. Великі позики для розвитку інфраструктури, які характеризували раніше економічну участь Китаю в Центральній Азії, практично припинилися. Остання велика кредитна угода для Киргизстану або Таджикистану, основних регіональних отримувачів китайського кредитування, була підписана ще в 2014 році (Іноді китайські фірми все таки займаються будівництвом такого типу інфраструктури в Центральній Азії. Деякі фірми виграють тендери багатосторонніх банків. Наприклад, Хунанська група по будівництву доріг та мостів почала будівництво дороги в Таджикистані в 2021 році при фінансовій підтримці Азіатського банку розвитку, Фонду міжнародного розвитку Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) та уряду Таджикистану. Китай та Казахстан узгодили загалом п'ятдесят п'ять проєктів, деякі з них пов'язані з електроенергетикою та транспортною інфраструктурою. Але вони складають відносно не велику частку угод, в яких основна увага приділяється збільшенню промислового потенціалу.)

Замість цього китайські фірми тепер намагаються будувати заводи та фабрики, розвивати потужності з переробки сировини та модернізувати місцеві сільськогосподарські підприємства та об'єкти [13]. Ці зусилля являються невід'ємною часткою стратегічного ривка, направлено на надання допомоги чотирьом із п'яти країн Центральної Азії (усім, окрім Туркменістану, який залишається надто економічно та політично ізольованим) в розвитку експортних галузей, в яких працюють місцеві жителі та підвищуються навички місцевих працівників.

Держави Центральної Азії навчилися схилити китайську владу та китайські компанії до задоволення власних потреб. Вони розробили програми та положення з найму та підвищенню кваліфікації більшої частини місцевих працівників, а урядові чиновники в регіоні почали координувати свої дії з китайськими компаніями та урядом Китаю для розроблення спільних планів розвитку. Сьогодні, на відміну від минулого, вони шукають інвестиції, а не державні позики.

Центральний уряд Китаю та два його провідних політичних банка – Китайський банк розвитку та Ексімбанк Китаю – заохочують цей перехід до інвестицій та відмові від великих інфраструктурних проєктів, що фінансувалися за рахунок боргу.

Китайські фірми адаптуються до нового середовища. Постійно зростаюча кількість китайських компанії інвестують за кордон, через

можливості які вони пропонують зарубіжним ринкам, жорсткої конкуренції всередині держави, надлишкових виробничих потужностей, здороження праці китайських робочих та жорсткі норми екології в Китаї.

Цей тренд почався з кінця 2000-х, коли деякі китайські інвестори почали відкривати бізнес в Центральній Азії в різних галузях. Центральна Азія пропонували ринки з менш інтенсивною конкуренцією, не дивлячись на складні умови ведення бізнесу в регіоні. Також привернули увагу більш низькі затрати на робочу силу та податкові пільги з боку уряду деяких країн-отримувачів.

Хоча не можна сказати, що негативні настрої по відношенню до Китаю в Центральній Азії повсюдно розповсюджені, багато з проведених опитувань вказують, що частка місцевого населення, котрі мають позитивну думку про Китай, за останні роки помітно знизилась[14].

Ця тенденція все більш негативного відношення до Китаю являється проблемою для китайських компаній, які працюють в Центральній Азії. Багато з них зіштовхнулися з місцевою опозицією та частими протестами, котрі затримують їх проекти. Отримуючи деякий досвід, компанії навчилися пристосовуватися до наслідків негативної громадської думки, прагнучи отримати якусь форму соціальної ліцензії(чи згоди громадськості) на діяльність, а не тільки згоду уряду.

Китайські компанії намагаються подолати анти-китайські настрої в Центральній Азії, одночасно прагнучи задовільнити потреби місцевої влади про підвищення свого економічного внеску. CNPC, нафтова компанія Китаю та найбільший китайський інвестор в Казахстан, стверджує, що 97 відсотків його робочої сили в державі локалізовано. Співробітники двох основних китайських телекомунікаційних компаній – ZTE і Huawei – повідомили у інтерв'ю журналістам, що більше 80 відсотків робочих місць у фірмах, що були відкриті у Казахстані, займають місцеві жителі. У списку спільних двосторонніх проектів з Китаєм уряд Казахстану вказує свої цілі по локалізації(в деяких випадках, як стверджує казахський уряд, повністю реалізовані – проект реконструкції Шимкентського нафтопереробного заводу зміг створити 2296 постійних робочих місць для місцевого населення).

Тиск на китайські фірми здійснюють не тільки урядові чиновники по всій Центральній Азії, а й також профспілки та громадські активісти в Киргизстані та Казахстані, які вимагають локалізації робочої сили. Уряд країн Центральної Азії намагаються заохочувати приріст місцевих робочих

місць, прописуючи відповідні зобов'язання по найму місцевих працівників в проектні контракти, законодавчо встановлюючи пропорцію місцевих співробітників для всієї чи деяких проектів, які фінансуються за кордону, та обмежуючи кількість дозволів для іноземних працівників.

При цьому уряд Казахстану посилює такі заходи, як скорочення квоти для працівників іноземців, та збільшує кількість перевірок для тих, хто порушує правила. У 2019 році квота для іноземних працівників була встановлена до 49 тис. робочих місць, а в 2020 році вона була знижена до 29 тис. Таджикиське законодавство говорить, що іноземні працівники не можуть перевищувати 30 відсотків від загальної чисельності персоналу даної компанії, і тут також діє система квот. В 2019 році квота складала 7.5 тис працівників.

В Киргизстані також є закони про локалізацію, але тиск в бік локалізації йде не тільки від держави, але й на пряму від місцевих суб'єктів, котрі організовують протести. У більшості випадків китайські інвестори – це фірми з великим досвідом роботи в Китаї, але вони новачки(принаймні, коли вони вперше приїжджають) в закордонних інвестиціях, особливо у бурхливому світі соціальної мобілізації та громадянської активності в Киргизстані. Узбекистан являється куди більш новим гравцем в масштабах своєї економіки(окрім експорту вуглеводнів). У звітах уряду Китаю говориться, що квота на іноземну робочу силу в Узбекистані не централізована[15].

Заробітна плата місцевих працівників по всій Центральній Азії, як правило, нижча, ніж заробітна плата привізних китайських робочих. В деяких випадках цей фактор був причиною збільшення локалізації. Вплив фактору низької заробітної плати найкраще помітний в більш бідних країнах Центральної Азії(Киргизстан і Таджикистан), де заробітна плата найнижча, але цей принцип можна застосувати і до більш багатих країн Центральної Азії(Казахстан та Узбекистан).

При наймі китайських робочих, китайські фірми зіштовхуються з більш високими витратами, такими як оформлення віз, виплати допомоги у важких умовах та субсидіювання поїздки в Китай та з Китаю.

Китайські компанії відкрито заявляють, що хочуть наймати більше місцевих працівників, тому що вони дешевші. Одна з таких фірм – Таджико-китайська гірничопромислова компанія, великий китайський інвестор в Таджикистані; розробляє родовища свинцю та цинку у північно-західній

Согдійській області. В одній із публічних заяв представник компанії сказав, що фірма прагне скоротити витрати на робочу силу, наймаючи меншу частку китайських працівників у свої місцеві операції навіть над рівнів, передбачених законом: “Одним із основних конкурентних переваг “Таджиксько-китайської гірничопромислової компанії(Tajik-Sino Mining)” являється вартість її робочої сили. Компанія постійно підтримує співвідношення китайських та таджицьких працівників на рівні трьох(китайців) до семи(таджиків), як того вимагає таджикський уряд. Однак з 2016 року компанія поступово обмежує кількість китайських працівників понад даних вимог. Компанія надіється, що через три-п’ять років наполегливої праці співвідношення китайських працівників і таджиків буде обмежено одним до дев’яти. На даний момент щомісячний рівень заробітної плати таджикських працівників, працюючих на Таджиксько-китайській гірничопромисловій компанії, не перевищує 300 доларів. Компанія надіється контролювати витрати на стабільному рівні за рахунок корегування співвідношення китайських та таджикських робочих та загальної кількості працівників при одночасному підвищенню продуктивності праці ”.

Індустріалізація радянської епохи в Центральній Азії у значній мірі залежала від висококваліфікованих російських спеціалістів, які були направлені в регіон, та субсидій для підтримки галузей Центральної Азії, які в іншому випадку були б неконкурентоспроможними. Але ця модель розвалилася із розпадом Радянського Союзу[16]. Відтік мізків та недостача кваліфікованих кадрів у багатьох сферах спровокували деіндустріалізацію країн регіону в період з 1991 по 2015 роки.

Інструкція, випущена міністерством торгівлі Китаю по веденню бізнесу в Казахстані, підкреслює цю проблему для потенційних китайських інвесторів, стверджуючи, що “професійні навички промислових робіт в Казахстані доволі низькі, та є великі проблеми з низькою ефективністю та труднощами з утримування робочих. Дефіцит професійних техніків та висококваліфікованих спеціалістів все ще потребує рішення”. Як пише SINOSURE (Китайська корпорація зі страхування експортних кредитів), “місцева робоча сила в Таджикистані має відносно низькі технічні можливості та не може відповідати вимогам, що пред’явлені до важливих посад. Це створило велику кількість труднощів для комерційної діяльності компаній, які фінансує Китай в Таджикистані”.

Але Китай має намір усунути цей недолік. Міністр закордонних справ Китаю заявив на зустрічі зі своїми п’ятьма колегами з Центральної Азії у

травні 2021 року, що на протязі наступних трьох років китайська влада створить у кожній країні центр професійного навчання під назвою “Майстерні Лу Бань” (названі так на честь легендарного китайського ремісника, інженера та винахідника Лу Баня). Масштаби цих тренінгів залишаються невідомими, але ця ідея може стати професійним еквівалентом інституту Конфуція. У документальному фільмі китайської телекомпанії China Central Television(CCTV)стверджується, що 95 відсотків технологій, які поставлені для модернізації нафто перероблювального заводу в Павлограді, Казахстан, були вироблені в Китаї. (Документальний фільм був знятий в Казахстані, з інтерв’ю китайський та казахстанських технічних спеціалістів). Як повідомив CCTV віце-президент заводу з переробки алюмінію в Павлограді, побудованого китайською фірмою, він часто їздить в Китай, тому що “технології постійно оновлюються та необхідно наздоганяти втрачене”. Згідно документального фільму, 90 відсотків технологій на гідроелектростанції в Мойнаці, Казахстан, також китайського виробництва. Казахстанський головний оператор Мойнака пройшов навчання на китайській гідроелектростанції на річці Тяньвань. Китайська міжнародна водна та електрична корпорація повідомила CCTV, що направила біля сорока казахстанських працівників в Китай для навчання.

Можна очікувати, що в майбутньому в китайських компаніях в Центральній Азії буде більше місцевих менеджерів. Згідно зі звітом Sinosure за 2015 рік, Таджикистан вже опосередковано вимагає, щоб 50 відсотків управляючих посад займали місцеві жителі.

Мовні бар’єри також залишаються проблемою для деяких компаній. Але навіть працівники, які добре говорять китайською, не можуть знайти роботу в китайських фірмах, тому що тим потрібні технічні, а не мовні навички. Багато з компаній пропонують допомогу у вивченні мови своєму персоналу замість того, щоб найняти китайців із Центральної Азії, тому що цінують навички та досвід яких є у їх співробітників[17].

В цілому уряд країн Центральної Азії серйозно відноситься до індустріалізації своєї економіки та підвищенню кваліфікації своєї робочої сили. Китайські компанії, у все більшій мірі разом із урядом координують зовнішню політику, це найкращий зовнішній варіант, який дозволяє досягти та подолати структурні перешкоди, з якими зіштовхуються країни регіону.

Країни Центральної Азії, навіть найбідніші, мають більш чим достатній простір у своїх економічних взаємодіях з Пекіном та китайськими фірмами. Для китайської влади специфіка цих комерційних взаємодій не так важлива,

як важливі три вищеперераховані фактори – стабільність Центральної Азії, стабільність експортованих нею вуглеводнів та політична згода з Пекіном. В цьому контексті Пекін готовий надати країнам регіону альтернативну фінансовим та технологічним монополіям США. Тому країни Центральної Азії мають вплив у рамках цих широких стратегічних та політичних параметрів для узгодження конкретної форми та умов своєї економічної взаємодії з Китаєм[18].

Між тим, для уряду країн Центральної Азії спонукати Китай побудувати базову інфраструктуру більше не являється головним пріоритетом. Замість цього дана влада хочуть, щоб китайські фірми надали регіону можливості для реіндустріалізації, отримання знань та навичок і приросту свого людського капіталу. Політики США та Європи часто забувають про цю реальність. Багато з них в теперішній час просувають альтернативні схеми фінансування інфраструктури, такі як проекти президента США Джо Байдена Build Back Better World, направлений на конкуренцію з BRI Китаю, не усвідомлюючи, в якій мірі китайська політика та практика перейшли від будівництва фізичної інфраструктури до розвитку людського капіталу, підвищуючи кваліфікацію працівників та іншими методами задовольняючи потреби, по мірі можливості, держав Центральної Азії[19].

Частково у відповідь на сигнали, які влада та спільнота країн Центральної азії посилають китайським компаніям, китайські учасники в даний час все більше уваги приділяють створенню робочих місць, розвитку орієнтованих на експорт галузей та укріпленню бюджетів Центральної Азії за рахунок збільшення податкових надходжень. Будь-яка стратегія співробітництва чи конкуренції з боку Вашингтона, Брюсселя, Токіо чи їм подібних повинна признати, що зараз це ключова частина китайської діяльності в регіоні.

У сенсі збільшення податкових зборів країни Центральної Азії не являються наївними жертвами хижого китайського уряду чи корпоративного сектору. Вони добре проінформовані щодо ризиків та можливостей економічної взаємодії з Пекіном та намагаються використовувати ці можливості для задоволення своїх власних потреб у досягненні економічного росту, збільшенню та покращенню робочої сили, інноваціях та розвитку. Урядові чиновники у всьому регіоні жадають перетворень, а не поступових змін, які не ліквідують розрив з більш розвинутими країнами. І вони часто

наполягають на тому щоб китайські фірми залишали більше доданої вартості від своїх регіональних інвестиційних проектів у самій Центральній Азії.

Країни Центральної Азії переконані, що самі повинні добиватися включення цілей економічного розвитку в контракти та укріплювати свої очікування від китайських інвесторів. Однак в кінцевому результаті, хоча китайські фірми можуть надати фінансову та технічну підтримку, а Китай може відкрити свій ринок для експорту з країн Центральної Азії із доданою вартістю, цій владі прийдеться долати внутрішні проблеми, з якими їх економіки давно зіштовхуються, шляхом проведення більш сміливих та глибоких структурних реформ. Це реальність, з якою все одно приходиться рахуватися будь-якому великому іноземному інвесторові, китайському чи іншому.

Між тим китайські інвестори, як і раніше мають справу з глибокою недовірою з боку місцевих жителів в Центральній Азії. Відношення жителів регіону до Китаю стає все більш негативним, і в суспільстві склалася думка, що уряд країн Центральної Азії йдуть на надмірно щедрі поступки своїм китайським партнерам. Ці потоки невдоволення зробили Киргизстан особливо важким місцем для китайських інвестицій. Але, не дивлячись на цю неприязнь та недовіру, Китай залишається основним економічним гравцем в регіоні. Особливо при відсутності інших альтернатив.

Можна сказати що Китай став тим самим рятівним колом для цих країн в момент коли від них почали відвертатися інші, але не слід забувати що китайська зовнішня політика досить жорстка та має сильний напір на більш слабких партнерів, що ми і бачимо на прикладі країн регіону. Чи можна назвати Китай безкорисним сусідом який допомагає іншим? Абсолютно ні, але й називати його кровожерливим та безпринципним тираном також не слід. Як і в будь-яких ділових відносинах тут є, як і світлий так і темний бік, і безліч свого підводного каміння. Але однозначно можна стверджувати одне, Китай намагається вивести країни Центральної Азії на більш високий рівень життя, та покращити їх добробут.

Таким чином ми бачимо, що вплив Китаю на Центральну Азію сьогодні — це не просто політика, це багаторівнева стратегія, яка поступово переплітає економіку, безпеку, культуру й навіть ідентичність регіону. Китай діє не вибухово, а методично. Пекін вкладає мільярди у транспортні артерії, інфраструктуру, енергетику, але справжній капітал — це вплив і довіра, яку він намагається вибудувати серед урядів і еліт цих країн.

«Один пояс — один шлях» став не просто економічною ініціативою, а своєрідною філософією китайської присутності — з м'якою силою, економічним тиском і технологічною експансією. У цьому є щось непомітно імперське: замість гармат і завоювань — кредити, дороги, програми обміну, цифрові мережі. Центральна Азія опинилася в епіцентрі цього нового Великого Шовкового шляху, де старі імперії вже не стріляють, а перекупувають одна одну контрактами та залежностями.

Звісно, це не гра без опору. Росія, яка вважала регіон своєю «зоною впливу», відчуває, як її роль зменшується. США намагаються втримати баланс, але їхня присутність виглядає все більш символічною. І в цьому вакуумі Китай виглядає єдиним, хто має і бачення, і ресурси, щоб діяти системно. Та головне — Китай не лише змінює політичну карту регіону. Він поступово формує нову реальність, у якій Центральна Азія перетворюється на міст між Сходом і Заходом, але міст, побудований китайськими руками. І питання не в тому, чи це добре чи погано, а в тому, чи усвідомлюють самі країни регіону, наскільки вже залежать від цього «великого сусіда». Бо залежність — це теж форма влади, і Китай розуміє це краще за будь-кого.

Отже, сьогодні Центральна Азія стоїть на роздоріжжі між минулим імперським спадком і майбутнім, що пахне китайським капіталом і цифровими технологіями. І, схоже, цей вибір уже зроблено — тихо, але остаточно.

2.2 Росія – спільне минуле, але чи спільне майбутнє?

Геополітичне та геостратегічне значення Центральної Азії у світовій політиці та конкретно для Росії важко переоцінити. “Протягом століть Росія пов’язана з Центральною Азією. Їхні пращури це прекрасно розуміли та роздивлялися регіон з точки зору буферної зони для Російської імперії на південному сході”[1, с.237]. У радянський період із важливого об’єкту зовнішньополітичних інтересів регіон став складовою частиною Союзу. У процесі розпаду СРСР в його політико-географічних рамках виникло п’ять нових центральноазіатських держав, які до початку 1990р., були вписані у єдину політико-управлінську та соціально-економічну систему. В даний час країни мають не тільки різний потенціал, а і відрізняються за місцем та значенням у світовій політиці.

Регіон Центральної Азії являє собою складний геополітичний клубок протиріч та Етно-релігійний вузол, який по мірі впливу національних та релігійних відчуттів на політичний розвиток світової система можна порівняти хіба що з Балканами та Кавказом. Особливе значення держави Центральної Азії мають для Росії у зв'язку з тим що в даних країнах проживає велика частка російськомовного населення. Беручи до уваги концепцію та стратегію Заходу по дестабілізації та можливому дробленні держав Центральної Азії, особливу увагу варто приділяти не тільки відносинам між титульними націями країн центральноазіатського регіону(казахами, киргизами, таджиками, туркменами, узбеками) та російським населенням, але й конфліктогенам у відношенні між діаспорами народів сусідніх країн.

Росії необхідно проводити особливу зовнішньополітичну стратегію, фізично(перш за все економічно та цивілізаційно) бути присутнім в регіоні. Представники російських владних структур повинні будувати зовнішню політику, виходячи з пріоритетів стабільного розвитку країн регіону, російських національних інтересів, безпека та благополуччя громадян. При всій ідеологічній та емоційній завантаженості проблематики сучасного етапу розвитку країн Центральної Азії для широкої громадськості для діючих політиків повинно бути очевидним, що рубати вузол протиріч, відсікати проблемні зони, виходити з регіону Росії не можна. Необхідно ретельно працювати з політичними та економічними елітами, використовувати комплексний інструментарій “м'якої сили” у роботі з різноманітними соціальними групами та верствами. Іншими словами повільно розв'язувати тугий вузол протиріччя. Об'єктивні основи для успіху такої роботи в регіоні є. Визначимо тільки деякі з них.

Центральна Азія – особлива зона світової політики. Центральноазіатський регіон в силу геополітичного та геоекономічного положення являється зоною інтересів провідних гравців світової політики [2;3,с.215]. Боротьба за вплив Центральної Азії вже давно набула багаторівневого характеру. Перший рівень – боротьба за укріплення позицій в регіоні геополітичних гігантів – Росії, США, КНР, що не виключає можливості використання військово-політичних та регіональних блоків – Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ), НАТО, Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Другий – регіональний – між країнами регіону. Третій – конфлікти між політичними групами всередині центральноазіатських країн.

Але найголовніше, на всіх трьох рівнях присутні інтереси недержавних гравців: банкістів(інститутів глобальної фінансової системи), транснаціональних корпорацій(ТНК), приватних військових компаній, протидержавних терористичних угруповань, які опираються в тій чи іншій мірі на названі структури, міжнародного криміналу.

Реальність сучасного світу, що знаходиться у стані небезпечної турбулентності, вимагає від Росії серйозних зусиль щоб зберегти крихти того впливу який залишився в традиційно значимому для країни регіоні, конкретних пропозицій по формуванню нової повістки дня, що знаходить вираження у пошуку ефективних методів зовнішньополітичної діяльності. Реалізація підходу має на увазі чітке визначення національних інтересів Росії в регіоні та цілей зовнішньополітичної діяльності. Це в свою чергу, вимагає проведення масштабного аудиту ресурсів, методів та технологій впливу. На основі аналізу можна сформулювати стратегію. Присутності та визначити образ дій для захисту та просування інтересів в центральноазіатському регіоні не тільки на сучасному етапі, але й в перспективі.

У концепції зовнішньої політики Росії затвердженій 30 листопада 2016 року, в ряді задач, які направлені на реалізацію національних інтересів, відзначена необхідність формування “відносин добросусідства з певними державами, сприяння усуненню наявних осередків напруженості та конфліктів на їх територіях та запобігання появи таких осередків та конфліктів”.

Стосовно головної загрози сучасного світу – тероризму та радикальним рухам – РФ прагне “до об’єднання всіх держав, усієї міжнародної спільноти у цілях боротьби з тероризмом без політизації та попередніх умов відповідно до статуту ООН, нормами та принципами міжнародного права; приділяти пріоритетну увагу міжнародному співробітництву у сфері протидії терористичним організаціям та угрупованням, в тому числі шляхом застосування військової сили”. Росія виступає за активне та ефективне використання у боротьбі можливостей інститутів громадянського суспільства, включно з науковими та освітніми організаціями, бізнес-спільнотами, релігійних громад, неурядові організації та засоби масової інформації; з цього виходить, що результативна боротьба з тероризмом “не може вестися без ліквідації його фінансування”(Концепція зовнішньої політики), але притому “визнаючи, що тероризм неможливо перемогти тільки шляхом військових та правоохоронних заходів”.

Поставлені задачі Росія не може вирішити без будування відносин повного взаєморозуміння та співпраці з країнами Центральної Азії. Але перш за все вона повинна чітко розуміти та однозначно артикулювати що Центральноазіатський регіон – зона її інтересів.

Глобалізація пропонує включення великих просторів в конкуренцію транснаціональних гравців, які тим не менш мають національну прописку.

Країни Центральної Азії представляють собою великий інтерес з точки зору ресурсної бази(природні копалини, земля, водні ресурси, людський капітал) та позицій транзитних коридорів. Реалізація масштабних економічних проектів формує особливий зовнішньо-політичний клімат. Не варто обмежуватися великими проектами, як це робить російський бізнес. Великий простір діяльності, що опосередковано позначається на зовнішньополітичному впливі, представляють сегменти середнього та малого підприємництва(мова йде про легку промисловість, сільське господарство та сферу послуг). Відсутність тісних економічних зв'язків та стратегічних проектів серйозним чином послаблює потенціал зовнішньої політики. Реалізуючи інтеграційні ініціативи на всіх рівнях, Росія може повернути втрачений вкінці ХХ ст. вплив, знову стати вирішальним фактором політичного розвитку регіону.

Конкретний вираз стану Концепції зовнішньої політики про пріоритетний розвиток співробітництва з державами – учасниками СНГ повинно виражатися у поглибленні та розширенні інтеграції в рамках Євразійського економічного союзу(ЄАЕС), що має на увазі не тільки свободу пересування капіталів, товарів, послуг та робочої сили, але і всебічне технологічне оновлення та багаторівневу кооперацію, в тому числі в процесі створення спільних інфраструктурних та інвестиційних проектів.

Участь країн Центральної Азії в ЄАЕС “відкриває абсолютно нові можливості не тільки регіонального, а й глобального співробітництва”[4,с.78].

Потрібно визнати що існуюча неоліберальна модель економіки, яка головним пріоритетом має комерційну вигоду та прибуток головним чином транснаціональних гігантів, породжує у низці випадків неподоланні бар'єри між комерційними інтересами ТНК та національними інтересами держави.

Якщо Росія дійсно хоче зберегти суверенітет і в той самий час побудувати ефективне інтеграційне об'єднання, то необхідно провести

ревізію внутрішніх ресурсів та трансформувати модель економічного розвитку країн. Відповісти на питання: іноземні інвестиції, приватизація, оптимізація, дотримання вимог Міжнародного валютного фонду та Світового банку – благо чи зло?

Одне діло – говорити про прагнення “укріпити Співдружності в якості впливової регіональної організації, про розвиток механізму багатопланової співпраці у сфері економіки, гуманітарної взаємодії, боротьби з традиційними та новими викликами і загрозами”. Інше діло – практично працювати в цьому напрямку. Тому цілком логічне питання про “втрачений” час. Можливо, варто почати з оновлення документа, прийнятого в 1995 р. і скорегованого у 2005р., коли Росія та світ були зовсім іншими. Мова йде про “Стратегічний курс Росії з державами – учасниками СНГ”.

Центральноазіатський вектор м'якої сили Росії: чи можливо повернути втрачене?

Даючи настанови римським політикам, Квінт Тулій Цицерон писав: “Вислови та слова приваблюють людей більше, ніж справою та послугою ” [5, с.33]. Слова не втратили значення та актуальність. В сучасному високотехнологічному та інформаційному світі достукатися до свідомості суспільства не можливо без використання всього комплексу інструментів м'якої сили. Зростаюча конкуренція в політичній, економічній та інформаційні сферах вимагає від Росії серйозних зусиль по збереженню впливу в цьому регіоні, пошуку ефективних методів зовнішньополітичної діяльності. Мається на увазі диверсифікацію комунікацій з різноманітними суспільними сегментами центральноазіатських країн, що неможливо без використання інструментів публічної дипломатії. І головне, співробітництво, як і не співробітництво приносить свої плоди. На питанні м'якосилового впливу зупинимося більш детально.

Освіту слід розглядати не тільки як спосіб самопрезентації приймаючої країни, але і як можливість сформувати лояльне по відношенню до неї стійкі групи іноземних громадян. Будучи держсекретарем США, К. Пауелл помітив: “немає більш цінного активу для нашої держави, ніж дружба з майбутніми світовими лідерами, які отримали в США свою освіту”[6, с.42]. Більш ніж 50 діючих та 165 колишніх керівників держав, урядів та керівників міжнародних організацій у свій час брали участь у різноманітних освітніх програмах США [7, с.79].

Російська Імперія, Радянський Союз внесли значний внесок у розвиток системи освіти та модернізації усіх сфер життя народів Центральної Азії [8, с.188-197; 9, с.87-103; 10, с.52-57]. Після розпаду СРСР, поки Росія “концентрувалася”, в регіоні активно працювали зовнішні гравці: Туреччина, Китай, країни Заходу, та декілька інших мусульманських країн. В 2007 р. в Казахстані на державному рівні прийнята спеціальна програма “Триєдність мов – казахська, російська та англійська. Однак не дивлячись на прийняті закони, активніше всього в країнах регіону працює Китай. На території Казахстану інститути Конфуція працюють в Алмати, Астані, Актобе та Караганді. Це лише верхівка айсберга по переформатуванню свідомості казахстанської молоді. Замісник прем’єр-міністра Казахстану Даріга Назарбаєва сказала на розширеній колегії Міністерства освіти та науки Казахстану: “В недалекому майбутньому нам все одно потрібно буде знати і китайський також. Це наш великий південний сусід, та наша доля” [11; 12, с.84-93]. Російські центри також є у країнах Центральної Азії. В Казахстані – 3 (при університетах в Актобе та Алмати і в Усть-Каменгорську); в Киргизії – 3(при університетах в містах Бішкек та Ош та при обласній бібліотеці в місті Кант); в Таджикистані – 4(усі в Душанбе). В Узбекистані та Туркменістані Російських центрів немає.”

На фоні Китайської та Західної гуманітарної експансії відкриття в 2016 р. в Казахському національному педагогічному університеті імені Абая та в Киргизсько-слов’янському університеті Центрів партнерської мережі “Інститут Пушкіна” пройшло для широких суспільних мас майже непомітно. На базі Центрів планується організація курсів підвищення кваліфікації для викладачів-русистів, курсів викладання російської мови для різних категорії учнів, в тому числі за допомогою дистанційних технологій навчання та відкритих навчальних ресурсів на російській мові.

В 2015 р. президент Росії затвердив концепцію “Російська школа за кордоном”. Концепція визначає цілі та задачі державної політики РФ у відношенні загальної освіти на російській мові в міжнародному освітньому просторі; підходи для забезпечення доступу громадян Росії, іноземних громадян та осіб без громадянства до загальної освіти на російській мові за кордоном; види державної допомоги освітніх організацій які здійснюють викладання на російській мові за кордоном. Це стратегія, конкретних кроків поки не видно.

Відносно студентів, то уряд Росії виділяє щорічну квоту на безкоштовне навчання в тому числі співвітчизників у розмірі 15 тис. місць.

Очевидно, що цього явно не досить для розширення зони впливу Росії шляхом підготовки національних кадрів для країн Центральної Азії, так і для всього євразійського простору. Тим часом китайці та інші представники інших зовнішніх гравців реалізують давньокитайську стратегію “хочеш перемогти ворога – виховай його дітей”.

Заради справедливості слід сказати, що до РФ їдуть ті, хто готовий та може платити за навчання. За даними міністерства освіти, зараз в Росії навчаються близько 300 тис. іноземців, переважна більшість яких є громадянами СНГ.

В основному абітурієнти-іноземці вибирають гуманітарний профіль, зокрема, великою популярністю користується мовознавство та літературознавство, але в той же час зростає попит і на технічні спеціальності. Перше місце в цьому списку займають вихідці з Казахстану, на другому місці – громадяни Білорусії, на третьому – України, на четвертому – представники Туркменії, на п'ятому – Узбекистан [10, с.52-57]. Для посилення ступеня гуманітарного впливу необхідно розвивати систему філіалів провідних вузів в країнах СНГ. Наявність представництва МГУ чи МАДІ(притому не тільки у столицях) повинно стати нормою а не винятком.

Релігійний фактор (де)інтеграції. Деідеологізація кінця 1990-х років, яка пройшла по всьому пострадянському просторі, визначила велику роль релігії в політичних та соціальних процесах. Причому і центральноазіатському регіоні відбувається не просто посилення впливу ісламу на владу та суспільство, але і перетворення його на зовнішній виклик. Остання в значній мірі пов'язано з активністю мусульманських країн, котрі всіляко заохочують виховання молоді в ісламському стилі, звеличують релігійну ідеологію, щедро фінансують створення системи ісламської освіти та будівництво мечетей. Іманентним аспектом ісламізації являється розповсюдження релігійного радикалізму: на території країн Центральної Азії давно ведуть активну діяльність міжнародні радикальні організації.

Релігія може стати як великим об'єднуючим, так і небезпечним конфліктогеном, причиною та умовою роз'єднання. Тому не варто перебільшувати, але і не можна недооцінювати проблеми, пов'язані як і зі значним розширенням ареалу розповсюдження ісламу, так і з формуванням та активізацією на його платформі різноманітних радикальних рухів та мережових терористичних структур. Іслам як вчення та політична практика не єдиний. Одна із найзагальніших та найрозповсюджених класифікаційних сіток ділить іслам на політичний(помірний) та радикальний

(екстремістський). У першому випадку іслам використовується в політичних цілях, являється основою поетапного реформування політичної системи тієї чи іншої країни. Представники радикального напрямку, виступають за повернення до традиційних норм Корану, та можуть використовувати найрізноманітніші методи досягнення цієї цілі, навіть військові дії чи акти тероризму.

Вивчаючи ситуацію в регіоні, важливо пам'ятати слова видатного ідеолога мусульманського світу Ю. Карзаві: “В тому ісламі, який послав нам Аллах, політика являється його невід’ємною частиною. Іслам, який приніс нам Пророк, не дозволяє нам розділяти людське життя, інтелект, талановитість між Богом та королем і не робить різниці між ними перед законами. Іслам без політики не іслам, якщо відділити політику від ісламу, то це не іслам, а інша релігія”[13, с.42-43].

Очевидно, що проблеми, пов'язані з масштабами ісламізації добре розуміє політичне керівництво держав Центральної Азії. В той ж час конкретних кроків по локалізації та стримуванню розповсюдження в тому числі і радикального ісламу практично не вживається. Більш того, у цілій низці випадків саме політичною владою створюються умови, сприятливі його розповсюдженню та укоріненню.

В регіоні склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, політичне керівництво виражає стурбованість можливістю проникнення радикальних ісламських угруповань за кордону, насамперед із Афганістану, але з іншого боку, активно сприяє розвитку ісламської самосвідомості власного населення.

Так, розвиток ісламу в Казахстані – самої неісламізованої до недавнього часу республіки Центральної Азії – йде пришвидшеними темпами. Якщо до здобуття незалежності кількість мечетей у всьому Казахстані складала 68, то сьогодні вже більше 2500, але і цього вже замало. Роль імамів у сучасному Казахстані виросла в рази. Імами вже давно не обмежуються виконанням релігійних ритуалів, а активно беруть участь в суспільному житті, виступають з доповідями на наукових конференціях, широко представлені у інформаційному полі.

З 1991р. при духовному управлінні мусульман Казахстану працює Вищий ісламський інститут з підготовки імамів-хатибів, а з 2001р. на основі міжурядового договору між Казахстаном та Єгиптом працює Єгипетський університет ісламської культури “Нур-Мубарак” (в листопаді 2012р. з

ініціативи єгипетської сторони університет було перейменовано в Казахсько-єгипетський ісламський університет “Нур”). В 2002 р. в країні по ініціативі Верховного муфтії країни шейха Абсаттара-хаджі відкрився Ісламський інститут підвищення кваліфікації імамів Республіки Казахстан[14, с.60].

Як і в інших країнах Центральної Азії, в Казахстані великими тиражами публікується релігійна ісламська література, яка, як правило роздається безкоштовно. Притому це не тільки Коран, хадіси Пророка, але й різноманітні статuti шаріату. Активно працює декілька ісламських видавничих центрів, а також видавництва, що займаються публікацією журналів та газет на релігійну тематику з тисячними тиражами.

В Казахстані з 2012 року працює перший телевізійний канал ісламського мовлення “Асил Арна”, ціллю якого являється “пропаганда істинних цінностей ісламу, національних традицій та загальнолюдських цінностей, основних на мусульманській культурі та етиці”. В інтернет просторі діє велика кількість ісламських сайтів. З ініціативи уряду Казахстану був створений фонд підтримки ісламської освіти та науки. В його задачі входить видання та безкоштовне розповсюдження релігійної літератури, надання фінансової підтримки ісламським студентам у формі оплати їх навчання та виплат стипендії.

Слід відмітити, що в Казахстані, як і в Таджикистані та Узбекистані, держава підтримує саме ханафітський іслам. Тому особлива увага на сучасному етапі приділяється популяризації праць ханафітських богословів.

Вперше в історії Казахстану був підготовлений стандарт до спеціальності “Ісламознавство”. Дана спеціальність з червня 2011р. офіційно ведена в класифікатор спеціальностей вищого та післявузового навчання Казахстану. Як думає влада Казахстану, такий підхід до ісламу дозволить на ідеологічному рівні запобігти та нейтралізувати причини, що породжують прояви релігійного радикалізму. В той же час саме за ісламською релігією в Казахстані визнається “всезростаюча роль в ділі консолідації суспільства”, що неможливе без активної підтримки політичної влади.

Якщо ж повернутися до ролі у підготовці ісламоорієнтованих кадрів(згадаємо фразу – кадри вирішують все) університетом Нур, то осінню 2012р. на його базі були відкриті три нових факультети: “Основи релігії та ісламське проповідання”, “Шаріат” та “Арабська філологія та ісламська цивілізація”. З появою факультету “Шаріат” студенти будуть більш глибоко вивчати ісламське законодавство. Більше уваги буде приділено проповідям.

На погляд вчених, така детальна увага до шаріату насправді являється підготовкою до переходу від радянського законодавства до “правильного шляху та образу дії”, саме так дослівно переводиться поняття “шаріат”.

В найближчому майбутньому усі країни Центральної Азії очікує справжнє ісламське пробудження, котре в значній мірі готується політикою державних структур регіону, активно підтримуючих та розвиваючих релігійну освіту та утворюючих хороші умови для розширення ролі та впливу мусульманських спільнот. У цьому зв'язку обговорення питань про місце та роль ісламу в політичній системі, про масштаби та перспективи його впливу на населення регіону набуває архіважливого значення.

Відмічаючи збільшення масштабів впливу ісламу в країнах Центральної Азії, не варто забувати, що цей процес пов'язаний не тільки з активною місіонерською діяльністю імамів і різноманітних ісламських інститутів. Інтерес до ісламу серед різноманітних соціальних прошарків пов'язаний з падінням авторитету радянської влади, з її корумпованістю та клановістю, із загальною деградацією політичних систем та режимів країн регіону.

Іншими словами, вже в найближчому майбутньому іслам, а саме шаріат, може стати не тільки визначальною та домінуючою цінністю та світоглядною доктриною для населення центральноазіатських країн, але і стати джерелом права. Таке положення речей обов'язково відобразиться не тільки на зовнішній політиці Росії в регіоні, але може і повністю змінити його політичну картину. Що в таких умовах може запропонувати Росія народам та політичним режимам регіону – це питання дуже складне та вимагає стратегічного бачення.

Враховуючи все вищесказане, висновок може бути лише один – Росії необхідно як найшвидше шукати інноваційні методи роботи для збереження та укріплення стратегічного партнерства в торгово-економічній та культурно-гуманітарній сферах, що реально зробити, лише об'єднавши зусилля ефективних державних та громадських інститутів. Що в сучасних умовах може запропонувати Росія?

- Нові формати міжрегіонального співробітництва, і насамперед мова йде про прикордонні зони. Станом на 2019 р. вже встановлені зв'язки 76 суб'єктів з Казахстаном, 71 – з Киргизстаном, 80 – з Таджикистаном, 60 – з Туркменістаном, 75 – з Узбекистаном. Також поряд зі збереженням традиційних

форм співробітництва(залучення прямих іноземних інвестицій для реалізації проектів на своїй території, експорт товарів місцевого виробництва) необхідно взаємодіяти в соціальній та гуманітарній сферах.

- Розвиток інфраструктурних проектів. Необхідно пам'ятати що за лідерство в Центральній Азії бореться Китай і тактика його здебільшого економічна: створюються спільні підприємства з китайським капіталом, більша частина прямих інвестицій приходить на КНР. Концепція “Шовкового шляху” передбачає реалізацію масштабних інфраструктурних проектів, тому Росія може запропонувати власні проекти та інвестувати їх.
- Активізація інформаційної присутності в регіоні методом збільшення новинного мовлення; створення на місцевих традиційних інформмайданчиках своїх “шматочків” контенту (мова йде про додатки, рубрики, програми).
- Використання мережі Інтернет для роботи з молоддю.
- Посилення взаємодій із журналістським корпусом країн регіону як через обмін інформацією, так і за рахунок розширення особистих контактів.
- Розширення освітньої бази. Для цього варто використовувати не тільки традиційні форми навчання, але і створити “мережеві університети”, відкривати філіали провідних російських вузів у країнах СНГ, а також збільшити квоти та гранти на навчання іноземних громадян в Росії. В російських вузах навчається 172 тис. студентів із країн Центральноазіатського регіону, в тому числі 59 тис. за рахунок федерального бюджету. В Центральній Азії функціонують представники та філіали провідних російських вузів: МГУ ім. М. В. Ломоносова, Російський економічний університет ім. Г. В. Плеханова, Московський авіаційний інститут, Російський державний університет нафти та газу ім. І. М. Губкіна, Національний дослідницький технологічний університет “МІСіС”, Національний дослідницький університет “МЕР” та інші. В травні 2019 р. в Узбекистані відкритий перший на просторі СНГ філіал МПМО (У) МЗС Росії. Працюють спільні вищі навчальні заклади в Киргизії та Таджикистані.
- Збільшення присутності в регіоні російських неурядових організацій, центрів культури та вивчення російської мови, а

також підтримка ініціатив регіональних неурядових організацій, в тому числі і фінансових.

Ще раз підкреслимо необхідність системного та комплексного використання методів та технологій “м’якої сили” у всіх її проявах, включно з економікою, освітою, наукою та культурою. Тільки в цьому випадку потужний інтеграційний ресурс співробітництва Росії та країн Центральної Азії, закладений історією та політикою, культурою і демографією, стане реальною та дієвою коопераційною силою.

Розрив чи зближення. Як війна далася взнаки на впливі Росії в Центральній Азії?

У Росії були всі можливості для того, щоб країни Центральної Азії самі до неї тягнулися, але замість цього вона намагається зупинити час. А це не можливо. Російський вплив у регіоні буде в’янути, якщо Кремль не перегляне свої підходи до зовнішньої політики, а від путінської Росії цього очікувати не приходиться.

Всього рік тому позиції Росії в Центральній Азії були настільки міцними, що їм не загрожувало навіть зростаюча присутність Китаю. Але все змінилося з початком російського вторгнення в Україну – разом з українськими містами кремль знищує вплив Росії по всьому світу, особливо на пострадянському просторі.

Тепер будь-яка заява чи жест, що відхиляється від лінії Москви, виглядає як спроба країн Центральної Азії розірвати зв’язки з Росією та провокує дискусії про швидкий кінець її впливу в регіоні. Хоча багато формальних показників, навпаки, малюють картину бурхливої співпраці: товарообіг Росії з регіоном швидко зростає, в обидва боки рухаються величезні міграційні потоки, а кількість зустрічей на вищому рівні б’є усі рекорди.

Так що в підсумку відбувається: Центральна Азія віддаляється від Росії, чи навпаки зближується з нею?

Розмови про вплив Росії, що слабшає, ведуться не просто так. За останні десять місяців в Центральній Азії було сказано та зроблено немало того, що російська пропаганда назвала б “не відповідними союзному духу відносинами”.

Насамперед, усі країни регіону не тільки не підтримали російське вторгнення а Україну, але і дотримуються антиросійських санкцій, про що заявляють публічно. Наприклад, центральноазіатські банки не приймають картки “МИР” – тільки Казахстан дозволив фізособам ними користуватися, але тільки після того, як отримають на це дозвіл американського управління контролю іноземних активів (OFAC).

Жодна країна не признала ДНР, ЛНР та інші українські території частиною Росії, про що також заявляє публічно та не озираючись на російські вподобання у термінології. Якщо після 2014 року центральноазіатські лідери уникали називати події в Криму анексією, то зараз вони відкрито говорять, що в Україні йде війна.

Також Центральна Азія активно укріплює зв'язки з країнами, яких Росія вважає “ворожими”. Центральноазіатські лідери один за одним їдуть на Захід, консультуюся із США з питань дотримання санкцій, опрацьовують логістичні маршрути в обхід Росії.

Одночасно регіон віддаляється від російських інтеграційних проєктів: у жовтні Киргизстан відмінив військові навчання ОДКБ на своїй території, а у грудні президент Узбекистану Шавкат Мірзієєв відклав візит у Бішкек, щоб уникнути зустрічі з Путіним на саміті ЄАЕС. Усе більше уваги приділяється неросійським проєктам, таким як Організація тюркських держав.

В такій атмосфері здається, що будь-яка дрібничка підтверджує віддалення Центральної Азії від Росії. Ось Путіна не досить святково зустрічають в аеропорту, ось запізнюються на зустрічі з ним, не приїжджають на його день народження, відсідають від нього подалі та навіть публічно критикують політику Росії у регіоні. Однак багато інших фактів та даних говорять зовсім про зворотне – про укріплення співпраці.

У нинішній поведінці Центральної Азії куди менше нового, ніж може здатися. Ці країни і раніше не підтримували Росію у її військових авантюрах. Ще у 2008 році на саміті ШОС в Душанбе Дмитро Медведєв намагався, але так і не спромігся отримати їх підтримку на російські дії в Грузії. Не признали вони і анексію Криму в 2014 році.

Просто в 2014 році санкції проти російської економіки були менш масштабними та не вимагали від країн Центральної Азії чітко визначитися. Зараз ж дотримання санкцій для них – це не підтримка Заходу, чи гра проти Росії, а спроба врятувати свої економіки від колапсу та ізоляції.

Для центральної Азії багатовекторність у зовнішній політиці – обов’язкова умова мінімального економічного благополуччя. Тим паче що Росія не демонструє готовність компенсувати регіону втрати від розриву зв’язків із Заходом.

Тому і сам Кремль не вимагає від центральноазіатських лідерів показної солідарності. На всі заклики чинити інакше прес-секретар президента Дмитро Песков відповідає, що все і так добре.

Час від часу Москва нагадує Центральній Азії про її залежність від Росії – наприклад, призупиняючи роботу Каспійського магістрального нафтопроводу який проходить територією Росії, по якому Казахстан експортує 80% своєї нафти. Але мова не йде про вимоги абсолютної підтримки, інакше масштаби тиску були би зовсім іншими.

Та і самій Москві ні до чого зараз відштовхувати останніх союзників. Скоріш навпаки: війна з Україною та розрив із Заходом посилили інтерес Росії до Центральної Азії.

Багато років зовнішньополітичні пріоритети Москви були далекими від Центральної Азії – рахувалось, що регіон настільки залежний від Росії, що все рівно нікуди не дінеться. Але віна та скорочення можливостей вибору зовнішніх партнерів змусили Кремль вище цінувати зв’язки з центральноазіатськими країнами.

В результаті товарообіг зі всіма державами регіону швидко зростає: з Казахстаном – на 10% за десять місяців 2022 року, з Узбекистаном – на 40% за дев’ять місяців, з Таджикистаном – на 22%, з Киргизстаном – на 40% за півроку, з Туркменістаном – на 45% за перший квартал.

З квітня по червень 2022-го на заробітки в Росію приїхала рекордна за останні шість років кількість вихідців з Центральної Азії: 1,5 млн із Узбекистану, 952 тисячі з Таджикистану, 223 тисячі із Киргизстану. Відповідно зросли і грошові перекази в ці країни з Росії.

Зрозуміло, що ріст в багатьох аспектах пов’язаний з переправленням торгівельних потоків через санкції та з масовим від’їздом росіян в Центральну Азію через війну. В той же час помітно, що Москва тепер приділяє набагато більше уваги регіону та не збирається дозволять зв’язкам з ним розвиватися тільки за інерцією.

Взяти хоча б те, що в 2022 році Путін вперше за багато років відвідав всі п'ять країн Центральної Азії та став набагато частіше спілкуватися зі своїми колегами в регіоні по телефону та відео зв'язку. Загальна кількість онлайн та особистих зустрічей російського президента з центральноазіатськими лідерами перевищило в цьому році за 50.

Окрім Путіна, в регіоні з початком війни встигло побувати фактично все вище керівництво Росії від прем'єр-міністра та секретаря Радбезу до голови "Газпрому" та багатьох губернаторів. Така зацікавленість Москви пов'язана не тільки з бажанням продемонструвати, що спроби ізолювати Росію провалилися, але і з практичними питаннями. Центральній Азії є що запропонувати Москві окрім періодичної підтримки на голосуваннях в ООН.

Наприклад, Таджикистан, мабуть, брав участь у поставках в Росії іранських дронів-камікадзе. Душанбе це заперечує, але саме так Іран відкрив їх перше закордонне виробництво. Узбецька Promcomplektlogistic потрапила під американські санкції за співпрацю з російським ВПК. Є свідчення про те, що ПВК "Вагнер" вербує на війну ув'язнених з в'язниць Туркменістану. У сім разів зросли поставки телескопічних прицілів з Киргизстану в Росію, а ріст імпорту побутової техніки з Євросоюзу в Казахстан пов'язують з тим, що чіпи з неї використовують в російській військовій промисловості.

У відповідь Росія все сильніше втягується у місцеву внутрішню політику. Якщо раніше Москва вважала достатнім підтримувати лише проросійську орієнтацію місцевих режимів, не вмішуючись в міжусобиці, то зараз вона почала допомагати конкретним лідерам.

Наприклад, Росія після декількох років прохань керівництва Таджикистану визнала терористичною опозиційну Партію ісламського відродження. Також за запитами Киргизстану та Таджикистану в Росії почали активніше затримувати та депортувати активістів та колишніх політиків – від висилки не рятує навіть наявність російського громадянства.

Якщо раніше важливою умовою для отримання від Росії преференцій була участь в її інтеграційних проектах, та зараз це необов'язково. Москва йде на міграційні поступки Узбекистану, скасувавши ліміт на чисельність працівників, запрошених по контракту, та відкриває в Таджикистані міграційний цент, хоча обоє зі сторін не входять в ЄАЕС.

Російське авторитарне ноу-хау також все активніше експортується в Центральну Азію. В Киргизстані влада запропонувала новий закон про ЗМІ,

який на 95% ідентичний російському, а також переймають російську практику переслідування опозиційних журналістів. В Узбекистані пропонують криміналізувати “пропаганду нетрадиційних сексуальних відносин”, а в Казахстані – ввести покарання за “дискредитацію збройних сил в особливий(кризовий) період”.

Все це показує, що російський вплив в Центральній Азії зберігається в найрізноманітніших сферах, і в найближчому майбутньому колапс йому не загрожує. Правда, про довгострокову перспективу такого не скажеш.

Росії і раніше було не просто проштовхувати в Центральній Азії свої інтеграційні проекти, а війна зробила їх остаточно не привабливими. Очікувати розширення ЄАЕС на Узбекистан не доводиться, а Таджикистан якщо і вдасться умовити, то ціною дуже великих поступок.

Репутація ОДКБ постраждала ще більше. Невдачі на українському фронті зруйнували міф про могутню російську армію, що змусило всерйоз занервувати країни, що залежать від російської парасолі безпеки. Це не означає, що ОДКБ скоро розвалиться, але потенціал для його розширення нульовий.

Російська м'яка сила в Центральній Азії тане на очах. З опитувань відомо, що більшість жителів Центральної Азії (70% в Киргизстані, 55% в Казахстані та 30% - в Узбекистані) пояснюють теперішні економічні труднощі російським вторгненням в Україну. В Бішкеку та Алмати пройшло декілька антивоєнних протестів, розважальні майданчики відмовляють російським зіркам, російська мова втрачає популярність, а місцеві провайдери розширюють списки неросійських телеканалів.

Центральноазіатські ЗМІ намагаються висвітлювати події в Україні об'єктивно, за що в Росії їх блокує “Роскомнадзор”. У суспільному обговоренні знову впливає тема деколонізації.

Головною опорою російського впливу в Центральній Азії залишається довіра між політичними елітами. На чолі цих режимів стоять приблизно одні і ті ж люди – літні чоловіки, що виростили в радянський час та спілкуються одне з одним на російській. Вони знайомі не одне десятиліття, а новачків обов'язково відправляють на оглядини в Москву.

Поки ці режими не ризикують сваритися з Кремлем та дуже стримано відповідають на зростаючий громадський запит на відділення від Росії, вони скорочують уроки російської мови в школах, або перейменовують вулиці.

Але еліти в Центральній Азії поступово змінюються разом зі суспільством, яке як і раніше дуже молоде – середній вік жителів нижче 30 років. Вони не застали радянських часів, менше говорять російською та не вважають Росію прикладом для наслідування.

Відділення Центральної Азії від все більш непривабливої Росії – природний процес. Центральноазіатські держави ніколи не були такі самостійні, як сьогодні, а суспільства в цих країнах – такі вимогливі до свого керівництва, в тому числі і у питаннях зовнішньої політики.

А Москва замість того, щоб признати суб'єктність країн Центральної Азії та займатися власною привабливістю, вимагає від колишніх радянських республік не руйнувати успадковане Кремлем історичне домінування.

У Росії були усі можливості для того, щоб країни Центральної Азії самі до неї тягнулися, але замість цього вона намагається зупинити час. А це не можливо. Російський вплив в регіоні буду в'янути[15].

Підсумовуючи вищесказане, робимо висновок, що Росія поступово втрачає свій вплив в країнах Центральної Азії, особливо це видно на простому населенні, яке намагається відгородитися від усього російського. Але завдяки їх уряду, який тісно пов'язаний з Москвою цей процес дуже повільний та непродуманий. Росія почала поступатися впливом в регіоні Китаю, і хоч вона намагається всіма силами триматися за цей простір волаючи про спільне минуле, про спадковий вплив і тому подібне, але ми чудово бачимо що майбутня дорога регіону і Росії розійшлася. Можливо якусь частку минулого впливу вони і втримають, але так як було раніше, вже не буде.

Центральна Азія сьогодні — це територія, де стикаються старі імперські фанти й нові економічні реальності. Росія, що колись сприймала цей регіон як «продовження своєї землі», поступово втрачає контроль, але вперто намагається вдавати, що все ще тримає ситуацію в руках. Її вплив дедалі більше нагадує інерцію минулого — спробу продати пам'ять про “велику дружбу народів” як аргумент у сучасній грі, де діють зовсім інші правила.

Після розпаду СРСР Москва не зуміла запропонувати Центральній Азії нічого нового. Замість партнерства — зарозумілість, замість спільного розвитку — політичні маніпуляції, замість інвестицій — обіцянки й залежність від трудової міграції. Росія все ще намагається грати роль

старшого брата, але для більшості країн регіону цей брат — токсичний, із постійним бажанням повчати й контролювати.

На цьому тлі Китай виглядає набагато прагматичніше. Він не читає моралі — він просто приходить із грошима, технологіями й дорогами. І хоч цей вплив теж не безкорисливий, у порівнянні з російським «покровительством» він здається принаймні сучасним і результативним. Росія ж реагує на китайську експансію нервово, але без жодної стратегії — як стара імперія, що не здатна прийняти нову реальність.

У культурній та інформаційній площині ситуація не краща. Росія втратила ту “м’яку силу”, яку мала ще кілька десятиліть тому. Її меседжі більше не надихають — вони звучать як пропаганда і погрози. І навіть там, де залишаються проросійські еліти, це радше наслідок звички, ніж переконаності.

Отже, Центральна Азія поступово виходить з орбіти Росії. Цей процес не революційний, а еволюційний, але незворотний. І чим довше Москва намагається тримати регіон силою чи шантажем, тим швидше втрачає повагу й довіру. Світ змінився, а Росія — ні. І саме в цьому її головна поразка: вона бореться не за майбутнє, а за минуле, яке ніхто вже не хоче ділити з нею

2.3 Європейська співпраця

Як видається, характер впливу Європейського Союзу(юридично був закріплений Маастрихтським договором 1992 року, який вступив у силу у листопаді 1993 року) на Центральну Азію може бути повноцінно системно оціненим тільки у випадку застосування міждисциплінарного підходу. Що являє собою огляд, аналіз та прогноз європейського впливу на центральноазіатські країни у кожній із основних сфер, в якості яких доцільно виділити наступні:

1. політичну сферу;
2. економічну сферу;
3. сферу безпеки;
4. соціальну сферу.

Тим не менш, першочергово варто розглянути загальний – регіональний фон впливу Європейського Союзу шляхом огляду ключових програм, проектів та інших видів діяльності[1].

У період 1991-2006 років базовою європейською програмою в центральнопівнічному регіоні була програма TACIS (Technical Assistance for the Commonwealth of Independent States, TACIS, по технічній допомозі Співдружності незалежних держав). По суті, дана програма довгий час і визначала більшість з напрямків політики Євросоюзу на пострадянському просторі, в тому числі в Центральній Азії. Саме під егідою TACIS, аж до 2007 року реалізовувались майже всі європейські проекти. “TACIS являла собою європейську програму, розроблену в цілях розвитку зв’язків із країнами СНД (12 пострадянських держав за винятком 3-ьох прибалтійських), підтримки процесів побудови в них демократії та ринкової економіки. Основні умови для участі TACIS – кожна країна-партнер бере на себе обов’язок рухатись до демократичної спільноти та ринкової економіки. В період 1991-1999 років в рамках TACIS, було виділено близько 4,2 млрд. євро, що дозволило приступити до здійснення більш ніж 3 тис. проектів. протягом 2000-2006 років, завершальний період дії програми TACIS фокусувався вже на 13 державах(окрім 12 пострадянських, ще і на Монголії) в цей період бюджет програми склав приблизно 3,1 млрд. євро. Тим не менш, довгий час(принаймні, до 2000 року) значна частка фінансування в рамках TACIS направлялися на проекти в Російській Федерації. Наприклад, в період 1991-2002 років на цілі програми в Росії було виділено 2,3 млрд. євро(що дало змогу здійснити більш ніж 1,5 тис. проектів), в той час, як на діяльність TACIS в центральнопівнічних державах було надано тільки близько 366 млн. євро. Протягом 2002-2004 років бюджет для країн регіону подвоїли з 25 до 50 млн. євро в рік. В подальшому, в 2005 та 2006 роках, обсяг фінансування проектів в Центральній Азії складав близько 60 млн. євро щорічно. Також відомо, що в період 2001-2006 років розмір грантів у рамках програми TACIS в Казахстані, Киргизстані, Таджикистані та Узбекистані, як правило, варіювався від 100 до 200 тис. євро(Джерело: програма TACIS, 2006 рік).”

Практично одночасно із запуском програми TACIS європейські країни отримали достатньо широкі можливості для активної, хай і опосередкованої, політичної взаємодії з державами Центральної Азії, у рамках Наради з безпеки та співпраці в Європі(НБСЄ, з січня 1995 року – організація з безпеки та співпраці в Європі, ОБСЄ, Organization for Security and Cooperation in Europe, OSCE). “Протягом 1992 року усі країни Центральної Азії підписали Хельсінкський заключний акт та стали членами НБСЄ. Вже в 1994 році дана організація направила місію спостерігачів в Таджикистан, де в цей час йшла громадянська війна. У січні 1995 року НБСЄ була перейменована в

ОБСЄ, і в тому ж році було відкрито Бюро ОБСЄ зі зв'язками в Центральній Азії в м. Ташкент(Узбекистан). З 1998 року почали діяти центри ОБСЄ в Казахстані, Киргизстані та Туркменістані. По деяким даним, у середньому на Європейський Союз приходить ся порядком 70% від об'єму фінансування діяльності ОБСЄ в Центральній Азії.”

Приблизно через три роки після вступу держав Центральної Азії в НБСЄ/ОБСЄ, в середині 90-х років, Євросоюз та країни регіону почали формувати правову основу відносин[2]. Це виразилось у підписання між ЄС та кожною із держав регіону Угоди про партнерство та співпрацю(УПС, Partnership and Cooperation Agreement, PCA). Саме на принципах УПС в подальшому і почали базуватися національні компоненти програми ТАСІС в кожній із країн регіону. Перші переговори по УПС були проведені з Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном. Пізніше почалися переговори з Туркменістаном та Таджикистаном. До вступу в силу УПС правову основу відносин ЄС із кожною країною Центральної Азії формував так званий Тимчасовий торговий договір, який по своєму змісту в більшій мірі відносився до економічної сфери, а ще коректніше лише до її торгового сегменту. При заключенні УПС держави Центральної Азії погоджувались на прийняття умов, які мали на меті рішення таких задач як побудова правової держави, розвиток політичних свобод, становлення ринкової економіки. У період 1994-1996 років Євросоюз заключив УПС з Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном. В 1998 році було підписано УПС з Туркменістаном. З Таджикистаном СПС УПС була підписана аж в 2004 році. Угода з Казахстаном, Киргизстаном та Узбекистаном вступила в силу в 1999 році після їх ратифікації Європарламентом. УПС з Таджикистаном вступила в силу в 2010 році, а УПС з Туркменістаном не вступила в силу і досі.

Паралельно з переговорами по УПС у Європі почастишали спроби концептуального осмислення центральноазіатського регіону. Однією із найбільш успішних спроб став документ “Відношення Європейського Союзу з незалежними державами Центральної Азії”, який був підготовлений Європейською Комісією в літку 1995 року.

Однак кардинальне підвищення політичного інтересу Європейського Союзу до Центральної Азії все ж відбувся тільки в кінці 2001 року, що було пов'язано з початком військової операції США/НАТО в Афганістані. З одного боку, це привело до деякого збільшення фінансування уже існуючих європейських програм та запуску цілої низки нових. З іншого боку, це викликало інтенсифікацію різного роду політичних консультацій та значною

мірою пришвидшило вироблення в Євросоюзі певного стратегічного бачення Центральної Азії. Важливим індикатором цього стало те, що з 2004 року політичний діалог з країнами регіону почав проводитися на багатосторонньому рівні у форматі “Трійка ЄС – держави Центральної Азії”[3].

“Трійка ЄС” – формат відносин в Євросоюзі, у рамках якого представники держав-членів у складі минулого, теперішнього та майбутнього голови Європейського Союзу спільно беруть участь в процесі прийняття рішень. “Трійка” узгоджує свої дії з Європейською Комісією та представляє ЄС у зовнішніх справах. Перші зустрічі у форматі “Трійка ЄС – держави Центральної Азії” відбувалися у 2004 році (м. Бішкек), 2005 році (м. Брюссель) та 2006 році (м. Алмати). Відомо також, що в подальшому подібний формат використовувався в 2007 році (м. Астана), 2008 році (м. Ашхабад та м. Париж), 2009 році (м. Душанбе) та 2011 році (м. Ташкент).

Одночасно з активізацією багатосторонніх консультацій вже в 2005 році була створена посада Спеціального представника Європейського Союзу в країнах Центральної Азії. Протягом 2005-2012 років, цю посаду займав відомий французький дипломат П'єр Морель, він зробив значний вклад в укріплення європейсько-центральноазіатських відносин. В червні 2012 року Спецпредставником ЄС в Центральній Азії була призначена Патриція Флор (німецький дипломат). Її мандат спочатку діяв до 30 червня 2013 року, але був продовжений до квітня 2014 року. П. Флор змінив Янош Херман (угорський дипломат) який займав посаду до квітня 2015 року. Після Спецпредставником було Євросоюзу було призначено Петера Буріана (словацький дипломат).

Інститут Спеціальних Представників Європейського Союзу (СПЕС) – спеціальний механізм, офіційно призначений для урегулювання міжнародних конфліктів та реалізації пріоритетних європейських програм з питань міжнародного співробітництва. У Європейського Союзу вже існує ряд спецпредставників у різних країнах та регіонах світу. Окрім підтримки роботи Верховного Представника ЄС з іноземних справ та політиці безпеки, вони також популяризують зовнішню політику Євросоюзу.

Діяльність Інституту СПЕС в країнах Центральної Азії у цілому призвела до значної активізації політики ЄС в державах регіону. При цьому ЄС почали приділяти ще більше уваги питанням демократичної трансформації, в тому числі захисту прав людини та розвитку недержавного сектору країн регіону. В цьому плані знаковою подією була поява в грудні 2006 року в Євросоюзі

нової програми – “Європейського інструменту сприяння демократії та правам людини” (ЄІДПЛ)[4]. Дана програма, почала грати куди більш важливу роль в політиці Європейського Союзу та Центральної Азії, ніж попередня “Європейська ініціатива у сфері демократії та прав людини”.

“Європейська ініціатива у сфері демократії та прав людини” являлась спільною ініціативою Євросоюзу (Єврокомісії) та Бюро по демократичним інститутам та правам людини, вона була запущена Європейським Парламентом у 1994 році. ЄІДПЛ яка прийшла на зміну даній ініціативі стала спеціальним глобальним інструментом ЄС для підтримки демократії, захисту прав людини та фінансування громадянської спільноти. Щорічний бюджет ЄІДПЛ складає близько 120 млн. євро, не враховуючи фінансування місій спостерігачів за виборами. Постійних бюджетів для кожної конкретно країни нема. Фінансові засоби розподілені по пріоритетним задачам як для окремих країн, так і для регіону в цілому. В країнах Центральної Азії ЄІДПЛ діє в основному в Казахстані, Киргизстані та Таджикистані. Проекти в Туркменістані та Узбекистані або відсутні, або обмежені. Бюджети вимірюються сотнями тисяч євро та не являються фіксованими. Наприклад, в 2009 році на проекти в Казахстані та Таджикистані було виділено 600 тис. євро, а в 2008 році тільки лише на проекти в Таджикистані – 900 тис. євро. В період 2005-2011 років здійснювалось 3 регіональних проекти (загальний бюджет – більше 1 млн. євро), 16 проектів в Казахстані (загальний бюджет – близько 1,7 млн. євро) 16 проектів в Киргизстані (загальний бюджет – більше 2,8 млн євро), 19 проектів в Таджикистані (загальний бюджет – близько 3,4 млн. євро), а весь бюджет на період 2005-2011 років складав приблизно 9,1 млн. євро.

Поряд з посиленням уваги до процесів демократичних реформ в регіоні Євросоюз також вважав за доцільне внести певні корективи і в інші напрямлення проектної діяльності. Так, якщо до грудня 2006 року європейські проекти в Центральній Азії реалізовувалися в основному під егідою програми ТАСІС, то з січня 2007 року почали здійснюватися переважно в рамках нової програми, яка прийшла на зміну ТАСІС та мала назву – “Інструмент співпраці для розвитку”(ІСР).

При цьому і в самій програмі ІСР, на думку низки європейських експертів, також мались на увазі деякі зміни. Так, якщо ТАСІС в основному підтримував “перехід Центральної Азії на повноцінну ринкову економіку та демократію”, то зусилля ІСР стали фокусуватися вже на “скороченні рівня бідності та досягненні стабільного розвитку в Центральній Азії, не

забуваючи при цьому питань демократії, ефективного управління, правових норм та прав людини”[5].

ІСР географічно охоплює декілька регіонів в тому числі і Латинську Америку, Центральну Азію, Персидську Затоку та Південну Африку. Загальний бюджет ІСР на період з 2007-2013 роки склав близько 16,9 млрд. доларів. Як і раніше ТАСІС, ІСР також ділиться на тематичні та регіональні програми. Стосовна Центральної Азії однією із основних тематичних програм в політичній сфері стала програма недержавних суб’єктів. Другою, не менш важливою тематичною програмою ІСР в регіоні, стала програма продовольчої безпеки(для Киргизстану та Таджикистану). В свою чергу, регіональні програми та проекти в рамках ІСР в Центральній Азії в цілому являлись продовженням тих, які реалізовувалися ще під егідою ТАСІС.

Паралельно із запуском програми та проектів в рамках ІСР в ЄС помітно посилилось прагнення до концептуального і відповідно документального оформленні європейських інтересів в Центральній Азії. Даний процес досяг своєї кульмінації в 2007 році, початку головування Німеччини в Євросоюзі. Одним із важливих показників цього стало прийняття в червні 2007 року Стратегії Європейського Союзу в Центральній Азії на 2007-2013 роки (офіційна назва – “Європейський Союз та Центральна Азія: стратегія нового партнерства”)

В рамках Стратегії сума фінансування різноманітних європейських програм та проектів в державах Центральної Азії на протязі 2007-2013 років зросла приблизно вдвічі порівняно с попереднім періодом та була визначена спочатку в обсязі 719 млн. євро(включно під егідою програми “Інструмент співробітництва для розвитку”), а згодом збільшена до 750 млн. євро, та пізніше – ще до 775 млн. євро.

При цьому сама Стратегія мала на увазі укріплення в основному політичних механізмів впливу ЄС в Центральній Азії, в першу чергу, за рахунок сприяння укоріненню в країнах регіону таких базових цінностей як демократія та права людини. Важливу роль в цьому стали відігравати Діалоги з прав людини(ДПЛ), а також семінари для громадянського суспільства.

Діалоги проводяться з кожною із п’яти центральноазіатських держав. Як і у випадку з подібними ініціативами в інших країнах світу, основна ціль ДПЛ – “обговорення питань, які представляють взаємний інтерес, а також розвиток співробітництва у сфері прав людини, зокрема на багатосторонній

основі, наприклад, у форматі ООН та ОБСЄ”[6]. Друга задача діалогів – “опрацювання проблем у правозахисній сфері, які викликають особливу стурбованість з боку ЄС, збір інформації та запуск ініціатив з покращення ситуації”. До початку 2011 року відбулися чотири раунди діалогів ЄС з Узбекистаном, три – з Казахстаном та Туркменістаном, та по два з Киргизстаном та Таджикистаном. Окрім того, в 2008-2009 роках було організовано по одному семінару для громадянської спільноти в кожній країні Центральної Азії, а в 2010 році в м. Брюсселі відбулася так звана загально регіональна зустріч центральноазіатської громадянської спільноти.

Окрім здійснення в державах Центральної Азії цілої низки програм (TACIS/ ICP/ ЄІДПЛ), Брюссель також прагне вибудувати відносини зі столицями країн регіону і у питаннях глобальної безпеки. Зокрема, практично одночасно з ICP та ЄІДПЛ Центральна Азія частково опинилась у фокусі такої європейської програми як “Інструмент стабільності” (IS).

“Інструмент стабільності” діє тільки в тих державах які не являються членами Євросоюзу. У рамках даної програми ЄС надає допомогу іншим країнам у боротьбі з тими чи іншими загрозами трансрегіонального та глобального характеру, а також урегулюванні передкризових чи посткризових ситуацій. Тим не менш, програма IS маловідома в Центральній Азії та застосовується дуже рідко. Так протягом 2001-2009 років в рамках IS був реалізований тільки один достатньо великий проект (по боротьбі з трансприкордонним наркобізнесом), загальний бюджет якого повинен був складати 5-8 млн. євро.

Більше того, Євросоюз намагався розповсюджувати на держави регіону такі програми, які формально відносяться лише до межуючих з ЄС країн. Наприклад, на думку низки казахстанських дослідників, Центральна Азія фактично стала учасником програми “Європейський інструмент сусідства та партнерства” (ЄІСП), яка реалізується з січня 2007 року та підтримує Європейську політику сусідства (ЄПС). Все це, на думку казахстанських дослідників, втягує регіон в Європейську політику добросусідства (ЄПД, яка вперше згадується в 2003 році, а проводиться з 2004 року).

Економічна взаємодія об’єднаної Європи із пострадянською Центральною Азією почала розвиватися з 1991 року[7]. Окрім укріплення торгових зв’язків (у більшій мірі тих що були успадковані від Радянського Союзу), ще на початку 90-х років минулого сторіччя європейські країни та їх структури приступили до реалізації у всіх державах регіону низки невеликих технічних

та консультативних проектів в основному у рамках ТАСІС(з 2007 року – подібного роду проекти стали організовуватися вже під егідою ІСР).

Окрім того, з 1991 року в регіоні почав роботу Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Найбільшу активність ЄБРР проявляє в Казахстані. Відомо, що протягом 1991-2008 років ЄБРР виділив країнам Центральної Азії більш ніж 3 млрд. євро(в основному кредитів), в тому числі Казахстану – порядком 2 млрд. євро, Киргизстану – 165 млн. євро, Таджикистану – 96 млн. євро, Туркменістану – 123 млн. євро, Узбекистану – близько 545 млн. євро.

Тим не менш, не дивлячись на діяльність в Центральній Азії ЄБРР, а також цілого ряду європейських програм, власне економічний інтерес ЄС до Центральної Азії став помітним тільки в кінці 90-х років. Це виразилось в значній інтенсифікації торгових зв'язків, посиленні проектно-інвестиційної присутності європейських компаній(в основному в нафтогазовій сфері Казахстану та в меншій мірі – в нафтогазовій сфері Туркменістану), а також запуску великих інфраструктурних програм(в основному в рамках ІСР).

Так ще в 1993 році Євросоюз розробив програму ТРАСЕКА(Transport Corridor Europe – Caucasus – Asia, по створенню транспортного коридору “Європа – Кавказ -Азія”), направлену на покращення системи міжнародних перевезень орієнтованих на Європу. Однак правовий статус дана програма отримала тільки лише п'ять років потому, що було пов'язано з необхідністю багатьох міждержавних узгоджень.

Програма ТРАСЕКА була вперше представлена в 1993 році на міжнародній конференції в м. Брюссель за участю міністрів торгівлі Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану. Починаючи з 1995 року держави-учасники формували програмний план засідань робочих груп по 4 секторам(торгівля, автомобільний, залізничний та морський транспорт). В квітні 1997 року Європейський Союз провів в м. Тбілісі спільну конференцію “ТРАСЕКА – Організація Чорноморського економічного співробітництва” з ціллю вивчення можливості зв'язати маршрут ТРАСЕКА з транс-європейськими комунікаціями. В період з 1996 по 1998 роки до Програми приєдналися Україна, Монголія та Молдова. Тим не менш, свій правовий статус ТРАСЕКА отримала тільки в 1998 році, коли всі країни-учасники (Азербайджан, Вірменія, Болгарія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Румунія, Україна, Узбекистан, Таджикистан та Туреччина) підписали Основоположні багатосторонні угоди “Про розвиток міжнародного

транспортного коридору “Європа – Кавказ - Азія”. В 2009 році до програми ТРАСЕКА приєдналися Іран. Та в тому ж році Литва отримала статус спостерігача в Міжурядовій комісії ТРАСЕКА” [8].

Паралельно з програмою ТРАСЕКА в 1996 році Євросоюз запустив іншу програму – ІНОГЕЙТ (Interstate Oil and Gas Transportation to Europe, INOGATE, з формування енергетичної інфраструктури для транспортування енергоресурсів до Європи).

ІНОГЕЙТ – програма енергетичного співробітництва між ЄС та державами партнерами: прибережними країнами Чорного та Каспійського морів, їх сусідами. Програма включає Вірменію, Азербайджан, Білорусь, Грузію, Молдову, Україну, Казахстан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан. До кінця 2006 року програма ІНОГЕЙТ реалізовувалась у рамках ТАСІС, а з січня 2007 року здійснюється під егідою програми “Європейський інструмент сусідства та партнерства” (ЄІСП). Хоча ЄІСП формально не має безпосереднього відношення до центральноазіатських держав, тим не менш, з 2007 року розповсюджується і на країни Центральної Азії. Проекти в рамках ІНОГЕЙТ, як правило невеликі і бюджет кожного з них здебільшого не перевищує 5 млн. євро.

Окрім нарощування зусиль під егідою програми ІНОГЕЙТ та ТРАСЕКА, починаючи з 2006 року Євросоюз спробував дещо активізувати і свою фінансову політику в Центральній Азії. Так з того часу регіон опинився у фокусі уваги не тільки ЄБРР, а також і Європейського інвестиційного банку (ЄІБ). Однак масштаби діяльності ЄІБ виявились набагато меншими порівняно з масштабами діяльності того ж ЄБРР.

В 2006 році ЄІБ підписав Меморандум про взаєморозуміння з ЄБРР та Європейською Комісією, з ціллю забезпечення своєї роботи в Центральній Азії. У листопаді 2008 року Європейська Рада схвалила граничний рівень фінансування проектів для ЄІБ у розмірі 1 млрд. євро для азіатських країн на період 2007-2013 років. За деякими даними, в Центральній Азії основну увагу ЄІБ сфокусовано на проектах з енергопостачання та розвитку транспорту.

Присутність в регіоні ЄІБ та ЄБРР, значною мірою полегшало проведенню ЄС успішної торгової політики[9]. До того ж Брюссель та столиці провідних країн-членів Євросоюзу всіляко підтримували лібералізацію торгівлі центральноазіатських країн, в тому числі їх вступ у Всесвітню Торгову Організацію (ВТО). У підсумку все це дозволило

Євросоюзу стати нарівні з Росією та Китаєм найбільш важливим торгівельним партнером для всіх держав Центральної Азії, а у випадку з Казахстаном – навіть головним торговим партнером.

Паралельно посиленню торгової політики в Центральній Азії, ЄС також почав приділяти дещо більше уваги вивченню ділового середовища та розвитку підприємництва в країнах регіону. Зокрема, у 2008 році Євросоюз запустив програму “Центральна Азія Інвест” (з підтримки малого бізнесу).

“Центральна Азія Інвест” – регіональна програма, націлена на розвиток малого та середнього бізнесу. Окрім того, програма також сприяє формуванню та укріпленню каналів взаємодій між європейськими та центральноазіатськими посередницькими структурами у цілях сприяння інтеграції ринків держав Центральної Азії в глобальну економіку. Регіональний бюджет у різні роки дії Програми, як правило не перевищував 4,5 – 5 млн. євро в рік.

Практично аж до кінця 2001 року взаємодії Євросоюзу з країнами регіону у сфері безпеки були не значними, мали здебільшого опосередкований характер та були в основному у рамках ОБСЄ та НАТО.

З 1992 року держави Центральної Азії почали приймати участь у роботі Ради північноатлантичного співробітництва (з 1997 року перейменований у Раду євроатлантичного партнерства) НАТО. В 1994 році Казахстан, Киргизстан, Туркменістан та Узбекистан приєдналися до програми НАТО “Партнерство заради миру” (ПЗМ), а в 2002 році до ПЗМ приєднався і Таджикистан.

Тим не менш власне європейсько-центральноазіатський компонент взаємодії у рамках НАТО та ОБСЄ практично не існував. Ситуація в даному плані змінилася тільки з початком військової операції США/НАТО в Афганістані, яка дала імпульс розвитку прямих зв’язків Євросоюзу з державами Центральної Азії у сфері безпеки. Так ще в 2001 році Євросоюз приступив до реалізації в регіоні програми КАДАП – програма боротьби з транскордонним наркобізнесом та наркоманією [10].

КАДАП – європейська програма для Центральної Азії, яка фінансується Європейським Союзом. Довгий час виконувалась Програмою розвитку ООН (ПРООН). Програма КАДАП направлена на зниження вживання наркотиків, мінімізацію соціальних та фінансових збитків, пов’язаного з наркоманією. Пріоритетними задачами КАДАП являються наступні: покращення роботи

служб контролю у великих аеропортах регіону, укріплення співробітництва правоохоронних органів центральноазіатських країн та держав ЄС у протидії наркотрафіку, створення єдиної інформаційної мережі для координації роботи спецслужб, прикордонних служб, міністерств внутрішніх справ та служб митного контролю країн Центральної Азії. Програма складається з трьох компонентів: компоненту ДАМОС (DAMOS), який націлений на підвищення інформаційної ясності щодо наркоситуації в країні, компонента ТРІТ (TREAT), який призначений для використання сучасних систем лікування наркозалежності, та компонента МЕДІССА (MEDISSA), котрий пов'язаний з профілактикою вживання наркотиків, підвищення обізнаності населення про шкоду наркотиків та забезпеченням доступності лікування. В рамках КАДАП проводяться навчальні семінари для працівників правоохоронних органів країн Центральної Азії, постачається обладнання та надається інша технічна допомога. Відомо, що на фінансування даної програми в останні роки ЄС виділяє близько 5 млн. євро щорічно. Реалізація чотирьох етапів (фаз) програми була доручена ПРООН, а п'ятий етап був проведений консорціумом європейських експертів із Чехії, Німеччини та Польщі під керівництвом Німецької спільноти з міжнародного розвитку. В 2014 році консорціум європейських експертів перейшов до реалізації шостого етапу Програми, завершення якого було заплановано на 2017 рік.

Через два роки після запуску програми КАДАП, в 2003 році, ЄС почали втілювати іншу програму БОМКА (Border Management Programme in Central Asia, BOMCA, з управління кордонами).

БОМКА – європейська програма для Центральної Азії, яка фінансується Європейським Союзом та виконується програмою розвитку ООН. Задекларованими цілями БОМКА являються наступні: укріплення безпеки кордонів Центральної Азії, сприяння у спрощенні процедур легальної торгівлі, транзиту та міграції, а також зменшення нелегальної міграції та контрабанди. Пріоритетним направленням програми БОМКА заявлено поетапне використання сучасних методів управління державними кордонами в Центральній Азії. При цьому БОМКА передбачає вирішення двох задач: забезпечення цілісності кордонів та сприяння безпеці торгівлі та транзиту. Для цього застосовуються наступні три основні принципи: внутрішньовідомча координація дій, міжвідомче співробітництво та міжнародна співпраця. Станом на початок 2015 року були завершені 8 етапів програми, в рамках яких були проведені заходи по загальному вивченню можливостей управління кордонами в країнах регіону та організовано регулярне навчання співробітників прикордонних та пов'язаних з ними

служб. БОМКА також сприяла покращенню та оновленню прикордонної інфраструктури, надала обладнання для митних та прикордонних постів. У рамках БОМКА були здійснені заходи по модернізації навчальних центрів. Окрім того відомо, що на відміну від Киргизстану та Таджикистану, Туркменістан, Казахстан та Узбекистан висловили небажання реструктурувати свої прикордонні відомства за європейською моделлю. Спільний бюджет програми на період 2003-2014 років складав більше 40 млн. євро. А реалізація дев'ятого етапу БОМКА почалась у травні 2015 року [11].

Соціальний вплив Євросоюзу на Центральну Азію в цілому являється дуже слабким. Політика ЄС в Центральній Азії сфокусована в основному на підтримці соціально-орієнтованих проектів та реформуванні освіти.

Європейські соціально-орієнтовані проекти в країнах регіону були запуснені фактично одразу ж після розпаду СРСР. Проектна діяльність мала місце спочатку у рамках програми ТАСІС, а після під егідою ІСР. Причому у випадку Киргизстану та Таджикистану, окрім виділення грантів на ті, чи інші проекти, ЄС здійснює і прямі фінансові дотації державних бюджетів.

Сама ж тематика європейської проектної діяльності досить сильно відрізняється в залежності від конкретної країни регіону. Наприклад, в Киргизстані та Таджикистані, де соціально-економічна ситуація більш складна порівняно з рештою центральноазіатських держав, ЄС приділяє особливу увагу соціальному захисту населення (підтримка система охорони здоров'я, надання гуманітарної, в тому числі і продовольчої допомоги). У решти країн регіону (Казахстані, Узбекистані та Туркменістані), де соціально-економічна ситуація більш краща, Євросоюз переважно фінансує проекти з розвитку сільської місцевості (підтримка сільської інфраструктури, покращення умов життя сільського населення і т.п.), а також і екологічні проекти.

Однак, не дивлячись на очевидну важливість для країн Центральної Азії вищевказаних проектів, основні зусилля Європейського Союзу у соціальній сфері сфокусовані все ж на навчальному сегменті. Магістральним напрямком політики Євросоюзу тут являється залучення держав регіону в так званий Болонський процес (побудова єдиного загальноєвропейського простору вищої освіти). Локомотивною європейською програмою в Центральній Азії в період 1994-2014 років була програма ТЕМПУС (Trans-European Mobility Programme for University Studies, TEMPUS, з удосконалення вищої освіти) [12].

ТЕМПУС – програма, націлена на побудову зони співробітництва у сфері вищої освіти за участі країн-членів ЄС та країн-партнерів. В період 1994-1999 роки бюджет програми для п'яти країн Центральної Азії складав 17,7 млн. євро, в період 2000-2007 років – 31,2 млн. євро, а в період 2008-2013 – 50 млн. євро.

Приблизно через 13 років, після початку програми ТЕМПУС, в 2007 році, в Центральній Азії стартувала інша європейська програма “Ерасмус Мундус” (з обміну студентами, науковими та педагогічними кадрами).

“Ерасмус Мундус” – глобальна програма мобільності та співпраці у сфері вищої освіти, що націлена на покращення якості європейської вищої освіти. Програма підтримує академічну мобільність студентів та викладачів, а також взаємодію між університетами. У свої проекти програма “Ерасмус Мундус” вже змогла залучити близько 90% європейських університетів. З моменту відкриття програми в 1987 році в ній прийняли участь біля 1,9 млн. студентів, більше 3100 вищих навчальних закладів із 31 країни. В період 2009-2013 років програма здійснювалась за допомогою наступних дій: дія 1 – об'єднання програми, включно із надання стипендії; дія 2 – партнерство з вищими навчальними закладами держав третього світу та надання стипендій по мобільності; дія 3 – просування європейської системи вищої освіти в країни третього світу. На держави Центральної Азії щорічно виділялося близько 350 стипендій. Загальний бюджет програми на період 2009-2013 років складав біля 1 млрд. євро.

Приблизно через два роки після запуску програми “Ерасмус Мундус”, в 2009 році, Євросоюз приступив до реалізації в регіоні програми “Центральноазіатська науково-освітня мережа”(з підтримки співробітництва між науково-дослідними закладами ЄС та країн Центральної Азії). Однак дана програма не отримала такого визнання як ТЕМПУС чи навіть “Ерасмус Мундус”.

“Центральноазіатська науково-освітня мережа” – програма Європейської Комісії ціллю якої є об'єднання національних науково-освітніх комп'ютерних мереж країн Центральної Азії та надання їм широкого доступу в інтернет з виходом в майбутньому на загальноєвропейську науково-освітню мережу (GEANT). Дана програма являється логічним продовженням проекту Наукового комітету НАТО “Віртуальний шовковий шлях”, який стартував в 2003 році і закінчився в середині 2010 року, був покликаний замінити існуюче супутникове з'єднання наземним волоконним кабелем

великої потужності. В 2015 році завершився другий етап програми, а її третій етап був розрахований на період 2016-2020 років.

Європейська освітня діяльність в Центральній Азії зазнала деяких змін в 2014 році, коли програма ТЕМПУС та “Ерасмус Мундус” були замінені програмою “Ерасмус+”(Erasmus+, з навчальної мобільності, співробітництва для інновацій, обміну передовим досвідом та підтримці освітніх реформ). В принципі “Ерасмус+” ставив перед собою ті ж самі цілі, що і ТЕМПУС, однак, припускає більш широкий та спрощений доступ для громадян країн-партнерів, і крім того, вперше включає в себе, окрім освітнього, ще й спортивний компонент.

“Ерасмус+” по суті об’єднує всі теперішні програми ЄС у сфері освіти та професійної підготовки, розвитку молоді та спорту. Причому доступ до участі в “Ерасмус+” спрощений порівняно з програмою ТЕМПУС. Окрім того, вперше виділили фінансування на спортивний компонент (265 млн. євро на період 2014-2020 років). Загальний бюджет “Ерасмус+” на період 2014-2020 років повинен був скласти 14,7 млрд. євро. Приблизно 2/3 вищевказаної суми планувалося направити на фінансування проектів студентської мобільності та підготовку кадрів в країнах ЄС (близько 2 млн. бакалаврів, 200 тис. магістрів, 650 тис. учасників короткострокових освітніх програм та 800 тис. викладачів). Припускається, що програма “Ерасмус+” в цілому охоплює приблизно 4 млн. людей, які зможуть поступити в університети, пройти стажування, прийняти участь в тренінгах, молодіжних обмінах та волонтерських проектах в країнах Євросоюзу. В цілому в програму планується залучити порядком 150 країн-партнерів. Згідно рішенням Європейської Комісії для п’яти країн Центральної Азії спочатку було виділено 8,68 млн. євро.

Окрім програми ТЕМПУС, “Ерасмус Мундус”, CAREN, а з 2014 року – “Ерасмус+”, в освітньому сегменті країн Центральної Азії діяли (а в деяких випадках і досі діють) інші європейські програми, проекти та організації. Серед них найбільш відомими є наступні: Європейський Фонд освіти (з підтримки професійно-технічної освіти) та Європейська освітня ініціатива для Центральної Азії (з укріплення потенціалу приватних осіб та організацій в цілях модернізації освітнього сектору, методом діалогу, обміну та дискусій між країнами ЄС та Центральної Азії).

Загалом огляд впливу Євросоюзу на Центральну Азію дозволяє зробити однозначний висновок про крайню складність, заплутаність (а місцями – надмірну бюрократизованість та інформаційну непрозорість)

різноманітних механізмів, інструментів, схем та алгоритмів політики, програмної та проектної діяльності Євросоюзу та європейських структур в регіоні. Тим не менш, маючи лише загальне уявлення про все це, можна перейти до аналізу та прогнозу впливу ЄС на країни Центральної Азії.

Фактори, що призвели до послабленню впливу Європейського Союзу на Центральну Азію, явно більш вагомі порівняно з факторами, зумовлюючими посилення даного впливу.

Більше того, з точки зору сучасних реалій, час в Центральній Азії вже працює проти Євросоюзу. Якщо в ті ж 90-ті роки минулого сторіччя ЄС і вважався якимось ідеальним партнером для країн Центральної Азії, що вибрали шлях побудови радянських держав європейського зразку, то через 25 років пострадянського періоду надії та ілюзії держав регіону на всебічну допомогу Європи в досягненні прориву в комплексному розвитку вже майже зникли [13].

В подальшому вплив Євросоюзу в Центральній Азії буде швидше за все зменшуватися. Теоретично, звісно, не можна повністю відкинути сценарій чергового сплеску західної військово-політичної та економічної уваги до регіону, що безумовно, приведе до росту європейського впливу на центральноазіатські держави. Однак такий сценарій все ж поки що являється найбільш малоймовірним.

Найбільш ймовірно те, що Євросоюз в силу погіршення ситуації в самій Європі (економічні та соціальні труднощі в цілій низці країн-членів ЄС, ріст дезінтеграційних настроїв, потоки біженців із північної Африки та Близького Сходу, війна в Україні в т.п.) будуть приділяти основну увагу внутрішнім проблемам, а також відношенням з близькими сусідами, виводячи з пріоритетів взаємодію з такими географічно віддаленими регіонами як Центральна Азія.

У підсумку: вплив Європейського Союзу на Центральну Азію після розпаду СРСР є багатогранним та системним, охоплюючи політичну, економічну, безпекову та соціальну сфери. Першим важливим інструментом європейського впливу стала програма ТАСІС (Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав, яка існувала в 1991-2006ррр як ініціатива ЄС, спрямована на підтримку країн СНД та Монголії в процесі переходу до ринкової економіки та демократії), яка підтримувала процеси демократизації та ринкових реформ, виділяючи фінансові ресурси на реалізацію численних проектів у всіх країнах Центральної Азії. Додатково активну, хоча й

опосередковану, політичну взаємодію забезпечувала участь держав регіону у НБСЄ/ОБСЄ.

З середини 1990-х років ЄС формував правову основу відносин із країнами регіону через підписання УПС, що сприяло розвитку демократичних інститутів, ринкової економіки та політичних свобод. Активізація політичного інтересу ЄС відбулась після 2001 року, з початком операції США/НАТО в Афганістані, що стимулювало запуск нових програм та багатосторонніх консультацій у форматі «Трійка ЄС – Центральна Азія». У 2007 році була ухвалена Стратегія ЄС у Центральній Азії (2007–2013), яка визначила пріоритети політичного впливу, зокрема підтримку демократії, прав людини та розвитку громадянського суспільства.

Економічний вплив ЄС реалізується через торговельні відносини, інвестиції, розвиток інфраструктури та участь у регіональних програмах, таких як ТРАСЕКА та ІНОГЕЙТ, а також через діяльність ЄБРР та Європейського інвестиційного банку. Основна увага приділяється розвитку енергетики, транспорту та інтеграції центральноазіатських економік у глобальну систему.

У сфері безпеки ключову роль відіграють програми КАДАП та БОМКА спрямовані на боротьбу з наркотрафіком, модернізацію прикордонної інфраструктури та підвищення координації між правоохоронними органами регіону та ЄС.

Соціальний вплив ЄС у Центральній Азії поки що обмежений, проте значну увагу приділено освіті та науково-технічному співробітництву через програми ТЕМПУС, «Ерасмус Мундус» та Центральноазіатську науково-освітню мережу. Основною метою цих програм є інтеграція регіональних університетів у єдиний європейський простір вищої освіти, підтримка мобільності студентів і викладачів, підвищення якості освіти та розвиток наукового потенціалу.

Робимо висновок з розділу, що присутність Китаю у Центральній Азії є продуманою та багаторівневою стратегією, яка поєднує економічні, політичні, транспортні, безпекові та гуманітарні інструменти впливу. Пекін інвестує у ключові регіональні інфраструктурні проєкти, формуючи залежність держав від китайського капіталу, технологій та логістики. Водночас Китай вибудовує довгострокову систему довіри з місцевими

елітами, послідовно розширюючи свій культурний та інформаційний вплив. Його політика не є агресивною у класичному значенні — вона еволюційна, прагматична й орієнтована на створення системної присутності, що поступово трансформує міжнародні орієнтири та економічні пріоритети держав регіону.

Російський вплив у Центральній Азії після розпаду СРСР демонструє тенденцію до поступового послаблення та втрати стратегічної привабливості. Москва не змогла адаптуватися до нових умов та запропонувати регіону модернізовану модель партнерства. Замість економічної інтеграції й інноваційних програм вона спирається на політичний тиск, маніпуляції безпековою залежністю та контроль над трудовою міграцією. Такий підхід формує у країнах Центральної Азії сприйняття Росії як неефективного, застарілого та надмірно патерналістичного актора. На тлі зростання впливу Китаю Росія демонструє реактивність та стратегічну розгубленість, що підкреслює її перехід від статусу домінуючої сили до ролі ослабленого гравця, який не встигає за змінами в регіональній політиці.

Вплив Європейського Союзу на Центральну Азію після 1991 року формується через комплексні довгострокові програми підтримки реформ, економічної модернізації та інституційного розвитку. Важливою платформою взаємодії стала програма ТАСІС, спрямована на допомогу у переході до ринкової економіки та демократичних інституцій. ЄС працює переважно через проєктний та дипломатичний інструментарій: сприяє розвитку освіти, зміцненню верховенства права, підвищенню енергетичної безпеки та стійкості регіону. Його вплив менш агресивний і прихований, ніж вплив Китаю чи Росії, але водночас більш орієнтований на довгострокові структурні зміни та розвиток інституційної спроможності держав Центральної Азії.

Аналіз динаміки впливу Китаю, Росії та ЄС на Центральну Азію демонструє, що регіон перетворився на арену стратегічного суперництва кількох зовнішніх центрів сили, кожен із яких має власну модель взаємодії та довгострокові інтереси. Китай формує інвестиційно-економічну залежність, просуваючи концепцію взаємовигідної інтеграції через інфраструктуру та торгівлю. Росія намагається утримати історично обумовлений статус домінуючого актора, однак її ресурси, підходи та ідеологічні моделі дедалі менше відповідають реаліям сучасного регіону. Європейський Союз

пропонує цивілізаційну альтернативу, зосереджену на інституційному розвитку, стабільності та демократичних практиках.

Центральна Азія, перебуваючи між цими трьома силами, поступово формує власну активну позицію, прагнучи балансувати зовнішні впливи та зберігати політичну автономію. Відмінність стратегій зовнішніх акторів створює складну, але потенційно продуктивну архітектуру багатовекторності, яка може посилити суб'єктність регіону. Таким чином, сучасна безпека Центральної Азії визначається не лише внутрішніми трансформаціями, а й характером взаємодії провідних міжнародних гравців, що перетворюється на ключовий фактор її розвитку, стійкості та геополітичної ваги.

РОЗДІЛ 3. БЕЗПЕКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ

Такі фактори, як застосування сили, територіальна цілісність та безпека кордонів, були важливими у традиційному розумінні безпеки сучасного періоду. В добавок до цього багато факторів, таких як безпека харчових продуктів, екологічна безпека, енергетична безпека та кібербезпека стали враховуватися у новому розумінні безпеки постмодерністського періоду. Зовсім недавно важливість таких факторів була знову признана під час російсько-української війни. Ця війна не тільки Європи, вона негативно відобразилась на безпеці усього світу. Боротьба за владу у світі зосередилась у Європі, Тихоокеанському регіоні та Центральній Азії. Кожний регіон перетворився у козирну карту у руках великих держав. Поки Росія зайнята Європою; Китай сконцентрувався на Тихоокеанському регіоні.

Західні держави не знають як воювати з Росією та Китаєм одночасно. Найкраще рішення, яке вони знайшли; Це може бути загроза безпеці Центральної Азії, де у Росії та Китаю є спільні інтереси у сфері безпеки. Таким чином, ні Китай не зможе більше сконцентруватися на Тихому океані, ні Росія не зможе більше займатися Європою.

Є одна проблема, на якій в останній час наполягає Китай: його турбує зростаюча присутність НАТО та США в Азії. Пекін вважає, що багато проблем у сфері безпеки, які сьогодні тісно пов'язані з Центральною Азією, навмисно створюється НАТО-США. Пекін, в першу чергу, вважає, що вихід американських військ з Афганістану – це заздалегідь підготована для нього пастка. В останній рік стверджувалось, що Китай створив базу для охорони кордонів на території Таджикистану. Було заявлено, що причиною для цього являються терористичні проблеми, джерелами яких являється Афганістан. Більше того, стверджується, що зброя, яку залишили НАТО в Афганістані, призвела до ескалації тероризму в Кашмірі. У цілях запобігання розповсюдження тероризму в Сньцзян-Уйгурському автономному районі Китай може розглянути можливість будівництва застав за кордоном. Однак мало ймовірно, що Китай візьме на себе жандармерію регіону, як це роблять США.

Тут є перевага для Китаю. В минулому цю безпеку забезпечували США; Китай міг легко втілювати свої економічні проекти. Але тепер йому доведеться прикласти зусиль, щоб забезпечити безпеку цих коридорів. Однак

відомо, що Китай взяв за принцип повагу територіальної цілісності та суверенітету інших країн і не схвалює транскордонні військові дії. Однак вирішити проблеми Центральної Азії, не втручаючись в регіон, непросто. Оскільки західні держави дуже добре знають цей принцип Китаю, вони прагнуть загрожувати безпеці Центральної Азії та займатися її проблемами на заході країни. Таким чином, Китай не може відвернутися від проблем в Азії та не може справитися з проблемами в Тихоокеанському регіоні [1].

Коли перед нападом Росії на Україну в Казахстані спалахнули протести, західні держави думали, що Москва більше не може повертатися обличчям до Заходу, що вона буде зайнята проблемами в Середній Азії і що війна в Україні займе не менше 2-3 місяців. Однак президент Казахстану Касим-Жомарт Токаєв звернувся в Організацію Договору Колективної Безпеки (ОДКБ) з проханням подавити протести, та проблема була вирішена.

Політико-економічне суперництво між Росією та Китаєм, особливо через Казахстан та Киргизстан, схоже, відповідає інтересам західних держав. Росія вийшла з цієї кризи, укріпивши свої позиції в Центральній Азії. Це надало моральну підтримку війни в Україні. Трапилось так, що ці кроки Москви одночасно викликали стурбованість у Китаї.

В Центральній Азії існує ряд можливостей, загроз та викликів для Росії, та Китаю. По-перше, існують труднощі зі створенням в регіоні організації колективної оборони по типу НАТО. Не дивлячись на те, що очолювана Росією ОДКБ має спільні сили втручання та принцип колективної оборони, рішення про увід військ в країну даються складніше, ніж в НАТО. Більше того, той факт, що Китай не являється членом ОДКБ, збільшує потребу у сильній колективній організації в Євразії. Шанхайська організація співробітництва (ШОС), з іншого боку, не могла вийти за рамки регіональної організації, яка більше сконцентровувалась на прикордонних проблемах в якій Китай вийшов на перший план.

Найбільш обговорюване питання у світі в останній час – це колективна безпека. Найбільша критика Китаю в адресу НАТО та США направлена саме в цьому напрямку. Адміністрація Пекіну стурбована тим, що НАТО може бути втягнуто в проблеми як в Тихоокеанському регіоні, так і в Центральній Азії. Якщо Китай не зможе створити платформу безпеки, подібну НАТО, під своїм власним керівництвом, він відстане у гонці за гегемонію у світі[2].

Росія та Китай не вважають, що ОДКБ та ШОС відповідно можуть виступити з глобальною концепцією. Тому що ці організації не в змозі

впоратися з кризами у світі, як з точки зору їх членів, так і цілей та задах їх створення. Саме тому Китай призвав країни БРІКС створити глобальну платформу безпеки. Такий підхід вказує на те, що Китай може створити нову організацію безпеки, у центрі якої будуть країни БРІКС або учасники цієї організації. Окрім того, в Пекіні усвідомлюють, що для безпеки Центральної Азії в першу чергу необхідно вирішити проблему тероризму в Афганістані та Пакистані[4]. Для цього йому потрібна підтримка Індії. В цьому контексті той факт, що Нью-Делі залишається ворожим до Ісламабаду, насправді може бути ситуацією, яка не потрібна Китаєві. Тому що цей конфлікт не тільки в Кашмірі, але й збільшує ризик війни у всьому регіоні. Тому Пекін підтримує Індію та бажає, щоб вона вносила більший вклад в регіональну безпеку у рамках ШОС.

В цьому контексті Індія ініціювала проведення двох навчань у рамках ШОС у 2022 році. Перше з них – спільні антитерористичні навчання “Manesar-Antiteror-2022”, які проходили в Індії у жовтні 2022 року. Другі – спільна прикордонна операція “Кордон дружби”, яке планується пройти в Казахстані. Китай, зокрема, прагне об'єднати Пакистан та Індію у рамках ШОС. І Китай, і Росія вважають співпрацю з Індією цінною для безпеки Центральної Азії.

Нью-Делі не являється конкурентом в Центральній Азії. Індія входить в число партнерів, які надають перевагу співробітництву. Тим не менш, Індія може захотіти виділитися, скориставшись суперництвом Росії та Китаю в Центральній Азії. Наприклад, таліби дивляться на Індію як на гравця, який може збалансувати Пакистан. Іншими словами, коли вони не можуть отримати те, чого хочуть від Пакистану, таліби можуть використати свої відносини з Індією в якості козиря проти Ісламабада.

Іншими словами, Індія, яка в регіоні має участь третьої держави, сприймається як привабливий гравець для всіх сторін [3].

У результаті важливо заручитися підтримкою нових гравців, таких як Індія, для забезпечення безпеки Центральної Азії. З іншого боку, загроз безпеці регіону набагато більше, ніж можливостей. Здатність запобігти цим загрозам, насамперед, залежить від кроків, які будуть приймати держави в регіоні.

3.1 Центральна Азія: регіональна безпека як процес

Будь-яку міжнародно-політичну регіональну систему насамперед відрізняє сукупність спільних системоутворюючих факторів, які виділяли б її з розряду інших та визначали б її якісні признаки. Сучасна Євразія, формує основу міжнародної безпеки, грає роль балансу у світових процесах будучи залежною від стійкості її стратегічних регіонів. Однією з таких признана Центральна Азія [1].

Аналізуючи особливості безпеки Центральної Азії у системі євразійських відносин, варто враховувати ситуацію на великих просторах колишньої унітарної держави, а саме – довгострокове перебування центральноазіатських республік у складі Радянського Союзу, що, ще в перші роки незалежності продовжувало усвідомлення необхідності збереження колишніх взаємозв'язків, розрив яких міг би обернутися значними втратами політичного характеру. З самого початку у багатьох нових державах спостерігався ріст проросійського настрою у політичних колах та різноманітних прошарках великого соціуму регіону.

Афганський, сирійський(і в загалі близькосхідний) конфлікти дали повну картину прояву та взаємозв'язку транскордонних загроз безпеці, ставши до того ж свого роду “колискою” сучасної міжнародної терористичної “кооперації”, діючої під стягами різноманітних деструктивних сил та напрямків. Російський політолог Федір Лук'янов замітив: “міжнародний тероризм не є цілісним явищем, а є оболонкою, в яку упаковуються різноманітні процеси. Тут і дисбаланс соціально-економічного розвитку, та ідеальний вакуум, що виник після розпаду попередньої моделі, основаної на ідеологіях, та новий підйом націоналізму у “третьому світі”, посилюючий сепаратистські рухи”.

При усіх перипетіях та протиріччях відносин держав Великої Євразії останніх років, особливо для такого важливого сегменту, як Центральна Азія, і для її геополітичних інтересів, надзвичайно актуальним залишається укріплення економічних, військових, політичних зв'язків з країнами СНД. У підходах до розвитку відносин у рамках Співдружності в минулі роки проглядались очевидні відмінності. Так, на відміну від Казахстану, чие керівництво виступало за більш тісну інтеграцію на євразійському просторі, Узбекистан та Киргизстан віддавали перевагу своїм відносинам з Росією на двосторонній основі у рамках Співдружності [2,3].

Прихід у кінці 2016 року до керівництва Республікою Узбекистан Шавката Мирзієва відзначився позитивними рухами у зовнішній політиці країни, нормалізацією відносин з регіональними партнерами, що адекватно

позначилось на укріпленні атмосфери взаєморозуміння та добросусідства в Центральній Азії. Можливо, тому за останні роки вдалося налагодити конструктивний діалог по проблемам розподілення транскордонних водних ресурсів, досягнути консенсусу по демаркації та делімітації кордонів з Киргизстаном та Таджикистаном, створити спільні виробничі майданчики у суміжних вілایатах та областях держав регіону, а в умовах пандемії надати гуманітарну допомогу сусіднім країнам. Керівництво республіки підтримало можливість отримання статусу спостерігача Узбекистану в ЄАЕС для подальшого поглиблення економічної кооперації з країнами-членами даного економічного об'єднання. Виступаючи на конференції на початку червня 21 року Елдор Аріпов, директор інституту стратегічних та міжрегіональних досліджень при президентові Узбекистану відмітив, що “за останні п'ять років країни Центральної Азії “подорослішали”, укріпили свій суверенітет та відчули потребу у захисті регіональних інтересів, залишивши позаду “минулі страхи””. З ініціативи голови держави у середині липня 2021 року в Ташкенті проводилась Міжнародна конференція високого рівня “Центральна та Південна Азія: регіональна взаємопов'язаність. Виклики та можливості”, у рамках якої обговорювали шляхи укріплення мір довіри, миру та стабільності, а також перспективи розширення економічного партнерства [4].

Взагалі, весь комплекс відносин початкового етапу незалежності не міг не впливати на коливання у позиціях керівництва ряду країн Центральної Азії, тим більше, що західні політики, які регулярно відвідували Центральну Азію у різні роки, запевняли регіональних керівників у своїй підтримці та допомозі у забезпеченні регіональної безпеки[5]. З одного боку, у протистоянні комплексній загрозі, що виходила з території південного сусіда, в регіоні тоді з'явився сильний союзник в обличчі військ міжнародної коаліції. У короткостроковій перспективі дії коаліції мали позитивні результати, так як вони усували найважливішу загрозу безпеці країн регіону. Співпраця країн Центральної Азії міжнародній коаліції означала на той момент не тільки можливість стабілізувати ситуацію в Афганістані [6], але і потенційний вихід на якісно інший рівень відносин із Заходом.

На цьому фоні виглядала цілком оправданою позиція Росії, не чинивши тиск на своїх центральноазіатських партнерів у питанні розміщення військ коаліції на їх території. Це могло означати, що на момент проведення антитерористичної операції Росія не розглядала появу європейських та американських військ у регіоні як загрозу своїй національній безпеці. Окрім того, тоді вона навряд чи могла одразу знайти вагомі аргументи проти рішень країн регіону на той момент [7].

Усе це, ще раз підтверджує думку про те, що саме афганська проблема являється безумовно домінантною щодо безпеки Центральної Азії за останні сорок років з моменту Саурської революції. І саме тому контекст червневих самітів “Великої сімки”, НАТО, США – ЄС та США – Росія 2021 року зводилася до низки стратегічних питань міжнародної повістки, де одним з ключових був Афганістан[8], Американський президент навіть закликав свого російського візаві посприяти забезпеченню безпеки у Афганістані, кажу про те, “...як кожен з нас може внести свій вклад у спільні зусилля....не дати відновитися тероризму в Афганістані”. Неоднозначно оцінив зустрічі що відбулися провідний дослідник Брукінського інституту Брюс Рідель: “Саміт був здоровим поверненням до нормального життя для Північно-Атлантичного альянсу, але в той же час не розставив усі крапки над “і” по Афганістану” [9,10].

Складність ситуації, на яку звернув увагу тодішній голова Білого дому, пов’язана з тим, що ще у лютому 2020 року в Дохі афганським урядом при посередництві адміністрації Трампа була укладена доволі суперечлива угода з талібами, яка повинна була привести до постійного припинення вогню та в подальшому скороченню присутності американських військових приблизно з 13 000 до 8600 до середини липня 2020 року. Згідно з тією ж угодою, таліби приймали на себе відповідальність не дозволити терористичним угрупованням використовувати Афганістан у якості бази для нанесення ударів по США чи їх союзникам та погоджуватися на проведення мирних переговорів з центральним урядом в Кабулі.

У середині квітня 2021 року Джо Байден оголосив про повний вивід військ коаліції з 1 травня по 11 вересня – у якості завершальної дати двадцятирічної історії військової присутності у Афганістані, що було підтверджено у ході недавніх зустрічей високопосадовців афганської делегації на вищому рівні у Вашингтоні. Враховуючи теперішній контекст ситуації, деякі експерти висловлюють побоювання можливого повторення сценарію кінця 80-х років минулого сторіччя. Вони будують свої припущення виходячи з того, що “Женевські домовленості 1988 року між Афганістаном, Пакистаном, СРСР та США, передбачали вивід усіх радянських військ з Афганістану до лютого 1989 року”, але не зачепили питань “політичного урегулювання всередині Афганістану, що в подальшому призвело до хаосу та громадянської війни в країні”, та застерігають при цьому від поспішних висновків [11].

Не живлячись на серйозні міри з укріплення своїх південних рубежів, центральноазіатські держави мають надію на оптимістичний результат в урегулюванні афганської кризи, яка вичерпала військову опцію вирішення.

Висловлюючи позицію однієї з провідних держав регіону, голова зовнішньополітичного відомства Республіки Узбекистан Абдулазіз Камілов підкреслив важливість того, що Афганістан повинен стати “інтегрованою частиною Центральної Азії. Це один та єдиний регіон. Необхідно, щоб був єдиний регіональний та міжнародний підхід до мирного процесу в Афганістані. Ось чому ми підтримуємо усі формати переговорів у Дохі, Туреччині чи інших місцях... І вважаємо, що ця проблема повинна вирішитися на основі взаємного компромісу між діючим урядом та військовою опозицією, тобто талібами та іншими” [12].

У всякому разі, зрозуміло одне: в умовах складних викликів та змінного порядку денного у світовій політиці зусилля по збереженню стабільності у стратегічно важливих зонах міжнародної системи такими країнами, як Росія, США, Китай, ключові держави Центральної Азії та інші, будуть визначати основу регіональної безпеки [13].

Можна зрозуміти, що основною небезпекою для регіону Центральної Азії являється Афганістан, а саме його терористичні угруповання, з якими активно борються війська антитерористичної коаліції. Та після виходу військ США, цю місію на себе взяли таліби [14].

Таким чином ми бачимо, що регіон демонструє помітне зростання внутрішньої кооперації, підкріплене послідовною зовнішньою політикою ключових держав. Прикладом цьому слугує діяльність Узбекистану, особливо після приходу до влади Шавката Мирзієва, який сприяв нормалізації відносин із сусідами, консолідації зусиль у сфері демаркації кордонів, спільного використання транскордонних ресурсів та економічної взаємодії. Подібна політика не тільки підвищила рівень взаєморозуміння у регіоні, але й створила платформу для співпраці із зовнішніми акторами, включаючи США та ЄС, у питаннях боротьби з тероризмом та стабілізації ситуації

в

Афганістані.

Афганська проблема залишається ключовим фактором, що формує безпеку Центральної Азії протягом останніх сорока років. Терористичні угруповання, які розвиваються у цій країні, продовжують становити загрозу регіону, а після виходу американських та європейських військ ці функції фактично перейшли до талібів. Водночас досвід міжнародної кооперації та зусилля центральноазіатських держав у зміцненні економічних, політичних та

військових зв'язків створюють передумови для мінімізації ризиків та посилення регіональної стійкості.

3.2 Виклики безпеці в Центральній Азії. Проблема 2014

Прийнято вважати, що Афганістан являється головною загрозою безпеці Центральної Азії. Експерти стверджують, що після виводу частини військ НАТО, в Кабул знову повернуться таліби(самі чи у результаті переговорів), та при їх підтримці ІДУ, ІДТ та їх колеги почнуть боротьбу з існуючими режимами в Центральній Азії [1].

Окрім того, передбачається, що ріст наркотрафіку та експорт релігійного екстремізму призведе до розповсюдженню хаосу та насильства на території країн регіону Центральної Азії. Відповідно, виходячи з цього меседжу, США, Росія, Європейський Союз та в меншій мірі Китай вважають, що необхідно нарощувати допомогу країнам Центральної Азії у забезпеченні безпеки.

Однак, давайте поглянемо, яка ж ситуація в Афганістані [2]. Насамперед безпосередня загроза вторгнення талібів країнам Центральної Азії вже не загрожує, так як НАТО збереже свою військову присутність в Афганістані навіть після виходу військ. Нова місія НАТО в 2014 році, була направлена на підготовку та консультування афганських сил, допускає використання військового контингенту у кількості не менше 10-15 тисяч чоловік, а майбутня афгано-американська угода з питань безпеки визначить формат знаходження американських військ на території Афганістану.

З іншого боку, Росія закріпила свої військові позиції у регіоні, заключивши угоду з Бішкеком, про Ошську базу, та з Душанбе – щодо пролонгації перебування 201 бази на 30 років. Китай також помітно активізувався у військовому плані. Так на одному із з'їздів КПК Ху Цзіньтао заявив про підготовку армії до локальних конфліктів, що говорить про те, що Китай планує захищати свої інвестиції в Центральній Азії.

Якщо ж говорити про здатність афганських силових структур взяти на себе відповідальність за забезпечення безпеки після часткового виводу іноземних військ, то їх потенціал невисокий. Зараз загальна чисельність афганських сил складає 352 тисячі чоловік, що на думку Кабула, відповідає потребам [3].

За оцінками експертів тільки невелика частина підрозділів вже в змозі проводити власні операції при мінімальній тилловій підтримці західних

військ. Згідно доповіді Міністерства оборони США з 23 бригад, які нараховуються у складі збройних сил Афганістану, тільки одна може проводити операції самостійно. Решта покладаються на керівництво, авіапідтримку, забезпечення боєприпасами, зв'язком та інформацією розвідки з боку військ коаліції. Продовжується передача афганським структурам відповідальності за підтримку боєприпасів на окремих територіях. Певною мірою зростає ефективність роботи афганських спецслужб. Продовжує діяти, хоч і з великими труднощами “Програма національного примирення”, у рамках якої йде капітуляція загонів бойовиків. Програма успішно діє у Північному та Західному Афганістані, але практично не працює у Східному Афганістані, де сильні позиції талібів.

Окрім низького потенціалу забезпечення безпеки існує ряд обставин, які теж викликають занепокоєння.

По-перше, проведення президентських виборів в Афганістані в 2014 році. Тут можна очікувати труднощів, пов'язаних і з можливою відмовою окремих груп афганської еліти від ідеї виборів на користь традицій Лойя Джірга, і з різким загостренням напруженості у ході передвиборчої боротьби. Також слід мати на увазі доволі низьку ефективність державного управління у Афганістані. Окрім “забюрокраченості” та відвертої слабкості державної влади, існує проблема недовіри нинішньому режиму Карзая[4]. Уряд Афганістану не зміг створити баланс між різноманітними групами афганського суспільства, і що на спільну думку афганців, ще гірше – не справився із задачею формулювання та відстоювання національних інтересів країни перед обличчям іноземної військової присутності. У будь-якому випадку можна стверджувати, що в 2014 році боротьба за владу в Афганістані загострилася, і вона йшла між локальними елітними угрупованнями різноманітних напрямків на фоні крайньої слабкості держави та дефіциту управління на усіх рівнях.

Недовіра до уряду Карзая, фрагментація політичних сил, їх боротьба за владу могла сприяти тому, що після 2014 року Афганістан стане ще більш зручним місцем для світового наркобізнесу, тероризму та організованої злочинності.

Другим ключовим моментом, який визначає майбутнє Афганістану, являється відновлення переговорного процесу та пошук місця для опозиційних сил, зокрема, Талібану. Мабуть, таліби будуть продовжувати домінувати тільки у Східному Афганістані, тоді як на решті території країни

в боротьбу будуть втягнуті групи різних конфігурацій, включно з талібами різної орієнтації та етнічного походження.

Головним питанням стане етнополітична композиція майбутньої влади, тобто взаємовідносини пуштумовних та таджикомовних еліт Афганістану, за якими будуть стояти зовнішні актори. Варто розуміти, що хоч і в національній армії та безпеці як і раніше сильні позиції таджиків, в останні роки був нанесений важкий удар по кістяку військової еліти Північного Афганістану, тому важко говорити про відродження Північного Альянсу. Відповідно, країнам Центральної Азії – Узбекистану та Таджикистану – буде значно важче, ніж раніше, створювати буферні території на Півночі Афганістану, хоч Ташкент активно працює у цьому напрямку.

Для забезпечення стабільного розвитку Афганістану необхідно також виважена зовнішня політика Заходу. Якщо протистояння Ірану та Заходу дійде до відкритого конфлікту, то бомбардування Ірану швидко витіснять Афганістан з екранів телевізорів та з пам'яті у країнах Заходу, та про нього швидко забудуть. Це загрожує негативним сценарієм розвитку Афганістану. Навіть якщо це і не відбудеться, страхи Ірану перед тим, що стратегічне партнерство Афганістану та США може бути використано проти Ірану, об'єктивно грає на руку талібам [5,6].

Велике значення також мають відносини США – Пакистан. Останній веде власну політику підтримки талібів через традиційне протистояння з Індією.

У випадку розгортання негативного сценарію країни Центральної Азії знову зведуть високі бар'єри на кордонах з Афганістаном. Тут є позитивний момент: реальна небезпека буде стимулювати співпрацю країн Центральної Азії у сфері безпеки, як це вже було у 1997-2000 роках. З іншого боку, ситуація значно змінилася.

У 2002 році Афганістан та сусідні країни підписали Кабульську декларацію про добросусідські відносини Афганістану та його сусідів – Ірану, Китаю, Пакистану, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану, що створило правову основу для співробітництва у сфері безпеки та зменшило потенційні загрози безпеці, які могли бути з території Афганістану при будь-якому режимі в Кабулі.

Варто розглянути, наскільки ситуація в Афганістані може вплинути на країни Центральної Азії навіть у випадку поганого сценарію зі включенням проталібських сил у керівництві Афганістану.

Практика показує, що за виключенням Таджикистану, котрий глибоко пов'язаний з Афганістаном та котрий безумовно, постраждає, якщо в Афганістані почнеться новий виток боротьби за владу, усі решта країн Центральної Азії не схильні якомусь серйозному впливу з цієї країни.

Аналіз терористичних актів та діяльності екстремістських організації у країнах Центральної Азії демонструє, що загрози безпеці, які існують у країнах Центральної Азії, мають внутрішній характер. Релігійний екстремізм в Центральній Азії – це продукт пострадянського транзиту і він однозначно пов'язаний з релігійними радикалами в Афганістані. Стосовно негативного впливу афганського наркобізнесу, то наркоживання та наркотранзит в Центральній Азії має внутрішні причини: слабкість державної влади, відчуження та відсутність перспектив для молоді. Покращити ситуацію в країнах Центральної Азії з незаконним оборотом наркотичних засобів може укріплення державних інститутів, боротьба з корупцією та розширення гідної зайнятості для молоді, а не закачка засобів в корумповані правоохоронні та силові структури [7]. У рамках безпосередньої боротьби зростає роль регіонального співробітництва. Так, прийнята програма УНП ООН “Регіональна програма підтримки зусиль боротьби з наркотиками в Афганістані та сусідніх країнах на 2011-2014 роки”, у якій прийняли участь антинаркотичні структури Афганістану, Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Туркменістану, Ірану, Пакистану та Таджикистану.

Які труднощі очікують Центральну Азію у зв'язку з афганським фактором-2014?

1. Необхідність прийняти додаткові міри безпеки. Для країн Центральної Азії актуальними являються питання про укріплення кордонів та про міри з підготовки до прийняття афганських біженців, тим паче що вони в Таджикистані вже з'явилися. Неминуче посилення охорони кордонів та жорсткість прикордонного режиму буде не тільки додатковим фінансовим ярмом, але і боляче вдарить по перспективам розвитку регіону. Для країн Центральної Азії було би зараз досить вигідно використати своє геостратегічне положення та отримати максимальну вигоду від буферного положення між Росією, Китаєм, Індією, Іраном, Пакистаном. Афганські транзитні проекти в тому числі прокладка трубопроводів з Туркменістану в Пакистан(та, можливо і в Індію) –

ТАП, залізничних та автомобільних магістралей (Синьцзян-Карачі, Колхозабад-Мешхед та Ташкент – Ашхабад – Бендер-Аббас), ліній електропередач (CASA-1000) та зв'язку (Євразійська оптоволоконна магістраль) могли б відкрити широкі перспективи для економічного розвитку та росту країн Центральної Азії. Однак необхідність забезпечення власної безпеки змушує усі країни Центральної Азії не тільки укріплювати кордони з Афганістаном, але і перекривати кордони всередині регіону, що перешкоджає регіональній торгівлі та економічному розвитку і погіршує відносини між країнами регіону.

2. Дезінтеграція регіону яка триває. В теперішній час країни Центральної Азії орієнтовані на різні конкуруючі між собою системи безпеки. Вихід Узбекистану з ОДКБ сигналізує про те, що Центральна Азія розкололася на дві частини. Розкол відбувся через афганське питання. Ташкент вважає, що ОДКБ не спроможне забезпечити захист від зовнішніх загроз, які йдуть з півдня. Узбекистан також відмовився від участі у перших двох конференціях країн “Серця Азії” – учасників Стамбульського процесу, на тій підставі що формула 6+3 являється кращим форматом для регіонального діалогу. Очевидно, що Узбекистан продовжить дистанціюватися від світових центрів сили та регіональних організацій з безпеки, за винятком ШОС. Орієнтація Ташкента на двосторонні відносини та відмову від багатосторонніх форматів підриває регіональні зусилля із забезпечення безпеки. Побоювання викликають і протиріччя які поглиблюються, між Таджикистаном та Узбекистаном, в тому числі і відносно афганського фактору. Активізована економічна та військова підтримка генерала Дустума з боку Ташкенту, націлена на збереження буферної зони у Північному Афганістані, входить у протиріччя з інтересами таджикських еліт Афганістану, орієнтованих на Таджикистан, об'єктивно стимулює міжетнічні протиріччя та перешкоджає досягненню примирення у Афганістані. Погіршує ситуацію економічна конкуренція Таджикистану та Узбекистану у Афганістані, а також боротьба за ресурси, в першу чергу за воду.

Ризики, пов'язані з водно-енергетичними суперечками, зростуть при будь-якому сценарії розвитку подій у Афганістані. Найбільше значення мають довгострокові загрози безпеці в Центральній Азії, пов'язані з конкуренцією за воду та експорт електроенергії на швидкозростаючі ринки Афганістану та Південної Азії. Вже зараз безпека Центральної Азії під загрозою через крайнє

погіршення таджиксько-узбецьких відносин, викликаних запеклою конкуренцією за електроенергетичні ринки Афганістану [8,9].

Існує також і недооцінена проблема участі Афганістану у розподілі води в Центральній Азії, так як Афганістан стає дуже важливим актором і як споживач, і як потенційний учасник суперечок щодо води. Міністр енергетики Ісмаїлхан вже висловив свою думку щодо необхідності визначення долі Афганістану у воді Амудар'ї. У 2013 році почалася реалізація іригаційного проекту у Кундузі та Афганістан починає вибирати воду з Амудар'ї.

Говорячи про виклики, пов'язані з Афганістаном, неможна обійти увагою і можливості, які з'являться у країн Центральної Азії. Очевидно, їх вплив на Афганістан зросте. Це ставить на порядок денний активізацію регіонального співробітництва націленого на сприяння реконструкції Афганістану. Зараз така робота проводиться у рамках Наради з взаємодії та мірам довіри в Азії, Організація ісламського співробітництва, ШОС та інші організації.

Великі надії покладаються на ШОС. Усі країни регіону пов'язані з ШОС або у якості членів, або партнерів по діалогу чи спостерігачів. У рамках ШОС діє Регіональна антитерористична структура (РАТС), розроблена Програма дій щодо боротьби з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, яка включає заходи з посилення оперативної роботи, координації між прикордонними службами та взаємодію з партнерськими контртерористичними центрами. Планується, що до діяльності РАТС будуть приєднуватися держави-спостерігачі, в тому числі Афганістан та Пакистан. Не дивлячись на багатообіцяючі програми та стратегії, котрі були розроблені в ШОС, країни Центральної Азії відносяться до них з відомою долею скептицизму, так як їх реалізація блокується відсутністю ефективного механізму реагування на виникаючі загрози та виклики [10].

Однією з нових форм співпраці у афганському напрямку являється Стамбульський процес, ініційований Афганістаном та Туреччиною, який включає в себе країни – сусіди Афганістану. Цю ініціативу активно підтримувала ШОС, яка приймала дієву участь в узгодженні Стамбульської декларації про укріплення регіональної безпеки та співробітництва у “Серця Азії” – учасників Стамбульського процесу.

Афганська проблематика продовжує активно підживлювати та стимулювати дискусії, які в останній час все частіше фокусуються навколо двох основних блоків:

- 1) Які сценарії розвитку ситуації у Афганістані з урахуванням анонсованого виводу військ США та НАТО в цій країні з 2014 року.
- 2) Як ця ситуація може вплинути на обстановку у сусідніх країнах, включно із пострадянською Центральною Азією, та взаємовідносини між ними [11].

Все це породжує масу найрізноманітніших прогнозів – від правдоподібних до абсурдних, від байдужих до майже істеричних. Притому часто роль оракула беруть на себе ті, хто ще зовсім недавно плутався у всіх цих багаточисельних “станах”. Очевидно, що на цьому фоні питань виникає на порядок більше, ніж зрозумілих відповідей. Є підстави думати, що велика кількість сценаріїв по Афганістану та різні думки з цього приводу викликані одним тривалим питанням: а хто головний сценарист? Більшість при цьому впевнено вказують на Вашингтон. Але, наскільки це коректно і чи хочуть такої участі для себе самі США?

Очевидно, що президент Б. Обама, блискавично став нобелівським миротворцем, буде прагнути використати свій другий президентський термін, щоб залишитися в цій ролі в новітній історії та переможні реляції у Афганістані тут дуже доречні. Очевидно і те, що тодішня адміністрація США не в силах самотійно вирішити цю задачу, та у неї є неприховане прагнення розділити з багатьма свою відповідальність за допущені у афганській кампанії помилки, в тім про які, не прийнято говорити вголос. Очевидними представляються і спроби американців забезпечити міжнародну кругову поруку за майбутнє Афганістану.

В таких умовах доречніше говорити про формування авторського колективу сценаристів по Афганістану, надихати яких беруться США. Місце у цьому колективі достатньо для усіх бажаючих позначити свою значимість. У списку сценаристів і Туреччина зі Стамбульським процесом[12], і Японія з її фінансовими зусиллями та послугами, ЄС зі своїми філософськими роздумами та Росія, котра поки зберігає дистанцію, але яку посилено “підтягують” до процесу.

А що ж США? Схоже, що у Вашингтоні як і раніше слабо представляють, як будуть розвиватися події у Афганістані. Таке вже відбулося у 2001 році. Тоді були ціль та орієнтири. Потім проголосивши благі наміри під девізами демократизації, які також безславно провалилися, як і минулі спроби “комунізації” афганців з боку СРСР. Сьогодні у американців у їх новій афганській стратегії знову є і ціль і орієнтири – закріпити своє світове лідерство та статус законодавця у процесах

глобалізації. Не зрозумілий і досі механізм (по суті, сценарій), як цього досягти. Немає відповіді на головне питання: хто і як прийде на зміну режиму Х. Карзая? Яку ціну готові заплатити США та союзники за майбутню лояльність до себе з боку афганців? Все це наводить на думку, що американці готові скоріш не до ролі сценариста, а ляльководи у розіграній афганській п'єсі з постійно змінними сюжетами та декораціями.

В останній час в цьому складному та затягнутому процесі все більш наполегливіше виділяється місце і для країн Центральноазіатського регіону, котрих надихають перспективами стати політичними активістами у глобальному масштабі. Сусідство з Афганістаном не може залишити країни Центральної Азії байдужими до цієї проблеми. Усі вони не перестають стверджувати про багаточисельні загрози та ризики, пов'язані із розповсюдженням екстремізму, тероризму, прямої агресії, наркобізнесу і подібних чинників. Ці побоювання багаторазово посилюються, а інколи і перебільшуються західними коментаторами, що повинно стати аргументом на користь більш активного втягнення молодих держав Центральної Азії у плани тих ж США. Однак немає підстав гіпертрофувати значення країн Центральної Азії, котрим численні сценаристи банально відводять лише роль такого необхідного на сьогодні північного транзитного маршруту. При цьому у рівній мірі використовуються як аргументи на користь можливості зближення країн Центральної Азії перед загрозами з Афганістану, так і доводи про те, що майбутня ситуація в Афганістані спроможна посилити розбрат між ними.

На цьому фоні, на думку таких сценаристів, країни Центральної Азії повинні визначитися зі своїми зовнішніми уподобаннями, звісно, мається на увазі посилення їх орієнтації на Захід. Але чи є адекватне розуміння на Заході тієї ролі, яку країни регіону відводять для себе самі? Чи є сприйняття того факту, що практично усі країни регіону будуть прагнути витягнути для себе максимум різноманітних дивідендів із цієї непростой ситуації навколо Афганістану?

У цьому зв'язку виникають два закономірних питання, правильне формулювання яких вже фактично дає на них відповіді. Наскільки були схильними афганському впливу різні події у внутрішньополітичній ситуації у країнах Центральної Азії в період становлення їх незалежності? Чи має місце причинно-наслідковий зв'язок між розвитком відносин між країнами Центральноазіатського регіону і тим, що відбувалося та відбувається у сусідньому Афганістані? При усій прозорості відповідей на ці питання, є і

інше питання, коментарі до якого можуть бути не такими однозначними. Що і як в даних умовах може надати реальний та відчутний вплив на ситуацію в країнах Центральної Азії та відносинах між ними? Є основи стверджувати, що протягом останніх двох століть фактор Росії був, є, і можливо буд, багато в чому вирішальним для розвитку кожної окремо взятої країни в Центральній Азії та регіону в цілому [13]. Як бачимо, залишається багато складних питань та відповіді на них не такі і очевидні та прості.

Вивід американських військ з Афганістану після 2014 року віщує Афганістану початок післявоєнного періоду. Однак, будемо очікувати від нього скоріш за все не приходу мирного періоду, а нарощування нових конфліктів та соціальної дестабілізації. Збройні угруповання Талібану давно поклялися знову повернутися та взяти реванш, що викликає стурбованість та побоювання. Особливо це стосується тих країн, котрі межують з Афганістаном. Виходячи із ситуації у Афганістані, ми не можемо не признати, що перед нами стоїть не легке завдання забезпечення безпеки регіону. На думку вчених, після 2014 року перед Центральною Азією стоять три реальні загрози та три потенційних виклики безпеці.

Перша загроза. “Три сили” залишаються головним ворогом безпеці в регіоні

Ще вкінці 90-х років минулого сторіччя в Центральній Азії з’явилися такі екстремістські релігійні організації, як Ісламських рух Узбекистану, Хізб ут-Тахрір аль Ісламі та Ісламський рух Східного Туркестану, та інші, котрі поєднуються з національним сепаратизмом та міжнародним тероризмом та створили серйозну загрозу безпеці у Центральній Азії. Нині під впливом відродження ісламізму, зокрема перемоги ісламської революції у арабському світі, вже спостерігається нечувана активізація діяльності ісламських радикальних організацій у багатьох регіонах світу, зокрема, і в Центральній Азії. З’являються нові контрреволюційні фундаменталісти, наприклад, салафіти, котрі виступають з більш радикальних позицій. Використовуючи такі фактори в Центральній Азії, як складні міжнаціональні відносини, міцна релігійна традиція серед населення, сповільнений розвиток економіки, нестабільний настрій у суспільстві, ісламські радикали намагаються скинути світську владу, та створити ісламський теократичний режим. При цьому вони прагнуть, домовитися із зовнішніми політичними силами і трансприкордонними злочинними угрупованнями, діяти у форматі змов. Тому, що народження та існування трьох сил глибоко коріниться у соціальному ґрунті, воно співвідноситься з релігією та ідентичністю нації,

тому боротьба з трьома силами залишається головною задачею у забезпечення безпеки та стабільності в Центральній Азії [14,15].

Друга загроза. Транскордонна злочинність серйозно порушує громадський порядок у країнах Центральної Азії

Афганська війна тривала більше десяти років, що призвело до бурхливого зростання виробництва наркотиків на території Афганістану. Нині саме через територію країн Центральної Азії йде потік наркотиків з Афганістану у Росію та Європу. За даними ООН, через Центральну Азію щороку проходить близько 90 тон кокаїну. Від цього страждають не тільки Росія та Центральна Азія, а і Європа та Китай. Розширення наркобізнесу значно укріплює наркомафію, зробивши її більш агресивною у транснаціональному масштабі. Разом з цим нарощується нелегальна міграція та контрабанда зброї в Центральній Азії, яка вже стала серйозним фактором реальної загрози безпеці Центральної Азії.

Зростання транскордонної організованої злочинності в Центральній Азії пояснюється тим, що, по-перше, Центральна Азія знаходиться на рубежі Євразії, межує з нестабільним Афганістаном. Її географічне положення та гірський рельєф дає транскордонним злочинцям вільний простір для наркотрафіку, контрабанди зброї та нелегального переселення, а також створює умови для маневру в обхід патрульного контролю прикордонних військ країн Центральної Азії. По-друге, Центральна Азія – це багатонаціональний регіон. Хоча після здобуття незалежності країни Центральної Азії створили нові кордони, але родинні зв'язки між населенням Центральної Азії залишаються. Це не тільки сприяє спілкуванню між однорідними націями, але і створює умови для транскордонної злочинності. По-третє, транскордонна злочинність зростає через відсталу інфраструктуру та слабкий контроль на прикордонних пунктах в Центральній Азії [16]. По-четверте, у зв'язку з тим, що в країнах Центральної Азії відмінена смертна кара, за торгівлю наркотиками, максимум засуджують до в'язниці. Це не викликає у наркоманів особливого страху, навпаки, їх приваблює високий прибуток від продажу наркотиків, тому приборкати даний злочин майже не можливо.

Третя загроза. Проникнення зовнішньої терористичної сили в Центральну Азію загострює обстановку в регіоні

У зв'язку з тим, що обстановка у Афганістані та Пакистані залишається напруженою, а також спостерігається признаки її подальшого погіршення

після виходу військ з Афганістану, зростає загроза проникнення зовнішнього тероризму в Центральну Азію. Протягом десятиліть війни в Афганістані під ударами коаліційних військ НАТО озброєні таліби та Аль-Каїда значно винищені, та понесли великі втрати, багато з них були змушені покинути Афганістан, переміститися до Пакистану, а також в Центральну Азію. Це призвело до збільшення вибухів на нальотів на правоохоронні органи країн Центральної Азії.

Ці прониклі в регіон Центральної Азії бойовики Талібану переходять у Ферганській долині, планують терористичні акти проти урядів країн Центральної Азії. Із приближенням дати виводу військ з Афганістану Центральна Азія стає головним маршрутом перевозки контингентів військ та військової техніки НАТО з Афганістану. Не виключено, що цей маршрут в Центральній Азії стане предметом атак Талібану, який розглядає країни Центральної Азії, що співпрацюють з американцями, як партнерів агресорів. Хоча американці заявляють, що виведуть війська з Афганістану після 2014 року, це не означає, що вони назавжди покинуть Афганістан. Там буде військова база з контингентом військовослужбовців, поки афганська армія не буде повністю контролювати свою територію, поки не стабілізується ситуація. Але які б міри не робилися, у короткий термін знищити озброєних талібів та терористів неможливо. Навпаки, тривалий час Центральна Азія буде знаходитися під загрозою проникнення міжнародної терористичної сили з Афганістану та Пакистану [17].

Перший виклик. Боротьба великих держав в Центральній Азії ускладнює ситуацію безпеки цього регіону

Події 11-го вересня 2001р. надали США винятковий випадок для розвитку афганської війни. Скориставшись потребою країн Центральної Азії, а також згодою з боку Росії, США створили в Узбекистані, Таджикистані та Киргизстані свої військові бази, що дозволило їм увести свої військові сили в Центральну Азію. Завдяки цьому місце Центральної Азії у глобальній стратегічній грі США різко підвищилося. Услід за цим, США посилили свою присутність в Центральній Азії, та впливають на країни Центральної Азії у сфері політики, економіки, а також у військовому співробітництві, щоб просувати демократію та свої цінності, здійснити свій стратегічний план в АТР.

Звичайно, активна діяльність американців в Центральній Азії викликає у Росії та Китаю велику увагу, дві країни посилили тісну взаємодію, а також

укріпили співробітництво з країнами Центральної Азії, як в двосторонніх, так і в багатосторонніх відносинах, у рамках ШОС, ОДКБ[18]. При активному сприянні Росії був створений Митний Союз, та в майбутній перспективі буде створено Євразійський економічний союз. Все це значною мірою підвищило вплив Росії та укріпило її позицію в Центральній Азії.

У цій грі великі держави конкурують за сферу впливу та здійснюють великий вплив на ситуацію у сфері безпеки та стабільності в Центральній Азії. Тобто майбутнє становище Центральної Азії у багато чому буде залежати від великих держав, від балансу сил та їх впливу. Країни Центральної Азії заінтересовані у цій грі та прагнуть знайти вигідну для себе нішу між великими державами, але одночасно викликають на себе і політичні ризики. Як це показали події 2005 року та 2010 року в Киргизстані, де відбулася революція та зміна влади Акаєва та Бакієва.

Другий виклик. Боротьба за владу на майбутніх виборах в країнах Центральної Азії вносить невизначеність у підтримку стабільності регіону.

В майбутні 5 років у низці країн Центральної Азії відбудуться президентські вибори. Для Узбекистану, Таджикистану та Казахстану стоїть питання про зміну влади. Забезпечення процесу нормальної передачі влади наступнику має дуже важливе значення для збереження політичної стабільності. Конфігурація політичної влади у країнах Центральної Азії показує, що боротьба за владу між групами влади та опозицією зростає, що принесе більше невизначеності в майбутній передачі влади та стане важливим можливим фактором виникнення політичної кризи.

Окрім того, корупція залишається великим питанням у забезпеченні політичної стабільності у країнах Центральної Азії. Вона підриває авторитет уряду, його можливості управління та тягне зростання невдоволення серед населення, яке стане дестабілізуючим фактором[19,20]. Цим і пояснюється факт, що три сили завжди знаходять ґрунт та підтримку у частини населення, що боротьба з трьома силами стає великим навантаженням для правоохоронних органів.

Третій виклик. Загострення міжнаціональних протирічь загрожуює стабільності в Центральній Азії

З історичних причин сформувався складний національний склад у структурі населення в Центральній Азії. У кожній країні Центральної Азії нараховується різноманітні групи національних меншинств у складі її

титульної нації. Після здобуття незалежності для країн Центральної Азії національне питання стало найбільш актуальним у забезпеченні стабільності регіону. Хоч уряди країн Центральної Азії приділяють національним питанням велику увагу, а також зробили низку активних мій для урегулювання міжнаціональних протиріч та конфліктів, але питання залишається, і ні в якому разі не пом'якшується. Факти показують: це протиріччя між узбеками та киргизами у подіях 2010 року, які відбулися в Оше, а також протиріччя між узбеками та таджиками через будівництво Рогунської електростанції. У певних умовах ці давні протиріччя вийдуть на перший план.

Разом з тим, на фоні ісламського відродження Центральної Азії активізуються релігійні радикали. Щоб досягти своїх цілей, вони використовують міжнаціональні протиріччя, провокують релігійний фанатизм у населення, пропандують джихад, нападають на правоохоронні органи країн Центральної Азії, кидаючи виклик світській владі.

Часто виникає питання, що ж чекає Центральну Азію після 2014 року? На це питання багато хто дають песимістичні прогнози, перераховуючи різні негативні фактори. Однак, усі ці фактори пов'язані із джерелом небезпеки з Афганістану, а саме з талібами. Тому найголовніше для Центральної Азії полягає у тому, як стабілізувати ситуацію в Афганістані після 2014 року. Справа в тому, що майбутнє становище як і в Афганістані так і навколо Центральної Азії багато в чому буде залежати від майбутньої влади Афганістану, від його здатності контролювати та управляти. Так що важливо – укріпляти здатність управління уряду Афганістану. В цьому ми бачимо єдиний підхід, щоб згуртувати усі сили, включно з тією частиною Талібану, з якою можливо домовитися та досягти компромісу у створенні об'єднаного уряду Афганістану. Це дозволить майбутній владі Афганістану сконцентрувати сили на боротьбі з радикальною групою талібів, яка засіла на границі між Пакистаном та Афганістаном. Неможна ігнорувати роль Пакистану в урегулюванні конфліктів між Талібаном та урядом Афганістану, тому що при виникненні загрози з боку Талібану, варто тільки створити натиск на Пакистан, а той в свою чергу натисне на Талібан на території Пакистану та вийде інше...

Видається очевидним, що в майбутньому вплив США в Центральній Азії буде слабшати. Не тільки у зв'язку з очікуваним виводом американських військ з Афганістану, але і в силу загальної неоізоляціоністської тенденції американської зовнішньої політики – втому від непомірних зусиль, в першу

чергу військових, з контролю за небезпечними з точки зору забезпечення безпеки США регіонами [21].

Варто відмітити два фактори у розвитку ситуації.

- Перше – укріплення військової та економічної присутності Росії у регіоні. Москва підписала угоду з Таджикистаном та Киргизстаном, яка фіксує статус та умови знаходження російських військових баз у цих країнах на декілька десятиліть вперед. Росія також продемонструвала готовність взяти участь у будівництві великих гідроенергетичних об'єктів а Киргизстані.
- Друге – реакція на ці кроки. Вони викликали далеко не тільки захоплення та схвалення у цих країнах і, тим паче, у деяких сусідніх державах. В першу чергу, в Узбекистані, де це було сприйнято як загроза своїй безпеці. Офіційний Ташкент став робити кроки по консолідації усіх тих своїх партнерів, хто готовий розділити стурбованість таким розвитком подій. Пішли візити президента Узбекистану Іслама Карімова в Казахстан, Туркменістан та Азербайджан. Після переговорів з тодішнім президентом Казахстану Нурсултаном Назарбаєвим в Астані Іслам Карімов навіть заговорив про можливість війни у регіоні, якщо при будівництві водно-енергетичних об'єктів не будуть враховуватися точки зору усіх країн регіону. Він прямо закликав Росію відмовитися від планів будівництва Камбаратинської ГЕС в Киргизстані.

Достатньо активне неприйняття зусиль Росії по закріпленню своїх позицій у регіоні було проявлено і з боку опозиційних та націоналістичних кіл у Таджикистані та Киргизстані. Перші побоюються, що російські військові з 201-ї бази будуть допомагати таджикській владі знищувати бойовиків опозиції і, взагалі, стануть додатковою опорою режимові Емомалі Рахмона. Цікавою у цьому зв'язку стала реакція самого Рахмона на фразу, яку сказав генсек ОДКБ Бордюжей: що, військовослужбовці 201-ї РВБ не будуть брати участь у військових діях всередині країни.

Президент Таджикистану, через секретаря Ради безпеки Таджикистану вимагав пояснень від генсека ОДКБ.

У Киргизії також помітними були фрондіруючі настрої у зв'язку з військовими та економічними угодами, укладеними між Бішкеком та Москвою. Тут, однак, аргументи противників виглядали не дуже переконливими. В основному, вони були пов'язані з побоюваннями, що

Киргизія все більше і більше опиняється “рабинєю” Росії, що поступово призведе до установавання російського протекторату на “маленькою, але гордою” Киргизією [22].

Згідно з тезисом (вказаним Олексієм Малащенко), що Центральній Азії потрібно бути готовими до діалогу з ісламістами.

Відкидати силовими методами та заборонними мірами посилення ісламського впливу у регіоні Центральної Азії все одно, що плювати проти вітру. Цьому тренду у нинішніх соціальних та політичних умовах мало що можна протиставити.

Відповідно, потрібно вміти знаходити з ісламістами спільну мову. Інакше вони знову ризикують наступити на граблі, як це трапилося з появою Талібану у Афганістані в середині 1990-х років. Тоді російські політики ніяк не відкликнулися на готовність лідерів Талібану вступити у контакти з Москвою.

Якщо б Росія вступили з ними в діалог – хоча б заради діалогу - вони вимагали на початку не багато, обговорити їх претензії на місце Афганістана в ООН, яке займалося тоді представником скинутого президента Раббані, та не виключено, що не відбувся б альянс Талібан та Аль Каїди. А це відбулося, і через те, що таліби, які змогли зупинити громадянську війну у Афганістані між моджахедами та претендували по цій причині на лідерство у своїй країні, опинилися відкинутими практично усією світовою спільнотою, не побачившими в Талібані нічого, окрім темного та незрозумілого простору розповсюдження шариатської ідеї.

Це був один з перших випадків, коли очевидно та трагічно знайшов своє підтвердження тезис Хантингтона про зіткнення цивілізацій.

Коротко про проблеми вибудовування Євразійського економічного союзу у складі Росії, Казахстану та Білорусії, а в перспективі, з включенням в нього Киргизстану та Таджикистану.

Швидкість з якою Москва намагається нав'язати своїм партнерам створення наднаціональних структур в цьому союзі, підриває саму ідею. Зокрема, мова йде про абсолютно передчасну пропозицію щодо узгодження євразійської Парламентської асамблеї, ініційованої у вересні 2013 року. В Астані вона була прийнята у багнети та викликала відповідну реакцію частини казахських еліт, як системних, так і позасистемних, ініціювати проведення національного референдуму з цього питання. У Москві

недооцінили той рівень побоювань, який розповсюджений на пострадянському просторі, відносно неоімперських тенденцій по відновленню іншого спільного простору на місці СРСР, але під егідою Москви.

Не приходитьсь сумніватися, що збуджує подібні настрої, головним чином, правлячі еліти у пострадянських державах. Але не можна не бачити, що подібні настрої живляться із благодатного ґрунту невдоволених національних та історичних амбіцій.

Окрім того, створенню дієспроможних інтеграційних структур, що претендують не тільки на економічну співпрацю, але і на політичну та ідеологічну єдність перешкоджає відсутність спільних цінностей, культурних та конфесіональних. Тому неспроможними являються аналогії між історією та заснуванням, які стали платформою створення ЄС та базою для створення ЄАЕС.

З вище сказаного робимо висновок, що:

1. Немає реальних підстав думати, що зменшення військової присутності Заходу в Афганістані помітно погіршить ситуацію з безпекою в країнах Центральної Азії, за виключенням Таджикистану. Хоча варто визнати – в цілому, у випадку дестабілізації Афганістану положення країн Центральної Азії буде погіршуватися. По-перше, через те, що вони повинні будуть більше тратити на забезпечення безпеки. По-друге будуть заморожені велика кількість проектів розвитку, зокрема енергетичні та інфраструктурні. Наприклад – Рогунська ГЕС, ТАШ. Нестабільний Афганістан залишається бар'єром на шляху економічного розвитку Центрально Азії. Це особливо образливо, так як вже зараз Афганістан представляє собою зростаючий ринок збуту для товарів з Центральної Азії та полем жорсткої конкуренції між експортерами електроенергії з Узбекистану, Таджикистану та Туркменістану.
2. Існуючі програми допомоги урядам центральноазіатських країн у сфері безпеки, що надходять з Брюсселя, Вашингтону, Москви та Пекіну, не ефективні та не досягають заявлених цілей.
3. По-третє, у 2014 році не тільки зменшиться західна військова присутність у Афганістані. Головне – невідомо, що буде з афганською державністю в умовах, коли США та їх західні партнери формально знімуть з себе з себе прямі повноваження по забезпеченню безпеки Афганістану та передадуть їх афганському уряду, а при цьому з країни

та регіону не підуть. Це призведе до різкого зниження прозорості для країн Центральної Азії у сфері забезпечення безпеки, що викличе ріст недовіри та напруженості у регіоні. Таджикистан – виняток. Таджикистан – єдина країна в Центральній Азії, яка буде сильно залежати від ситуації у Афганістані з наступних причин: (а) протяжний таджиксько-афганський кордон; (б) зв'язки з дарімовними групами у Афганістані; (в) вимушена – через транспортну блокаду Узбекистану – переорієнтація торгівлі на південь. Якщо в 2000 році основними імпортерами таджикського алюмінію були Європейський Союз та Росія, то в 2010 році – Китай та Туреччина. Також відбулося переключення поставок таджикської бавовни з Швейцарії, Латвії та Словачкиї на Туреччину, Іран та Пакистан, що має на увазі транзит через Афганістан. Росія зберегла своє положення як один з великих покупців таджикської бавовни, хоча теперішня засуха змусила переключитися на закупки борошна та інших видів продовольства з Пакистану. Стрімко зростає товарообіг з Афганістаном та Китаєм. Все це робить Таджикистан виключно залежним від свого південного сусіда; (г) необхідність шукати союзників у водно-енергетичних суперечках. Можна припустити, що Таджикистан буде об'єднуватися з Афганістаном у водних суперечках щодо Амудар'ї.

Таким чином, останні геополітичні зміни ставлять перед країнами Центральної Азії низку 82-х серйозних викликів та задач, пов'язаних з Афганістаном. Це і забезпечення власної безпеки, та реалізація нових економічних можливостей, та жорстка внутрішньорегіональна конкуренція, і необхідність брати участь у складній багатокроковій грі між великими гравцями – США, Росією, Китаєм, Європейським Союзом, а також зростаючими регіональними лідерами – Іраном, Пакистаном та Індією. Зараз важко передбачити, як країни Центральної Азії пройдуть це випробування. Але екзамени повинні здавати дипломати та економісти, а не силовики [23].

Аналіз ситуації в Афганістані та її впливу на Центральну Азію показує складну і багаторівневу картину безпеки регіону. Попри поширену думку про головну загрозу з боку Афганістану, реальні ризики для більшості країн Центральної Азії мають внутрішній характер і пов'язані з політичною нестабільністю, корупцією, соціально-економічними проблемами та міжетнічними протиріччями.

Після виводу частини іноземних військ у 2014 році Афганістан вступає у період післявоєнної нестабільності. Потенційні загрози для Центральної Азії

включають активізацію ісламських радикальних організацій (Ісламський рух Узбекистану, Хізб ут-Тахрір, Ісламський рух Східного Туркестану), транскордонну злочинність, пов'язану з наркобізнесом, та проникнення терористичних сил з Афганістану і Пакистану. Особливо уразливим є Таджикистан через тісні зв'язки з Афганістаном.

Серед викликів безпеці регіону виділяються: конкуренція великих держав (США, Росія, Китай) за вплив, політична нестабільність у процесі передачі влади у країнах Центральної Азії та загострення міжетнічних протиріч. Водночас регіональні ініціативи, такі як ШОС, РАТС та Стамбульський процес, створюють платформу для координації у боротьбі з тероризмом, наркобізнесом та екстремізмом, хоча ефективність цих механізмів поки обмежена.

Отже, Центральна Азія опинилася між необхідністю зміцнювати безпеку на кордонах і потребою підтримувати регіональну співпрацю та економічний розвиток. Внутрішні проблеми та зовнішні впливи створюють багаторівневий комплекс загроз і викликів, що вимагає від держав регіону активної та збалансованої зовнішньої політики, посилення державних інститутів і зміцнення механізмів регіональної безпеки

3.3 Центральна Азія як геостратегічний регіон у сучасному геополітичному протистоянні

Події лютого 2022 року вкотре показали, що пострадянський простір залишається ареною битв для диктаторського режиму Путіна, який починаючи з 2005 року публічно та неодноразово заявляв, що розпад Радянського Союзу є найбільшою катастрофою ХХ століття. Повномасштабне вторгнення Росії на територію України остаточно продемонструвало натуру Росії перед міжнародною спільнотою, та переконало її в тому, що на пострадянському просторі має місце відвертий та нічим не прихований реваншизм під проводом Кремля. Такий ж “веймарський синдром” був присутній у Німеччині, де прагнення помститися за поразку у першій світовій війні призвели до приходу до влади Гітлера та створення третього рейху. Неспровоковане варварське вторгнення Росії на нашу територію у дусі Середньовіччя стало випробуванням для усієї системи міжнародних відносин та її регіональної складової на пострадянському просторі, країни якого перебувають у тісних зв'язках з

Росією з багатьма формами залежності від неї. Певною мірою це стосується і держав Центральної Азії, де Москва також претендує на сферу впливу.

У біполярному світі часів “холодної війни” країни тодішньої Середньої Азії, не розглядалися у якості активних гравців на світовій арені. Проте, з розпадом Радянського Союзу середньоазійські республіки СРСР постали як незалежні суб’єкти у глобальній системі міжнародних відносин. Як і України, країни даного регіону пройшли важкий шлях політико-економічної трансформації. Зростаюча геополітична вага регіону знайшла також прояв і у трансформації його назви. Новий термін “Центральна Азія” підкреслював центральну роль країн регіону на перехресті шляхів між Заходом та Сходом.

Теперішні держави Центральної Азії приваблюють не тільки вигідним географічним розташуванням, а й значним енергетичним та сировинним потенціалом. А на фоні загострення відносин між глобальними політичними гравцями, Китаєм та Росією – з одного боку, та США і ЄС – з іншого боку, значна увага стала приділятися й до їхнього транзитного та військово-стратегічного потенціалу, що здатний вплинути на глобальну безпеку.

Передусім, потрібно з’ясувати на концептуальному рівні сутність самого поняття “геостратегічний регіон”. У найбільш загальному визначенні під геостратегією розуміється географічний напрямок зовнішньополітичного курсу держави. У певно розумінні геостратегія є концентрованим виразом забезпечення національних інтересів держави на певному регіональному напрямку. Воно означає, що держава спроможна проектувати свої політичні, зовнішньоекономічні, культурні та інші ресурси у певному місці. На сьогодні зовнішньополітичні пріоритети держав на найбільш важливих зовнішніх напрямках знаходять прояв у стратегіях зовнішньої політики.

З поняттям “геостратегія” невідлучно пов’язані геостратегічні регіони. Як відомо, сьогодні відбувається глобальна регіоналізація світового політичного простору, який представлений регіонами різного таксономічного та типологічного рангу. Геостратегічні регіони становлять глобальну значимість у політично-економічному, ресурсному, безпековому значенні. Як зазначає американський географ Саул Коен, геостратегічний регіон є виразом взаємозалежності значної частини світу з точки зору місцеположення, пересування, торгівельної орієнтації та культурних або ідеологічних зв’язків [1].

У цьому сенсі Центральна Азія є важливим геостратегічним фактором міжнародних відносин. Саме тому Центральну Азію образно називають “Євразійськими Балканами” [2].

Однак Центральна Азія є не тільки містком між Сходом та Заходом, а й простором конкуренції й посилення впливу великих держав. Вона мала місце у ХІХ – на початку ХХ століть, й широко відома в історії міжнародних відносин як “Велика гра”.

У сьогоденнішніх політичних реаліях Центральна Азія є так само об’єктом геополітичного суперництва зовнішніх гравців. Стара “Велика гра” у ХХІ столітті зумовлена принаймні наступними чинниками:

По-перше, доступ та контроль за енергетичними ресурсами регіону. Важливість Центральної Азії для великих держав зумовлена значними запасами нафта та газу насамперед в Казахстані, Туркменістані та Узбекистані. У регіоні знаходиться 7,2% світових запасів нафти та 7% запасів газу. Регіон посідає 10-те місце у світі за видобутком вугілля та 19-те за виробленням електроенергії. На його частку припадають великі родовища чорних, кольорових та рідкісних металів [3].

По-друге, забезпечення ефективної транскордонної транспортно-комунікаційної мережі між Сходом та Заходом. А саме, підтримка постійного суходільного транспортного коридору між країнами Східної та Південно-Східної Азії та країнами ЄС.

По-третє, загроза поширення тероризму, релігійного екстремізму, наркотрафіку та неконтрольованої міграції з території Афганістану. У цьому сенсі основні політичні гравці у регіоні (Росія, Китай, США та ЄС) розглядають Центральну Азію як “буферну зону”, що має мінімізувати ймовірні загрози. Відповідно, виникає прагнення “великих держав” посилити оборонний сектор у регіоні й зміцнити таким шляхом власну присутність.

По-четверте, прагнення збалансувати ревізіоністський вплив Росії та Китаю у регіоні. Передусім стримування китайської ініціативи “Поясу та шляху” на території Центральної Азії, яка є “вихідними воротами” суходільного маршруту даного проекту й важливим підґрунтям побудови “Рах Sinica” [4].

Зазначені чинники надали Центральній Азії особливого статусу у світовій політиці та перетворили регіон у сферу національних інтересів багатьох держав. І якщо присутність в Центральній Азії Росії та Китаю була

зумовлена історико-географічними чинниками, а саме спільними кордонами й спільним минулим, то активність західних держав пояснювалась допомогою у здійсненні політичних та економічних реформ [5].

Стратегічна присутність різних політичних гравців в регіоні давала країнам Центральної Азії можливість обирати зовнішньополітичних партнерів, маневрувати для забезпечення власних інтересів й зберігати баланс між різними зовнішніми гравцями. Багатовекторна зовнішня політика була також продиктована потребами диверсифікації експортних енергетичних маршрутів, які на початку 1990-х виходили на зовнішні ринки тільки через Росію. На цьому фоні, а також маючи чимало розбіжностей в середині регіону (використання внутрішніх водних ресурсів, демаркація кордонів у Ферганській долині та ін.) та претендуючи на регіональне лідерство (Казахстан, Узбекистан), політичні еліти центральноазіатських держав не змогли створити регіонального політико-економічного союзу. Хоча спроби регіональної інтеграції між країнами регіону інколи й спостерігалися (Організація Центрально-Азіатського співробітництва, Консультативна зустріч голів держав Центральної Азії). Але вони також викликали небажання у найближчих сусідів (Росія, Китай) бачити в Центральній Азії формування сильного регіонального союзу [6]. При цьому інші актори міжнародних відносин, як зазначає відома французька дослідниця Марлен Ларюель, завжди наділяли країни Центральної Азії певною регіональною ідентичністю, яка надавала регіону геостратегічного значення: “перехрестя”, “буферна зона”, “інструмент підтримки балансу” між великими світовими та регіональними державами [7].

Після розпаду Радянського Союзу світові держави майже відразу вступили у протиборство за утвердження свого впливу на трубопровідну архітектуру Центральної Азії. Наразі стратегічна присутність глобальних акторів у регіоні спирається на різні формати багатостороннього та двостороннього співробітництва. Розглянемо їх детальніше.

Росія традиційно розглядала держави Центральної Азії як “м’яке підбрюшся”, де провадила колонізаторську політику починаючи з XIX ст. і продовжує це роботи і сьогодні, підтримуючі залежні авторитарні режими. Користуючись поширенням російської мови у регіоні, Кремль активно поширює антизахідні та проросійські настрої через широку мережу пропагандистських медіа. Мільйонна армія трудових мігрантів з країн Центральної Азії також використовується Москвою для здійснення впливу на економіку окремих країн регіону [8].

Інституційно Росія забезпечує свій вплив через Євразійській економічний Союз (ЄАЕС, до того Митний союз (1995) та ЄвразЕС (2010)), до складу якого входять Казахстан та Киргизія. А також через Організацію Договору про колективну безпеку (ОДКБ), членами якої з боку країн Центральної Азії є Казахстан, Киргизія та Таджикистан. І попри чисельні аналітичні прогнози щодо втрати домінуючого впливу Росії у регіоні у “найближче десятиліття” [9], масові заворушення в Казахстані початку січня 2022 року, та реакція на них Москви суттєво зміцнили давній вплив Кремля в Центральній Азії. Звернення президента Казахстану Касим-Жомарт Токаєва про військову допомогу стало першим випадком, коли ОДКБ спрямували війська для вирішення кризи. З іншого боку, готовність Путіна підтримати Токаєва свідчить про його прагнення посилити російський вплив в державах регіону та його найвищому керівництві [10].

Москва була та залишається домінуючим партнером у галузі безпеки для Центральної Азії у рамках очолюваної Росією ОДКБ і є найбільшим постачальником зброї. На її частку припадає 62% регіонального ринку озброєнь. Росія має свої військові бази у Киргизстані та Таджикистані та проводить масштабні військові маневри. Відновлення режиму талібів у Афганістані стало важливим аргументом на користь Кремля щодо російської військової присутності й можливості надання допомоги у сфері безпеки і зміцнила російський вплив в Центральній Азії. Щоправда економічне домінування Росії впало з 80% від загального обсягу торгівлі регіону у 1990-х роках (110 млрд. доларів) до лише двох третин від показника Пекіна (18,6 млрд. доларів) [11]. У цьому сенсі Росія не має монополії в Центральній Азії.

Окупація АР Крим та варварське вторгнення Росії на територію України суттєво вплинули на сприйняття політичними елітами та корінним населенням країн Центральної Азії Росії в регіоні. Верхівка держав розуміє, що дії Путіна, спрямовані на анексію українських територій та дестабілізацію України, можна розцінити як модель для вірогідних територіальних претензій у Центральній Азії. Тим більше, що одіозні російські політики неодноразово висловлювали претензії щодо нинішніх кордонів у Центральній Азії, які стали щедрими “подарунками” Радянського Союзу за рахунок Росії. Сам Путін неодноразово заявляв про “територіальні подарунки російського народу” колишнім радянським республікам [12]. Незважаючи на це, оцінка подій 2014 року в Україні з боку лідерів Центральної Азії була досить стриманою, що пояснюється тісною співпрацею з Росією [13].

Наразі керівництво держав Центральної Азії занепокоєне можливістю бути втягнутими у війну на боці Росії, чого активно прагне Кремль, намагаючись “розділити” відповідальність за агресію та військові злочини. Москва також активно використовує території східних країн для реекспорту російської продукції на міжнародні ринки, щоб зменшити вплив санкцій. Проте основні країни регіону – Казахстан та Узбекистан на ділі виявилися більш рішучими та висловили свою підтримку щодо територіальної цілісності України. Далі усіх пішов казахстанський президент Токаєв, який рішуче дистанціювався від Москви, та почав паралельно нарощувати відносини з Китаєм та Туреччиною. Низка заяв президента Токаєва, котрі він висказав під час Петербурзького економічного форуму 17 червня 2022 року у присутності Путіна, з приводу невизнання квазідержавних утворень на Донбасі та щодо недопустимості територіальних претензій Росії відносно його країни, викликали гнівну реакцію з боку російських політичних еліт. У відповідь на це, Кремль вдався до вже випробуваних методів тиску – перекриття нафтопроводу, яким експортувалося дві третини казахстанської нафти через порт у Новоросійську.

Китай активно використовує геоекономічні засоби впливу, перевершуючи в цьому всіх глобальних акторів, водночас робить спроби розширити свій вплив до військово-політичної сфери. З 2000-х років країни Центральної Азії рішуче відгукнулися на інвестиційні пропозиції Китаю, який перетворився на ключового зовнішньоекономічного партнера. Власне китайський вплив у регіоні стає помітним зі створенням Китаєм у 1996 році так званої “Шанхайської п’ятірки” (зустріч голів держав на найвищому рівні, окрім Узбекистану). Економічна присутність Піднебесної стає ще більш активною з 2001 року, коли “п’ятірку” було реорганізовано у багатосторонню організацію співробітництва, відому як “Шанхайська організація співробітництва” (ШОС). На сьогоднішній день до її складу з числа держав Центральної Азії не входить тільки Туркменістан, а до числа повноправних членів окрім Росії та Китаю, додалися ще Індія та Пакистан. Регулярними стали зустрічі міністрів закордонних справ Китаю та країн Центральної Азії у форматі “Китай + Центральна Азія” (С+С5) без участі Росії та інших регіональних гравців. Зауважимо, що даний формат започаткований у 2020 році і він має очевидно аналогію з американською ініціативою С5+1 (країни Центральної Азії + США), яка на тлі загострення відносин між США та Китаєм не могла не викликати роздратування китайської сторони [14].

Китай досяг значних успіхів у просуванні своїх енергетичних проєктів, чим обмежив вплив Росії та західних країн в Центральній Азії. Віддаленість

регіону від європейського ринку посприяла тому, що найбільшими партнерами регіону Центральної Азії в енергетичній сфері стали КНР, а також РФ. Найбільшим інфраструктурним проектом Китаю став відкритий у 2009 році газопровід “Центральна Азія – Китай”, що об’єднав усі країни регіону. Він включає три паралельних лінії (А,В,С) загальною довжиною майже 1900 км, які пролягають територією Туркменістану (забезпечує 80% постачань газу), Узбекистану та Казахстану з пропускною спроможністю 55 млрд. кубометрів газу на рік. Наразі ведеться будівництво четвертої лінії, до якої будуть приєднані Киргизстан та Таджикистан, а пропускна спроможність зросте до 95 млрд. кубометрів газу [15]. Не менш важливим проектом Китаю є відкритий у 2006 році трубопровід прямого імпорту нафти “Казахстан – Китай” з початковою потужністю 20 млн. тон на рік [16].

Китай відводить країнам Центральної Азії особливу роль у реалізації планів з розширення торговельно-економічних зв’язків КНР з Європою, Росією, Туреччиною та Іраном, що стало однією з концептуальних основ глобальної ініціативи Пекіну “Один пояс, один шлях” (BRI). Не випадково ідея створення “Економічного поясу Шовкового шляху” (суходільний маршрут) була запропонована лідером Китаю у 2013 році саме у Казахстані. В основі проекту покладено формування економічних коридорів “Китай – Центральна Азія – Росія – Європа” та “Китай – Центральна Азія та Західна Азія – Перська затока – Середземне море”, які дозволять суттєво скоротити терміни доставки китайських вантажів у Європу (вантажні потяги досягають Європи за 10-12 днів порівняно з 30-60 днями морським шляхом). Запропонована Китаєм ініціатива дозволила прискорити розвиток трансєвразійської вантажної мережі “Китай – Європа”, перетворивши Центральну Азію а потужний транзитний міст між КНР, ЄС та Азіатсько-Тихоокеанським регіоном. Так за підсумками 2021 року кількість трансєвразійських контейнерних потягів за маршрутом “Китай – Європа” сягнула 15 тис. [17]. Крім того, Китай став для Центральної Азії “вікном” у Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Скорочене транспортне “плече” до деяких морських портів перетворилося для країн регіону, які не мають виходу до моря, на дуже важливу опору їх залучення до світової торгівлі й сталого економічного розвитку [18]. Якщо у 2001 році товарообіг між Китаєм та країнами Центральної Азії становив 1,5 млрд. доларів, то до початку 2021 року він зріс у 25 раз і становив 38,5 млрд.

У рамках проекту ОПОШ, як і в країнах Африки, Латинської Америки, Центральної та Східної Європи, Пекін запропонував великі інфраструктурні проекти (автомагістраль Китай-Киргизстан-Узбекистан, швидкісне шосе

Китай-Таджикистан, залізниця Китай-Киргизстан-Узбекистан), державні інвестиції у видобуток вуглеців, корисних копалин, виробництво електроенергії, промислові підприємства та дешеві кредити.

Китай зміг досягнути певних переваг у підтримці регіональної безпеки. У аналітичній записці Інституту Кеннана (Wilson Center, США) зазначається, що протягом останніх років Пекін збільшив частку експорту своєї військової техніки у регіоні до 18%, що незрівнянно більше 1,5%, які він мав протягом 2010-2014 років. Йдеться як про зброю, так і про транспортні засоби, про високотехнологічне обладнання, приміром затребувані у всьому світі дрони. Китай також збудував перші військові об'єкти у регіоні, поклавши початок військовій присутності у Таджикистані, спільний кордон якого з Афганістаном сягає 1356 км, а з Китаєм 476 км. Китай, як і Росія активно просуває програми підготовки офіцерів для країн Центральної Азії та проводить спільні військові навчання для підвищення оперативної сумісності сил у регіоні [19].

Втім, зростаючі інвестиційні впливання Китаю посилюють заборгованість і залежність економік країн Центральної Азії, сприяють поширенню корупційних практик серед автократичних режимів Центральної Азії, що викликає стурбованість як регіональних еліт, так і звичайних громадян [20]. Джерелом невдоволення, окрім іншого, є залучення Китаєм власної робочої сили при реалізації інфраструктурних проектів у країнах які самі відчувають нестачу робочих місць. Страхи пере “китайською експансією” іноді перевтілюються в протести та конфлікти з китайськими робочими та представниками бізнесу. Так було і у листопаді 2019 року, коли тисячі людей вийшли на акції протесту проти контрабанди й корупції на кордоні з Китаєм [4]. Жорстке поводження Пекіну з мусульманами на західному китайському районі Сінцзян, здебільшого уйгурами, а також з етнічними казахами та киргизами, також викликає роздратування у Центральній Азії. Ці та інші проблеми впливають на доволі низький, в цілому, рівень довіри населення країн Центральної Азії до Китаю, як до сили, яка прийде на допомогу у складні часи. Цей показник коливається на рівні 2-5% тоді як Росії довіряє понад 50% [8].

Сполучені Штати здійснили важливий внесок у становлення незалежності центральноазіатських держав. Поряд з цим у центрі уваги зовнішньополітичного курсу США у регіоні було: забезпечення вільного доступу до енергетичних ресурсів, стимулювання західного (створення трубопроводів з Центральної Азії в Європу в обхід Росії) та південного

(Туркменістан, Пакистан, Афганістан, Індія) стратегічних напрямків постачання енергетичної сировини, упередження відновленню впливу Росії та стримування проникненню КНР, протидія поширенню ісламського радикалізму та інше.

Американська присутність у регіоні помітно зросла з початком антитерористичних операцій США в Афганістані. З 2001 по 2014 роки США орендували військові бази в Узбекистані та Киргизстані й домовилися про військове співробітництво з іншими країнами регіону. Рішуча згода урядів центральноазіатських країн надати свої військові бази міжнародному військовому контингенту на чолі з США обумовлена усвідомленням реальних безпекових загроз, які надходили з території Афганістану. Проте, вже у 2004-2005 роках відносини Киргизстану та Узбекистану з США стали напруженими, причиною чому стали “тюльпанова революція” в Киргизстані та масові протести в узбецькому місті Андижані. Після того як Штати почали вимагати незалежного розслідування розстрілу протестуючих в Андижані, на липневому саміті ШОС 2005 року було ухвалено декларацію щодо доцільності перебування американського військового контингенту в Центральній Азії [21], що викликало обурення у палаті представників Конгресу США та було сприйнято як “спроба Росії та Китаю витіснити США з цього регіону” [22].

У липні 2005 року США передислокували війська з Узбекистану в Киргизстан, а у 2014 році змушені були вивести війська і з Киргизстану. Варто відмітити, що Росія та Китай були стурбовані присутністю американців в регіоні, тому вітали закриття авіабаз [23]. Разом з тим залишення США баз в Киргизстані у 2014 році означало скорочення присутності західних сил безпеки у Центральній Азії.

Як відзначає експерт Центру Карнегі Т. Умаров, наразі відносини Сполучених Штатів з Центральною Азією переживають не найкращі часи, оскільки країни регіону перестали бачити у Вашингтоні противагу Москві та Пекіну [24]. Однак, ані залишення авіабаз в Центральній Азії, ні навіть вихід американських військ з Афганістану у серпні 2021 року не означає втрату геостратегічного значення Центральної Америки для Сполучених Штатів. У випадку США геостратегічний чинник поширюється на геополітичну та економічну сфери. Центральна Азія перебуває під сильним впливом Китаю та Росії, а американський уряд не полишає давніх намірів реалізацій Транскаспійського газового проекту, який би знизив залежність Європи від російського газу [20]. Вже у 2015 році, тобто через два роки після запуску

китайського проекту “BRI”, США започаткували новий формат співробітництва з Центральною Азією “C5+1” (Центральна Азія + США).

“Точкою опори” США в регіоні є Казахстан. Так частка американських компаній у видобутку нафти у цій країні становить 30%. Тоді як китайські нафтові компанії CNPC, Sinopet, CITIC мають 17%, а російський Лукойл лише 3%. Компанії Chevron та ExxonMobil спільно володіють 75% акцій найбільшого нафтовидобувного підприємства Казахстану Тенгизшевройл. Дані компанії мають частки і в менших проектах. Американські компанії Fluor, Schlumberger та Baker Hughes надають майже увесь перелік послуг з видобутку та переробки нафти. Низка компаній постачає в Казахстан високотехнологічне обладнання для видобутку, що становить третину американського експорту. Окрім нафтогазової індустрії в країні працюють сотні американських компаній, у тому числі: General Electric, Citibank, Uber, Starbucks, McDonalds та інші. Загальний обсяг накопичених американських інвестицій в Казахстан на початок 2021 року становив 40 млрд. доларів. І все ж товарообіг між США та Казахстаном (2 млрд. у 2020 році) незрівнянно менший ніж між Казахстаном та Китаєм (\$21,4 млрд), а також між Казахстаном та Росією (\$19 млрд) [24].

Прихід у Білий дім президента Дональда Трампа істотно вплинув на зовнішньополітичний курс США щодо Центральної Азії. В стратегії національної безпеки США 2017 року протидія Китаю та Росії, як основним суперникам, що кидають виклики американській могутності, інтересам та впливу Америки [25], постає в якості імперативу американської зовнішньої політики, Китай та Росія були віднесені до числа “ревізіоністських держав”, які прагнуть сформувати світ, протилежний цінностям та інтересам США, спроектувати свій вплив у світі, та зокрема, у всіх частинах Європи та Центральної Азії [25].

Саме у такому контексті слід розглядати “Стратегію Сполучених Штатів для Центральної Азії на 2019-2025 роки.” [26]. Стратегія містить цілком конкретні меседжі щодо розуміння Сполученими Штатами національних інтересів у регіоні. Вихідним принципом Стратегії є визнання Центральної Азії “геостратегічним регіоном, важливим для інтересів національної безпеки Сполучених Штатів, незалежно від рівня активності США у Афганістані”. Метою Стратегії було визнано підвищення сталості держав Центральної Азії до загроз їхньої стабільності, укріплення незалежності від “шкідливих суб’єктів” (очевидно йдеться про Китай та Росію), розвиток партнерських відносин зі Сполученими Штатами. Розвиток

щільних відносин та співробітництво з усіма п'ятьма державами розглядаються Вашингтоном як засіб “просування американських цінностей” та “противага впливу регіональних сусідів” [26].

Важливою складовою стратегічного бачення Вашингтоном перспектив подальшого розвитку енергетичних проєктів в регіоні є інтеграція країн Центральної Азії з Південною Азією або створення так званої “Великої Центральної Азії”, що завжди викликало невдоволення Москви. Суть даного проєкту – обмежити вплив інших гравців у регіоні, а саме: розгорнути усі проєкти з участю Центральної Азії на Південь без участі Росії. В цілому, на тлі російського вторгнення в Україну, США мають значний потенціал для зменшення впливу Москви у Центральній Азії.

Європейський Союз у 2019 році ухвалив нову Стратегію для Центральної Азії [27,28]. Вона засвідчила зростаюче стратегічне значення регіону Центральної Азії для ЄС, в галузі безпеки та його ключову роль в об'єднанні Європи та Азії. Ця стратегія стала продовження більш глобальної програми “Коннективності ЄС та Азії” [29], затвердженої у вересні 2018 року. Концептуальною основою документу є створення постійного транспортного коридору між країнами Східної та Південно-Східної Азії та Європейським Союзом, де регіону Центральної Азії відведено роль транспортного хабу та постачальника енергетичних ресурсів (Казахстан є четвертим постачальником сирої нафти в ЄС).

ЄС активно розвиває політичний діалог з країнами Центральної Азії та зміцнює дипломатичну присутність. Так у 2005 році було створено особливу посаду Спеціального представника ЄС по Центральній Азії. З 2013 року на постійній основі проводяться зустрічі очільників зовнішньополітичних відомств держав Центральної Азії з Верховним представником ЄС з питань закордонних справ і політичної безпеки у межах “Діалогу високого рівня з політичних питань і безпеки ЄС – Центральна Азія”. Дана ініціатива стала важливим майданчиком для реалізації “Стратегії ЄС” в Центральній Азії і програм розвитку Євросоюзу [30].

Наразі ЄС має представництва у всіх столичних містах регіону, а його економічне значення чимраз зростає. Особливо помітним його вплив є у найбільшій економіці Центральної Азії – Казахстані, де на частку ЄС припадає понад 50% зовнішньоторговельного обороту та 48% іноземного капіталу, вкладеного в країну. З 1 січня 2017р. Казахстан скасував візовий режим для країн – членів ЄС. Також Казахстан став першою державою Центральної Азії, яка підписала у грудні 2015 року угоду про розширене

партнерство і співробітництво з ЄС [31], ставши таким чином, його стратегічним партнером, якому будуть створені особливі умови технічного та фінансового сприяння [20]. Угода набрала чинності 1 березня 2020 року, та забезпечує укріплення політико-економічних зв'язків між ЄС та Казахстаном у 29 ключових галузях, від енергетики до питань науки та культури.

Військово-політична криза у Афганістані, пов'язана з приходом у серпні 2021 року до влади Талібану, стала ключовою проблемою глобальної та регіональної безпеки. Центральнаазиатський регіон став найважливішим форпостом стримування релігійного екстремізму і терористичних мереж, а також незаконного обороту наркотиків на своїх кордонах. З цього приводу у листопаді 2021 року в Душанбе відбулася 17 зустріч “Діалогу високого рівня” [32]. Найважливішим питанням стали реалізація таких ініціатив ЄС, як: “Програма сприяння управлінню кордонами в Центральній Азії” (у квітні 2021 р. почалася 10 фаза з бюджетом у 21,65 млн. євро) і контртерористичний проект “Правоохоронні органи в Центральній Азії”. На зустрічі обговорювалися питання стримування талібів у Афганістані і надання гуманітарної допомоги. ЄС представив пострадянським країнам пакет так званої “афганської підтримки” обсягом 1 млрд. євро, половина якого призначена для сусідніх з Афганістаном країн, які постраждали від Афганської кризи 2021 року.

Євросоюз активно включився у глобальну гонку інфраструктурних проектів, яка розгорнулася на тлі амбіційного проекту Китаю BRI, що відкрив Пекіну низку стратегічних переваг для зростання його міжнародної політико-економічної ваги. Так, в ході 17-ї зустрічі “Діалогу високого рівня” було презентовано глобальну інвестиційну схему “Глобальні ворота ЄС” (Global Gateway), яка на думку багатьох аналітиків, вступає у геополітичне суперництво з китайським проектом BRI [33]. Ініціатива дозволить мобілізувати з 2021 по 2027 роки 300 млрд. євро на проекти з коннективності, особливо у сфері цифрових технологій, клімату, енергетики, транспорту, охорони здоров'я, науки та освіти [34]. З них 40 млрд. євро планується спрямувати на реалізацію проектів у країнах-партнерах ЄС, у тому числі, Центральна Азія, що надасть новий імпульс розвитку інфраструктурних мереж у регіоні.

Стратегія “Глобальні ворота ЄС” не містить прямої критики і не вступає у відверту конкуренцію з китайським BRI. Однак її представлення на офіційному сайті ЄС, з відсилкою до “демократичних цінностей”, фінансової, екологічної та соціальної “сталості та прозорості”, зобов'язанням встановити

“рівноправне партнерство”, а не “залежність” та “небажані борги” [35], очевидно протиставляє європейську ініціативу китайській. Як відомо, BRI був неодноразово критикований за встановлення “боргових пасток” для країн, нехтування соціальними та екологічними наслідками китайських проектів, оцінювався як нова форма імперіалізму.

Геополітичний характер конкуренції Global Gateway з китайським BRI яскраво проявляється на рівні ціннісно-ідеологічних основ обох проектів. Прагнення Китаю створити “спільноту єдиної долі” як новий підхід до міжнародних відносин і глобального управління, стало логічним доповненням концепції BRI. Так само, представляючи Global Gateway Верховний представник ЄС з іноземних справ і політики безпеки Ж. Борель заявив, що даний проект допоможе “створити спільні спільноти інтересів” [36]. І все таки, між обома концепціями є принципові відмінності. Як дослідив Д. Бандурскі, у китайському розумінні “єдина доля” ґрунтується на пріоритеті національного суверенітету і вибудовується навколо “китайської мрії” про “велике відродження Китаю” [37]. Тоді як європейська “спільна доля” вибудовується в межах концепції транснаціональної “спільної долі” та транснаціональної ідентичності.

Ступінь участі ЄС у фінансовій підтримці модернізаційних процесів у країнах Центральної Азії щільно пов’язана з дотриманням ними демократичних процедур, верховенства закону, прав людини. На відміну від ЄС, китайські інвестиції та кредити не вимагають дотримання демократичних принципів і є для авторитарних політичних режимів Центральної Азії більш привабливими. В цілому ж, зважаючи на особливості історичного розвитку країн Центральної Азії, ймовірність того, що Киргизстан, Таджикистан або Туркменістан запровадять демократичну систему західного зразка дуже низька.

Туреччина є історичним союзником чотирьох тюркомовних держав Центральної Азії: Казахстану, Киргизстану, Туркменістану та Узбекистану. Після того, як ці країни стали незалежними, Анкара, можливо, стала для них найбажанішим партнером не лише через культурну та мовну наближеність, яку вони всі розділяли, а й через роль Туреччини у міжнародній політиці як члена НАТО із міцними зв’язками із Заходом.

Туреччина активізувала свою діяльність у регіоні Центральної Азії з приходом до влади Р. Т. Ердогана. Співробітництво між тюркомовними країнами вийшло на новий рівень зі створенням у 2009 році Ради тюркомовних держав. Перемога Азербайджану в Карабаху сприяла

поширенню ідей пантюркізму, створенню “Великого Турану” та єднанню тюркського світу як альтернативи та конкурента концепції “руського світу” – ще однієї неоімперської доктрини єднання слов’янських народів і пострадянських держав під егідою Москви. Ці події, разом з виводом американських військ з Афганістану, надали Раді особливого стратегічного значення і сприяли посиленню її військово-політичного значення. Так, під час VIII-го саміту Ради у Стамбулі у листопаді 2021 року Тюркську Раду було реорганізовано в “Організацію тюркських держав” (ОТД) [38]. Однією з проголошених цілей ОТД є “просування цінностей та інтересів тюркського світу на регіональній та міжнародній арені” [39]. За планом президентів тюркських держав, до 2030 року заплановано сформувати загальний ринок товарів, інвестицій, робочої сили та послуг. Також на саміті ухвалено рішення щодо створення економічної зони на території Казахстану TURNSEZ [12].

Наразі членами ОТД є Туреччина, Азербайджан, Казахстан, Киргизстан та Узбекистан. Туркменістан, а також Угорщина, увійшли до складу організації у якості країн-спостерігачів. Лідери зазначених держав відкрили штаб-квартиру у Стамбулі та ухвалили стратегічний документ під назвою “Бачення тюркського світу 2040” [40] – стратегічний документ, що є так званою “дорожньою картою” щодо поглиблення співпраці між тюркомовними державами на найближчі два десятиліття у пріоритетних галузях. Зокрема, від усунення торгівельних бар’єрів – до гармонізації культурної та освітньої політики, від створення транскордонних коридорів (розвиток Транскаспійського міжнародного транспортного маршруту, який з’єднує Європу з Китаєм через Туреччину та Азербайджан) та спільного інформаційного простору – до підвищення політичної солідарності та взаємної підтримки у забезпеченні національних інтересів, вирішенні регіональних та глобальних проблем.

У документі “Бачення тюркського світу 2040” йдеться також про створення “мережі для співпраці та обміну інформацією між державами-членами для боротьби з загрозами радикалізації, насильницького екстремізму, ісламофобії, ксенофобії та тероризму, а також для підтримки безпеки кордонів”. Відзначається необхідність спільної боротьби з організованою злочинністю, незаконним обігом наркотиків, нелегальною міграцією, а також з економічними, фінансовими та кіберзлочинами. А в частині спільного реагування на природні та техногенні катастрофи йдеться про доцільність створення Тюркської ради громадянського захисту [40], що в експертному середовищі було сприйняте як спроба побудови військово-

політичного союзу з перспективою організації спільних збройних сил по типу ОДКБ (“Великої тюркської армії”, “Армії Турану”) [41].

Зауважимо, що останніми роками Туреччина активізувала співпрацю з країнами Центральної Азії у сфері безпеки. Особливо це стосується Казахстану, до якого експортується продукція оборонної промисловості, відбувається навчання казахстанських військовослужбовців, проводяться спільні навчання. Казахстан та Киргизстан закупили у Туреччини безпілотні літальні апарати “Bayraktar”, які чудово зарекомендували себе в Азербайджані та в Україні.

Дружба з Туреччиною дає цим чотирьом центральноазіатським державам ще одного сильного партнера, що допомагає збалансувати відносини з Росією та Китаєм, а культурні та мовні зв'язки роблять Туреччину привабливим партнером для більшості жителів Центральної Азії.

Отже, робимо висновок, що Центральна Азія показує, наскільки важливе її положення на світовій арені. Регіон став своєрідним «магнітом» для великих гравців, адже тут перетинаються інтереси всіх сильних держав. Кожен намагається закріпитися тут по-своєму — хтось економічними проєктами, хтось допомогою у безпеці, хтось політичним впливом. Для самих країн Центральної Азії це величезний плюс, бо вони отримують вигоди з усіх сторін. Фінансові перекази, допомога у боротьбі з тероризмом, міграційними викликами, наркоторгівлею, розвиток інфраструктури та нові економічні проєкти — усе це стає доступним саме завдяки тому, що країни регіону знаходяться в центрі уваги світу.

Центральна Азія виграє просто від свого місцезнаходження. Вона стає не лише ареною суперництва великих держав, а й справжнім бенефіціаром цього суперництва. Якщо країни зможуть розумно користуватися цими можливостями, обираючи вигідних партнерів і грамотно розподіляючи ресурси, вони зможуть зміцнити свою економіку, безпеку і вплив у світі. Центральна Азія сьогодні — це вузол світових інтересів, де кожен зовнішній гравець створює можливості для регіону, а сам регіон водночас отримує шанс стати сильнішим, розумнішим і більш самодостатнім. І це головне: її сила в її розташуванні, і саме воно дає шанс перетворити виклики великих гравців на власні переваги.

Ми в черговий раз бачимо наскільки важливим є регіон Центральної Азії на світовій арені. Через його геополітичне та геостратегічне положення усі сильні гравці намагаються встановити там свій контроль, і в кожного на

це є свої методи. Для країн Центральної Азії це беззаперечний плюс, адже з кожної країни вони матимуть вигоду, чи то грошові перекази та допомоги, чи допомога у боротьбі з тероризмом, екстремізмом, міграцією, чи наркотрафіками, чи допомога у сфері безпеки, або ж нові інфраструктурні проекти. В будь-якому випадку Центральна Азія знаходиться у дуже виграшному становищі завдяки своєму місцезнаходженню.

3.4 Ставлення країн Центральної Азії до війни в Україні

Візит голови Держдепартаменту США Ентоні Блінкена у Центральну Азію покликаний переграти баланс сил у регіоні. Якщо не політично, - а ключовими гравцями, як нам відомо, тут є окрім США та ЄС, ще Росія, Китай, Туреччина та Іран, - то економічно. Для України ж цікаво насамперед політична складова: у Центральній Азії війну або зовсім не обговорюють, або роблять це максимально обережно (і так само стримано голосують за резолюції ООН з українського питання).

Давайте ж розберемося в тому, як насправді держави Центральної Азії реагують на війну в Україні, на яку допомогу з їхнього боку може розраховувати і чим завершився візит Блінкена в Астану і Ташкент.

Астана стала першим пунктом призначення Блінкена, де він провів зустріч з президентом Касим Жомарт Токаєвим. Тут він також зустрівся з головами МЗС п'яти держав у форматі "С5+1". Головні посили сторін такі: Токаєв висловився про "додатковий імпульс стратегічному співробітництву", згадав сфери безпеки, енергетику, торгівля та інвестиції (США – один з найбільших інвесторів в Казахстан з 62 млрд. доларів). "Нас пов'язують міцні відносини, і вони будуть укріплюватися, - цитує Блінкена сайт адміністрації президента Казахстану. – Надіюсь, що ми разом з колегами – міністрами закордонних справ – візьмемо участь у ще більш конкретній роботі з об'єднання регіону".

Офіційна позиція Астани щодо війни в Україні нейтральна. Президент Токаєв говорить про українську війну стримано. А його заяви суто дипломатичні: добре відома його відмова у визнанні самостійності так званих "ДНР" та "ЛНР", яку він висловив на економічному форумі у Санкт-Петербурзі у червні 2022-го року. Лідер Казахстану висловив припущення, якщо право націй на самовизначеність буде реалізовано у всьому світі, то

замість 193 держав, які входять до складу ООН, на планеті буде більше 500, і це буде справжній хаос.

З іншого боку, у медіа просторі обходять його заяви зроблені на Катарському форумі, де він підтримав “стамбульський формат” (мова йде про гарантії безпеки для України у обмін на низку дій, в тому числі роззброєння.) та “демільтаризацію” України – про це говорить казахстанський політолог Дімаш Альжанов. – У цілому Казахстан поки витримує нейтральну позицію. З одного боку, він дружить з РФ, розширює інтеграцію, допомагає РФ виходити на світові ринки, користуватися благами фінансової та платіжної систем, а з іншого боку – робить реверанси у бік Заходу, показуючи що дотримується санкційного режиму.

У цілому влада Казахстану притримується нейтралітету: місцеві ДАІ штрафують автомобілі за наклейки з літерою Z, посиляючись на порушення правил експлуатації транспортних засобів. Але одночасно з цим затримують і активістів, які виходять на антивоєнні акції. “Біля російського консульства у місті Алмати активісти проводили акцію, присвячену загиблим у Бучі. Участь брали п’ятеро людей – як тільки вони лягли на асфальт, їх затримала поліція”.

Серед населення Казахстану відношення до війни в Україні міняються. Згідно даним Бюро експрес-моніторингу громадської думки Demoscope, якщо у березні 2022 року 39% громадян підтримували РФ, а Україні симпатизували 10% опитуваних, то вже в листопаді підтримка дій РФ знизилась до 13%, а Україну підтримували вже 22% респондентів, 59% казахстанців декларують нейтралітет, як і їх держава.

З початком війни офіційний Ташкент заявив про нейтралітет, у кінці весни 2022-го висловився про дипломатичне вирішення і, як і Казахстан, відмовився визнавати анексовані РФ “республіки”. Важливо: президенти РФ та Узбекистану поговорили на наступний день після початку вторгнення, але їх прес-служби по різному піднесли розмову. Кремль заявив, що Ташкент “з розумінням” поставився до дій РФ. Узбекистан заявив про непідтримку жодної з сторін.

Держава може мати свій розрахунок: справа в тому, що країна претендує на статус “фінансового хаба” Центральної Азії у силу вигідного географічного розташування та рівних відносин з усіма центрами впливу у регіоні. У вересні Самарканд став майданчиком для проведення саміту Шанхайської організації співробітництва. Там ж президент Шавкат

Мірзійоєв підписав з Володимиром Путіним декларацію про “стратегічне партнерство” (після чого президент РФ прямо відмітив - “зовнішній тиск” не завдасть серйозного впливу на відносини з Ташкентом). Дійсно домінуючу роль тут грає Росія. У 2022-му вона стала другим найбільшим інвестором із загальним об’ємом близько 2 млрд. доларів (більше ніж 20% від іноземних інвестицій в цілому) і загальним об’ємом вкладень у 13 млрд. доларів, окрім того, РФ – головний торговий партнер республіки. У листопаді ГУР Міноборони України навіть виступило із заявою про допомогу Узбекистаном Росії у подоланні санкцій, на що офіційний Ташкент відповів рішучим спростуванням: “підкреслена недопустимість розповсюдження недостовірних відомостей”, уточнили у МЗС Узбекистану.

Ташкент виступає проти участі своїх громадян у війні з Україною (а кількість трудових мігрантів з країни в РФ, як відомо, дуже велика).

Є ще один важливий фактор. Місцеві ЗМІ пишуть, що російсько-узбецький олігарх Алішер Усманов, який вважається близьким до Путіна, і тому він знаходиться під санкціями з боку ЄС та США, переїхав у Ташкент та має намір “допомагати Узбекистану розкрити його потенціал”, про що сам він заявив Forbes у липні минулого року. Місцеві ЗМІ пишуть про важливу роль, яку Усманов вже відіграє у політичному та економічному житті країни. “У січні теперішнього року повідомлялося, що Усманова внесли до підручників Узбекистану як приклад для наслідування підростаючому поколінню. Такі акції зазвичай відносяться до піар-кампаній, які в подальшому можуть бути використані і для досягнення політичної влади, - пише узбецький політолог Талгат Мамироймов. – Враховуючи цей фактор та значимість Центральної Азії для РФ, в ці дні і здійснив свій візит Блінкен”.

Як і у випадку з Узбекистаном, Кремль організував телефонний зв’язок зі столицею Киргизстану незадовго після початку вторгнення. ЗМІ РФ повідомили: президент республіки Садир Жапаров “підтримав дії Росії”. Незабаром прес-служба Жапарова скорегувала офіційну позицію: Киргизстан виступає за “мирне урегулювання”. У республіці пишаються, ти що, ще на початку квітня 2022-го, після двох місяців від початку вторгнення, їх президент прямо назвав війну “війною”, всупереч позиції РФ. Піти далі сміливості Жапарову забракло, на цій ноті оцінка подій завмерла на теперішнього моменту.

Втім, восени Жапаров де-факто підтримав “визнання “республік” РФ, висловившись у дусі “можливо, це було вимушеною мірою для захисту мирного населення на території Донбасу”. “Ми відразу об’явили про свій

нейтралітет – це краще, ніж підтримка чи осуд конфлікту, - говорить киргизький політолог Аркадій Гладілов. – Ми не можемо засудити Росію через міграційне питання, залежно від постачасмих ресурсів (газ, ГЗМ, продукти, фіндопомога бюджету). З іншого боку, у нас є необхідність підтримувати контакти з ЄС, США, Південною Кореєю – і політика лавірування не раз рятувала нашу республіку””.

Українське питання розділило суспільство у Киргизстані. Розділ пройшов між різними поколіннями: група “40+”, споживаюча телевізійні новини, прийняла “бік Росії”. Молодь яка черпає інформацію з інтернету підтримала Україну. “На початку люди виходили на вулицю, але їх було не так і багато. Потім їх почали затримувати, до прикладу, усіх мітингувальників у парку ім. Горького у центрі Бішкека затримали, хоч дана акція і була запланована, - цитує киргизького журналіста Азада Рузієва. – А ось українських біженців у Киргизстані дуже мало: я особисто не знаю ні одного, наші країни дуже далеко одна від одної. Проте дуже багато росіян, вони вибрали нас, тому що рейсів в інші країни не було, та не потрібно віз та квитки не дорогі”.

Також Киргизстан ніяк не реагує на вербування на війну свої громадян, які опинилися у російських тюрмах та колоніях. Хоча у суспільстві це питання і викликає невдоволення.

Таджикистан взагалі уникає теми війни в Україні. Перший офіційний коментар пролунав з боку голови МЗС країни, за тиждень до річниці війни. Він заявив, що Душанбе виступає за найшвидше припинення конфлікту, підкресливши, що його держава має традиційно хороші відносини як з РФ, так і з Україною.

Друге уточнення, зроблене головою МЗС Таджикистану, важливе: він зазначив, що влада виступає проти участі громадян Таджикистану, які знаходяться на території РФ, у бойових діях. Відомо, що їх активно вербують як в бойові частини, так і на роботи на окупованих українських територіях. У цьому відношенні добре вже те, що Душанбе, в принципі, помітили цю проблему (більш дієвих інструментів впливу на громадян напевно, у них немає).

Подібне відношення до війни в Україні місцеві експерти вважають оптимальним. Таджикицький політолог Шералі Різоєн ще на початку війни назвав нейтралітет Таджикистану “найкращою позицією” відмітивши - “нам

потрібно уважно слідкувати за ситуацією, та не створювати штучних проблем на порожньому місці”.

Остання держава Центральної Азії, Туркменістан, приділяє темі війни найменшу увагу. Ашхабад притримується нейтралітету вже протягом 20 років, і мабуть, змінювати цього принципу він не наміряний. Представники цієї країни в ООН ніколи не голосують у будь-яких резолюціях, пов'язаних з Україною.

З 24 лютого 2022, державні ЗМІ республіки згадали про Україну лише раз – під час евакуації туркменських студентів 10 березня. Показово, що замість терміну “війна” інформажентство винайшло власне формулювання – “складні обставини, які створені в Україні”. У жовтні 2022-го посольство Туркменістану в Україні виступило ще з однією заявою, закликавши своїх громадян покинути територію країни “у зв'язку з військовим станом який продовжили на території України, а також з ризиком ракетних обстрілів”. Але, це повідомлення провисіло на сайті посольства недовго – вже через чотири дні воно було видалено разом зі сторінкою сайту.

При цьому у публікаціях прес-служб іноземних урядів та незалежних ЗМІ за кордоном туркменські чиновники та президент регулярно обговорюють російсько-українську війну, зустрічаючись зі своїми іноземними колегами. З яких позицій відбувається це обговорення, залишається лише додумуватися.

У підсумку хочеться відмітити, що у країн регіону схожі проблеми – політичні, економічні, управлінські. Але з кожним роком характер розвитку країн все більше стає різноплановим. Узбекистан та Киргизстан, а в минулому десятилітті і Туркменістан, кожний по своєму вирішив проблему передачі влади новому поколінню керівників. Але наслідки для країн можуть бути різними, багато що залежить від степені стійкості влади. Цілком різна ступінь відкритості суспільств та національних економік п'яти центральноазіатських країн. При цьому і відкриті Казахстан та Киргизстан, і закритий Туркменістан зіштовхуються з серйозними економічними викликами[13].

Тому від того, наскільки ефективними будуть уряди країн регіонів в майбутньому, від того які рішення вони приймуть у внутрішній та зовнішній політиці, буде залежати подальша доля і регіону загалом. Саме тому влада центральноазіатських республік повинна прагнути до укріплення взаємовідносин як в середині регіону, так і підтримувати “дружбу” з

сильними гравцями, що дасть змогу в більшій мірі розвивати сферу безпеки, економіки, та разом з партнерами та союзниками протидіяти тероризму та наркоторгівлі, що являється основною проблемою ззовні для регіону Центральної Азії.

Також ми бачимо що країни регіону з великою пересторогою відносяться до війни в Україні, і всі як один намагаються зайняти позицію нейтралітету, щоб не псувати відносини з Росією.

Війна в Україні або не обговорюється, або обговорюється дуже стримано, а голосування держав регіону в ООН демонструє прагнення нейтралітету.

Казахстан утримується на дипломатичній рівновазі: країна активно співпрацює з США в економіці та безпеці, одночасно підтримуючи контакти з Росією. Офіційна позиція щодо війни стримана, але населення поступово зсувається від підтримки РФ до нейтральності та навіть симпатії до України. Узбекистан також дотримується нейтралітету, не визнає “ДНР” і “ЛНР” та не підтримує участь своїх громадян у війні. Ташкент прагне залишатися фінансовим і логістичним хабом регіону, балансуючи між РФ і Заходом. Росія залишається основним економічним партнером, проте країна демонструє готовність співпрацювати і з іншими центрами впливу. Киргизстан намагається маневрувати між інтересами Росії та Заходу. Офіційно – нейтральний, але суспільство поділене: старше покоління підтримує РФ, молодь – Україну. Таджикистан і Туркменістан обрали принциповий нейтралітет: Душанбе застерігає своїх громадян від участі у бойових діях, Ашхабад практично ігнорує тему війни в офіційних ЗМІ, дотримуючись політики “невтручання” понад 20 років.

Загалом країни Центральної Азії стикаються зі схожими економічними та управлінськими викликами, проте кожна розвивається по-своєму. Від ефективності урядів, їхніх рішень у внутрішній та зовнішній політиці залежить подальша доля регіону. Уряди прагнуть зміцнювати взаємовідносини всередині регіону та підтримувати дружні зв'язки з великими гравцями, що дозволяє розвивати економіку, підвищувати безпеку та протидіяти зовнішнім загрозам, зокрема тероризму та наркоторгівлі.

Отже виходячи із написаного у розділі, робимо висновок, що, Центральна Азія демонструє здатність до самозахисту та адаптації у

складних геополітичних умовах, залишаючись стратегічно важливою зоною для ключових гравців світової політики – Росії, США, Китаю та Європи. Ефективне вирішення афганської кризи, поглиблення інтеграції у межах регіону та розвиток взаємної довіри між державами Центральної Азії стають запорукою стабільності та безпеки у всій Великій Євразії. Можна стверджувати, що саме здатність координувати внутрішні та зовнішні зусилля у протидії загрозам, враховуючи історичні, політичні та соціальні контексти, визначатиме подальшу роль Центральної Азії у світовій системі безпеки.

Аналіз ситуації в Афганістані та її впливу на Центральну Азію показує складну і багаторівневу картину безпеки регіону. Попри поширену думку про головну загрозу з боку Афганістану, реальні ризики для більшості країн Центральної Азії мають внутрішній характер і пов'язані з політичною нестабільністю, корупцією, соціально-економічними проблемами та міжетнічними протиріччями.

Після виводу частини іноземних військ у 2014 році Афганістан вступає у період післявоєнної нестабільності. Потенційні загрози для Центральної Азії включають активізацію ісламських радикальних організацій (Ісламський рух Узбекистану, Хізб ут-Тахрір, Ісламський рух Східного Туркестану), транскордонну злочинність, пов'язану з наркобізнесом, та проникнення терористичних сил з Афганістану і Пакистану. Особливо уразливим є Таджикистан через тісні зв'язки з Афганістаном.

Для Центральної Азії безпека відзначається постійністю та наступністю. Національні інтереси країн регіону, серед яких ключовими є збереження територіальної цілісності та вирішення прикордонних суперечок, залишаються актуальними десятиліттями. Відсутність чіткої демаркації кордонів та наявність анклавів підсилює міждержавну напруженість, проте останні роки демонструють позитивні зрушення: завершено процес демаркації киргизько-казахського кордону, уточнено спірні ділянки між Киргизстаном та Узбекистаном.

Сучасні загрози для регіону включають контрабанду, наркотрафік, нелегальні міграційні потоки, тероризм, релігійний екстремізм, сепаратистські тенденції, міжетнічні конфлікти, кризовий стан економіки та політичну нестабільність.

Внутрішні слабкості держав Центральної Азії – недостатньо розвинені політичні інститути, слабкий діалог із суспільством, складна соціально-

економічна ситуація – створюють найбільші ризики для стабільності. Позитивним трендом є посилення міждержавної інтеграції та економічної взаємодії. Зростає внутрішньорегіональна торгівля, реалізуються спільні проекти – “Шовкові візи”, реконструкція ГЕС у Таджикистані, участь у ШОС, ЄАЕС, ОДКБ та СНД. Ці кроки сприяють зменшенню ізоляції, покращенню комунікацій та координації у сфері безпеки, економіки та соціальної взаємодії.

Сучасна Центральна Азія демонструє тенденцію до стабільності та поступової інтеграції, створюючи передумови для формування регіонального співтовариства, здатного захищати свої інтереси та ефективно взаємодіяти на міжнародній арені. Подальший розвиток регіональних зв'язків, економічної інтеграції та політичної співпраці є ключовими факторами забезпечення стабільності та безпеки у Центральній Азії на середньо- та довгострокову перспективу.

Хочеться відмітити, що у країн регіону схожі проблеми як і в Україні – політичні, економічні, управлінські. Але з кожним роком характер розвитку країн все більше стає різноплановим. Узбекистан та Киргизстан, а в минулому десятилітті і Туркменістан, кожний по своєму вирішив проблему передачі влади новому поколінню керівників. Але наслідки для країн можуть бути різними, багато що залежить від степені стійкості влади. Цілком різна ступінь відкритості суспільств та національних економік п'яти центральноазіатських країн. При цьому і відкриті Казахстан та Киргизстан, і закритий Туркменістан зіштовхуються з серйозними економічними викликами.

Також ми бачимо що країни регіону з великою пересторогою відносяться до війни в Україні, і всі як один намагаються зайняти позицію нейтралітету, щоб не псувати відносини з Росією.

Війна в Україні або не обговорюється, або обговорюється дуже стримано, а голосування держав регіону в ООН демонструє прагнення нейтралітету.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити такі висновки:

1. У результаті аналізу теоретико-методологічних засад дослідження регіональної безпеки було встановлено, що ефективно вивчення таких процесів можливе лише з позицій комплексного підходу, який поєднує елементи системного, геополітичного та конструктивістського аналізу. Безпека регіону має розглядатися не як сукупність окремих національних інтересів, а як взаємопов'язана структура, де будь-яка загроза одній державі впливає на стан стабільності всієї Центральної Азії. Цей підхід дозволяє усвідомити, що регіональна безпека — це процес постійної взаємодії, а не застиглий стан.

2. Дослідження історії та процесу формування Центральноазіатського регіону показало, що після здобуття незалежності держави регіону зіткнулися з однотипними викликами — побудовою політичних інститутів, економічною перебудовою, пошуком ідентичності та зовнішньополітичних орієнтирів. Попри спільне історичне минуле, кожна країна обрала власну модель розвитку, що зумовило нерівномірність політичних систем і різну швидкість реформ. Водночас наявність спільних проблем — кордонів, водних ресурсів, торгівлі, міграції — створює об'єктивні передумови для розвитку регіональної співпраці, яка залишається недостатньо інституціоналізованою.

3. Аналіз політичних і геополітичних процесів дав змогу зробити висновок, що Центральна Азія поступово перетворюється з периферійної зони пострадянського простору на важливий елемент глобальної геополітичної архітектури. Регіон перебуває під постійним впливом зовнішніх гравців — Росії, Китаю, США, Туреччини та Європейського Союзу. Водночас посилення китайської економічної присутності, зростання інтересу Заходу до енергетичних ресурсів та зниження ролі Росії після її агресії проти України у 2014 і 2022 роках створили новий баланс сил, у якому країни Центральної Азії отримують більше можливостей для самостійної політики.

4. Особливо важливим висновком є те, що безпекові виклики в Центральній Азії мають комплексний характер. Вони поєднують традиційні загрози — політичну нестабільність, корупцію, міжетнічні конфлікти — із

новими формами небезпек, пов'язаними з тероризмом, нелегальною міграцією, кіберзагрозами та впливом інформаційних кампаній. Значну роль відіграє фактор Афганістану, звідки традиційно надходять ризики радикалізму та наркотрафіку.

5. Дослідження показало, що провідні суб'єкти міжнародних відносин застосовують різні, але взаємопов'язані шляхи і засоби впливу на країни Центральної Азії. Китай активно формує свій вплив через економічні та інфраструктурні інструменти — кредитування, інвестиції, транспортно-логістичні проєкти в межах ініціативи «Один пояс — один шлях», що створює фінансову та технологічну залежність держав регіону. Росія використовує переважно військово-політичні механізми, зокрема ОДКБ, двосторонні угоди у сфері безпеки та міграційну політику, однак її можливості послаблені внаслідок війни проти України. Європейський Союз впливає через інструменти «м'якої сили»: підтримку економічної стійкості, розвиток конективності, сприяння реформам і стандартизації, тоді як США роблять акцент на демократизації, безпеці, енергетичній незалежності та стримуванні розширення китайського й російського впливу.

Ключовим висновком дослідження є те, що стійка безпека Центральної Азії можлива лише за умов поєднання внутрішніх реформ і зовнішнього балансу інтересів. Для цього країнам регіону необхідно зміцнювати політичну довіру, розвивати регіональні інституції, формувати спільні підходи до управління природними ресурсами, розбудовувати інфраструктуру, спрямовану не лише на експорт, а й на інтеграцію внутрішніх ринків.

Таким чином, Центральна Азія поступово стає регіоном, де питання безпеки перетворюється на спільну відповідальність, а не лише на проблему кожної держави окремо. Її майбутнє залежить від здатності еліт і суспільств подолати спадок радянської ізоляції, виробити єдину стратегію розвитку та утвердити принципи взаємної поваги, суверенітету й невтручання. У цьому контексті регіон може стати не лише об'єктом інтересів великих держав, а й самостійним гравцем, здатним формувати власну політику безпеки та виступати чинником стабільності в ширшому євразійському просторі. Саме в цьому полягає головний результат і практичне значення дослідження: Центральна Азія має потенціал перейти від вразливості до стійкості, від периферійності — до суб'єктності, а від залежності — до партнерства у глобальній системі міжнародної безпеки.

Список використаних джерел

1. Розділ

1.1

1. Джангужин, Р. Н. (2005). *Новые независимые государства Центральной Азии в системе современных международных отношений*.
2. Исмаилов, Э. М. (2008). О геополитической функции «Центральной Евразии» в XXI веке. *Центральная Азия и Кавказ*, (2).
3. Назарбаев Нурсултан: «Казахи – европейцы, а не азиаты». (2006, 30 вересня). *День*.
4. Папава, В. (2008). «Центральная Кавказия» вместо «Центральной Евразии». *Центральная Азия и Кавказ*, (2).
5. Старр, Ф. (2005). Партнерство для Центральной Азии. *Россия в глобальной политике*, (4), 72–87.
6. Толипов, Ф. (2007). Россия центральноазиатская: уход, удержание или возвращение. *Центральная Азия и Кавказ*, (5), 19, 30.
7. Тулепбергенова, Г. (2009). Проект Большой Центральной Азии: анализ состояния и эволюции. *Центральная Азия и Кавказ*, (1), 85.
8. Язмурадов, А. (2006). Большая Южная Азия: новый региональный подход США в Центральной и Южной Азии – эволюция и причины появления. *Центральная Азия и Кавказ*, (4), 96.

1.3

- 1.Бжезінський З. Велика шахівниця: панування Америки та її геостратегічні імперативи. — Київ: Основи, 2000. — 236 с.
2. Гантінгтон С. Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку. — Київ: Вид. дім «Основи», 2006. — 480 с.

3. Гончаренко О. В. Центральная Азия в геополитических интересах ведущих государств мира // Актуальные проблемы международных отношений. — 2020. — №138. — С. 45–53.
4. Капітоненко М. Г. Міжнародна безпека: теорія і практика. — Київ: Знання, 2019. — 287 с.
5. Караганов С. А. Россия и Центральная Азия: новые контуры взаимодействия. — Москва: РСМД, 2018. — 28 с.
6. Кіссінджер Г. Дипломатія. — Київ: Либідь, 2002. — 560 с.
7. Ліпкан В. А. Національна безпека України: теоретичні та організаційно-правові засади. — Київ: КНТ, 2018. — 368 с.
8. Naumkin V. Radical Islam in Central Asia: Between Pen and Rifle. — Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 2005. — 276 p.
9. Olcott M. B. Central Asia's Second Chance. — Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2005. — 312 p.
10. Starr F. S. The New Silk Roads: Transport and Trade in Greater Central Asia. — Washington, DC: Johns Hopkins University, 2007. — 54 p.
11. Chatham House. Central Asia: The Impact of Russia's War in Ukraine. — London, 2023. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.chathamhouse.org/>
12. European Union. EU Strategy on Central Asia. — Brussels: European External Action Service, 2019. — 32 p.

2. Розділ

2.1

1. Алшанов, Р. А. (2009). Экономика Центральной Азии: перспективы взаимодействия. У Б. К. Султанов (Ред.), *Центральная Азия в условиях геополитической трансформации и мирового экономического кризиса: материалы VII ежегодной Алматинской конференции* (С. 108–136). КИСИ при Президенте РК.
2. Жильцов, С. С. (2005). Революционные волны на постсоветском пространстве. *Центральная Азия и Кавказ*, (6), 7–13.
3. Жильцов, С. С. (2015). Трубопроводная игра в Каспийском регионе. *Проблемы постсоветского пространства*, 1(3), 96–115.
4. Жильцов, С. С., & Зонн, И. С. (2003). *Стратегия США в Каспийском регионе*. Эдель-М.
5. Каукенов, А. С. (2012). Влияние Китая на безопасность в Центральной Азии. У Б. К. Султанов (Ред.), *Актуальные вопросы безопасности в Центральной Азии: материалы X ежегодной Алматинской конференции* (С. 114–118). Казахстанский институт стратегических исследований при президенте Республики Казахстан.
6. Нефтегаз. (б.д.). *Китай получил 138,6 млрд м3 газа из Туркменистана по сети газопроводов Центральная Азия — Кумай*. Retrieved from <https://neftegaz.ru/news/view/149466-Kitay-poluchil1386-mlrd-m3-gaza-iz-Turkmenistana-po-seti-gazoprovodov-Tsentrlnaya-Aziya-Kitay>.
7. Чэньсин, В. (2013). ШОС: стабилизатор региональной безопасности в евразийском пространстве. У Б. К. Султанов (Ред.), *Интеграционные процессы в евразийском пространстве и современный мир: материалы международной научно-практической конференции* (С. 211–215). Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК.
8. BP. (2016). *BP statistical review of world energy 2016 fullreport*. Retrieved from <https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energyeconomics/statistical-review-2016/bp-statistical-review-of-world-energy-2016-fullreport.pdf>.
9. Forbes.kz. (б.д.). *В РК работают 22 нефтяные компании с китайским участием*. Retrieved from https://forbes.kz/process/probing/v_rk_rabotayut_22_neftyanyie kompanii_s_kitayskim_uchastiem.
10. Website of China Economic Net. (б.д.). [Webpage/News] [Электронный ресурс]. Retrieved from <http://ru.ce.cn/>.
11. Zhiltsov, S. S. (2014). Energy Flows in Central Asia and the Caspian Region: New Opportunities and New Challenges. *Central Asia and the Caucasus*, 15(4), 69–79.

12. Zhiltsov, S. S. (2015). The Great Oil and Gas Road: First Results and Prospects. *Central Asia and the Caucasus*, 16(3-4), 63–73.
13. Zhiltsov, S. S. (2016). Political Processes in Central Asia: Peculiarities, Problems, Prospects. *Central Asia and the Caucasus*, 17(1), 21–29.
14. Zhiltsov, S. S., Parkhomchik, L. A., Slisovskiy, D. S., & Medvedev, N. P. (2018). Central Asia Today: a New Wave of Water and Energy Cooperation and Pipeline Architecture. *Central Asia and the Caucasus*, 19(2), 18–28.

2.2

1. Гао, В. (2015). *Институты Конфуция в мире*. Retrieved from <http://human.snauka.ru/2015/06/11485>.
2. Кубышкин, А. И., & Цветкова, Н. А. (2013). *Публичная дипломатия США*. Аспект Пресс.
3. Немчинова, Т. С., & Музалёв, А. А. (2016). Экспорт образования как инструмент интеграции стран-участников Евразийского Экономического Союза. *Евразийский юридический журнал*, (1) (92), 52–57.
4. Немчинова, Т. С., Музалёв, А. А., & Говоркова, А. (2016). Взаимодействие ключевых геополитических игроков в Центральной Азии: конкурентный выбор или историческая данность? У В. С. Ягья & Т. С. Немчинова (Ред.), *Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке* (Вип. 8, С. 213–224). Изд-во С.-Петербур. ун-та.
5. Пономарева, Е. Г., & Рудов, Г. А. (2016). «Принцип домино»: мировая политика на рубеже веков. Канон+.
6. Рудов, Г. А. (2014). Ислам в Центральной Азии: масштабы и перспективы влияния. *Обозреватель*, (6) (293), 57–66.
7. Соболев, В. Г. (2015). «Мусульманский вопрос» в Российской империи в годы Первой мировой войны (1914–1916 гг.) (по материалам Российского Государственного Исторического Архива). *Клио*, (3) (99), 188–197.
8. Соболев, В. Г. (2015). Русско-туземные школы Туркестана: в поисках «обрусительной политики». *Клио*, (2) (98), 87–103.
9. Усмон, Д. (2009). *Исламский фактор в политических процессах России и стран Центральной Азии*. Издатель Воробьев.
10. Цицерон, М. Т. (1994). Краткое наставление по соисканию консульства. У *Письма* (Т. 1). Ладомир.

11. Чжоу, Цзюнь. (2017). Значение государств Центральной Азии в мировой политической системе. *Управленческое консультирование*, (3) (99), 164–171.
12. Ягья, В. С., & Минфу, Л. (2015). Институт Конфуция как фактор «мягкой силы» во внешней политике КНР в XXI веке. *Международная жизнь*, (7), 84–93.
13. Ягья, В. С., & Пономарева, Е. Г. (2015). Научное сотрудничество — форма и метод публичной дипломатии. *Обозреватель*, (8) (307), 69–82.
14. Carnegie Endowment for International Peace. (б.д.).
15. Nye, J. S. (б.д.). *Soft Power and Higher Education*. Retrieved from <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ffpiu043.pdf>.

2.3

1. Аксенова, В. (2011). *Диалоги ЕС и Центральной Азии по правам человека: перемены к лучшему?* (Брифинг № 16). EU – Central Asia Monitoring.
2. Асадов, Ш. (2012). *Транзитные коридоры Таджикистана и их потенциал для развития региональной торговли*. Институт государственного управления и политики Университета Центральной Азии.
3. Бунстра, Й., & Хейл, Ж. (2010). *Содействие ЕС Центральной Азии: назад к чертежной доске?* (Рабочий доклад № 8). EU – Central Asia Monitoring.
4. Бунстра, Й., & Шаповалова, Н. (2013). *Заниматься развитием, думая о безопасности? Взаимосвязь развития и безопасности в европейской политике в Таджикистане* (Рабочий доклад № 12). EU – Central Asia Monitoring.
5. Джоунс, П. (2010). *Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии* (Рабочий доклад № 9). EU – Central Asia Monitoring.
6. Имамов, Э., Сафарова, Ш., & Бутаеров, О. (2002). *Республика Узбекистан: результаты реформ и дальнейшая стратегия развития высшего образования*. Институт проблем высшей и средней специальной школы.
7. Кочладзе, М. (2011). *Европейский инструмент для развития. Руководство для гражданского общества*. Зеленая альтернатива — сеть НПО «Бенквоч».

8. Международный республиканский институт. (2012). *Национальный опрос общественного мнения в Кыргызстане*.
9. Пейруз, С. (Ред.). (2014). *Как воспринимают Европейский Союз в Центральной Азии?* (Рабочий доклад № 16). EU – Central Asia Monitoring.
10. Смирнова, В. (2006). Деятельность программы ТАСИС в Республике Казахстан. *Вестник Волгоградского государственного университета*, (11), 159–163.
11. Социологическое исследование «Европа глазами казахстанцев». (2014). Центр изучения общественного мнения при Казахстанском институте стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан.
12. Стратегия Европейского Союза для Центральной Азии. Три года спустя. (2010). Фонд им. Ф. Эберта.
13. Чеботарев, А., & Губайдуллина, М. (2013). *Стратегия Европейского Союза в Центральной Азии на 2007–2013 гг.: предварительные итоги*. Центр актуальных исследований «Альтернатива», Центр Германских исследований КазНУ, Фонд им. Ф. Эберта.

Розділ 3.

1. 1. DW. (2022, 18 травня). *How NATO Weapons from Afghanistan Are Impacting Kashmir's Militancy*. Retrieved from <https://www.dw.com/en/how-nato-weapons-from-afghanistan-are-impacting-kashmirs-militancy/a-61838513>.
2. Haberler. (2022, 19 травня). *Çin, BRICS Ülkelerine 'Küresel Güvenlik Topluluğu Kurma' Çağrısı Yaptı*. Retrieved from <https://www.haberler.com/guncel/cin-brics-ulkelerine-kuresel-guvenlik-toplulugu-14954907-haberi/>.
3. RFERL. (2022, 19 травня). *China in Eurasia Briefing: Why The Ukraine War Matters For Asia*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/ukraine-war-matters-for-asia/31856235.html>.

4. **Rosbalt.** (2022, 13 січня). «Острые конья» срочно поворачивают на Запад. Retrieved from <https://www.rosbalt.ru/world/2022/01/13/1939298.html>.

3.1

1. Алексеева, Т. А., & Казанцев, А. А. (2012). *Внешинополитический процесс. Сравнительный анализ*.
2. Беспалов, С. В., Власов, А. В., Голубцов, П. В., Казанцев, А. А., Караваев, А. В., & Меркушев, В. Н. (2007). *Механизмы формирования позитивного образа России в странах постсоветского пространства*. Евразийская сеть политических исследований, ИАЦ МГУ по изучению общественно-политических процессов на постсоветском пространстве.
3. Боришполец, К. П. (2008). Геополитика Центральной Азии. *Мир перемен*, (3), 182–185.
4. «Исламское государство»: феномен, эволюция, перспективы. (2016). (Вип. 1 (45)). ИМИ МГИМО МИД России.
5. Казанцев, А. А. (2001). Тирания, диктатура: когнитивная схема и историческая судьба политических понятий. *Полис. Политические исследования*, (5), 116–122.
6. Казанцев, А. А. (2007). Суверенная демократия: противоречия концепции. *Политический журнал*, (7–8), 84–90.
7. Казанцев, А. А. (2010). Грамматика русской идеи, или как создавать новые идеологии в России. *Полис. Политические исследования*, (3), 100–113.
8. Казанцев, А. А. (2016). *Центральная Азия: Светская государственность перед вызовом радикального ислама*. (Валдайская записка № 2 (42)). Retrieved from <http://valdaiclub.com/publications/valdai-papers/central-asiasecular-statehood-challenged-by-radical-islam/>.
9. Политический атлас современности. Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств. (2017). МГИМО-Университет.
10. Проблемы пресной воды. Глобальный контекст политики России. (2011). МГИМО-Университет.
11. Сергеев, В. М., Кузьмин, А. С., Алексеенкова, Е. С., & Казанцев, А. А. (2017). Москва и Санкт-Петербург как центры притяжения социальных сетей. *Полис. Политические исследования*, (2), 31–43.

12. Collins, K. (2016). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*. Cambridge Univ. Press.
13. Kazantsev, A. (2017). Russian policy in Central Asia and the Caspian Sea region. *Europe-Asia Studies*, 60(6), 1073–1088.
14. Syria Calling: Radicalization in Central Asia. (2015). (Europe and Central Asia Briefing N°72).
15. Chehabi, H. E., & Linz, J. J. (Eds.). (1998). *Sultanistic Regimes*. Johns Hopkins Univ. Press.

3.2

1. Алматбаева, Ж. (2010, 16 вересня). «Шутки» по-пекинский. *Свобода слова*.
2. Алматбаева, Ж. (2011, 3 березня). Туркменистан: тактика нейтралитета. *Свобода слова*.
3. Алматбаева, Ж. (2011, 10 березня). Таджикистан: мал золотник, да дорог! *Свобода слова*.
4. Аргументы и факты. Казахстан. (2010). (43). (Включает материал М. Вольф).
5. Взгляд. (2011, 20 квітня).
6. Доклад о человеческом развитии в Центральной Азии. (2005). Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ.
7. Дробот, Г. (2009). Китай в мировой политике: ресурсы, цели проблемы, отношения с Россией. *Вестник Моск. Университета. Сер. 18. Социология и политология*, (1).
8. Келешек, Р. (2007, 3 квітня). Американские компании в Казахстане. *Казахстанская правда*.
9. Лифань, Л., & Шиу, Д. (2004). Геополитические интересы России, США и Китая в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*, (3).
10. Лыскова, Л. (2007). *Этнополитические процессы в Центрально-азиатском регионе в условиях нового миропорядка*. [Автореферат дис.... к.п.н.].
11. Мировая экономика: прогноз до 2020 года. (2007). (А. Дынкин, Ред.).
12. На линии большого разлома. (2010, 26 серпня). *Свобода слова*.
13. Парамонов, В. (2010, 25 листопада). У нас одна цель – добить самих себя. *Свобода слова*.
14. Перл, Р. Ф. (2010). Террор в XXI веке. *Аргументы и Факты*, (40).
15. Полетаев, Э. (2010, 16 вересня). Взгляд эксперта. *Свобода слова*.

16. Рахматуллаев, Э. (2008). *Превентивная дипломатия: теория, практика и ее перспективы в Центральной Азии*. [Автореферат... доктора полит. наук].
17. Сатпаев, Д. (2008). Терроризм в Центральной Азии: реальность и перспективы. *Саясат*, (12).
18. Свобода слова. (2010, 19 серпня).
19. Смагулов, И. (2010). Искусство дипломатии: от Абылая до Нурсултана Назарбаева. *Аргументы и факты*, (37).
20. Шоберлейн, Д. (2000). Укрепление стабильности в Центральной Азии. *Труды Международной конференции «Содействие стабильности в Центральной Азии»*.
21. Brzezinski, Z. (1997). A Geostrategy for Eurasia. *Foreign Affairs*, September/October.

3.3

1. Волович, О. (2022, 23 січня). *Суперництво Туреччини і Росії в Центральній Азії на тлі заворушень у Казахстані*. Борисфен Інтел: незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень. Retrieved from <https://bintel.org.ua/analytics/supernictvoturechchini-i-rosii-v-centralnij-azii-na-tli-vistupiv-u-kazaxstani/>.
2. Лиман, С. І., & Борзенкова, К. (2021). Політичні та економічні інтереси Франції в Казахстані: погляд з двадцять першого року ХХІ століття. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*, (14), 16–23.
3. Ляшенко, Т. (2018). Російсько-українські відносини в політичній думці Центральної Азії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*, (2) (70), 106–120. Retrieved from http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_70/liashenko_rosiisko.pdf.
4. Малышева, Д. (2018). Европейский Союз в Центральной Азии. *Россия и новые государства Евразии*, (2), 54–63. Retrieved from https://www.imemo.ru/files/File/magazines/rossia_i_novay/2018_02/10_Malycheva.pdf.
5. Рустами, С. (2020, 4 червня). *Центральная Азия – несложившаяся интеграция?* Central Asian Analytical Network. Retrieved from <https://www.caa-network.org/archives/19909>.

6. Bandurski, D. (2019). *The Future of Common Destiny*. Echowall – research platform. Retrieved from <https://www.echo-wall.eu/statemind/future-common-destiny>.
7. Bradley, J., & Lemon, E. (2020, травень). *In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia*. (Kennan Cable No. 52). Retrieved from <https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia>.
8. Brzezinski, Z. (2017). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Ingram Publisher Services.
9. Central Asia-China Gas Pipeline, Turkmenistan to China. (2021). Hydrocarbons-technology. Retrieved from <https://www.hydrocarbons-technology.com/projects/centralasiachinagasp/>.
10. Central Asia Report: July 14, 2005. (2005, 14 липня). *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 5(26). Retrieved from <https://www.rferl.org/a/1342122.html>.
11. China International Import Expo Bureau. (2022). *China-Europe freight train trips reach 15,000 in 2021, a y-o-y jump of 22%*. Retrieved from <https://www.ciie.org/zbh/en/news/exhibition/news/20220106/31136.html>.
12. Cohen, S. B. (2011). *Geostrategic and Geopolitical Regions*. У R. E. Kasperson & J. V. Minghi (Eds.), *The Structure of Political Geography*. (1st ed.). Routledge.
13. Connecting Europe and Asia. (2018). Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://data.europa.eu/doi/10.2841/411839>.
14. Declaration of the Eighth Summit of the Organization of Turkic States. (2021, 12 листопада). Organization of Turkic States. Retrieved from <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/declaration-of-8th-summit-2395-148.pdf>.
15. Economy of Central Asia. (2020). Brif Research Group. Retrieved from <https://www.brif.kz/ekonomika-centralnoj-azii/>.
16. Enhanced Partnership and Cooperation Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part. (2016). Retrieved from http://data.europa.eu/eli/agree_internation/2016/123/oj.
17. European Commission. (2019). *Global Gateway*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/stronger-europe-world/global-gateway_en.
18. European Commission. (2019, 15 травня). *The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership*. Retrieved from https://eeas.europa.eu/sites/default/files/joint_communication_-

- [the eu and central asia-
new opportunities for a stronger partnership.pdf.](#)
19. European Commission. (2021, 1 грудня). *Global Gateway: up to €300 billion for the European Union's strategy to boost sustainable links around the world.* Retrieved from [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433.](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_6433)
 20. European Commission. (2021, 1 грудня). *Questions and Answers on Global Gateway.* Retrieved from [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6434/.](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_21_6434)
 21. Gokce, G. (2021, 15 грудня). *How the Turkic World Is Enhancing Cooperation in Media and Communication.* Politics Today. Retrieved from [https://politicstoday.org/how-the-turkic-world-is-enhancing-cooperation-in-media-and-communication/.](https://politicstoday.org/how-the-turkic-world-is-enhancing-cooperation-in-media-and-communication/)
 22. Jardine, B., & Lemon, E. (2020, травень). *In Russia's Shadow: China's Rising Security Presence in Central Asia.* (Kennan Cable No. 52). Retrieved from [https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia.](https://www.wilsoncenter.org/publication/kennan-cable-no-52-russias-shadow-chinas-rising-security-presence-central-asia)
 23. Joint Communiqué: 17th EU-Central Asia Ministerial Meeting. (2021, 22 листопада). European Commission. Retrieved from [https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/.](https://eeas.europa.eu/delegations/kazakhstan/)
 24. Kazakhstan-China Pipeline. (б.д.). Retrieved from [https://www.kcp.kz/.](https://www.kcp.kz/)
 25. Laruelle, M. (2011). Foreign Policy and Myth-making: Great Game, Heartland, and Silk Roads. У М. Laruelle & S. Peyrouse (Eds.), *Mapping Central Asia: Indian Perceptions and Strategies* (P. 7–20). Ashgate.
 26. Mikheev, M. (2019). *Central Asia: Multivectorness as a Foreign Policy Imperative.* Research Institute Expert Comment. Retrieved from [https://doc-research.org/2019/08/central-asia-foreign-policy-imperative/.](https://doc-research.org/2019/08/central-asia-foreign-policy-imperative/)
 27. National Security Strategy of the United States of America (December 2017). (2017). White House. Retrieved from [https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2017.pdf?ver=CnFwURrw09pJ0q5EogFpwg%3d%3d.](https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/NSS2017.pdf?ver=CnFwURrw09pJ0q5EogFpwg%3d%3d)
 28. Pannier, B. (2021, 24 серпня). *How Much Will Afghanistan Change Central Asia's Relations With Russia, China, And The United States?* Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from [https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html.](https://www.rferl.org/a/central-asia-afghanistan-neighbors/31426320.html)
 29. Pannier, B. (2021, 24 грудня). *Central Asia: Getting Pulled From All Directions At The Crossroads Of Eurasia.* Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from [https://www.rferl.org/a/central-asia-influences-china-russia-islam/31600167.html.](https://www.rferl.org/a/central-asia-influences-china-russia-islam/31600167.html)

30. Pantucci, R., & Petersen, A. (2022). *Sinostan: China's Inadvertent Empire*. Oxford University Press.
31. Sanner, B., & Peyrouse, S. (2020, 27 січня). *Washington Must Step Up Its Engagement in Central Asia*. Foreign Policy. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2022/01/27/central-asia-kazakhstan-unrest-united-states-russia-china-csto/>.
32. Schmitt, E. (2005, 26 липня). *Rumsfeld Stop in Kyrgyzstan Aims to Keep Access to Base*. The New York Times. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2005/07/26/world/asia/rumsfeld-stop-in-kyrgyzstan-aims-to-keep-access-to-base.html>.
33. Soutullo, J., Gazzina, S., & Rinaldi, N. (2021). *Central Asia*. European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/178/central-asia>.
34. Standish, R. (2020, 28 травня). *China Seen As Rising Military Power In Central Asia, Foreshadowing Future Friction With Russia*. Radio Free Europe/Radio Liberty. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/china-seen-as-rising-military-power-in-central-asia-foreshadowing-future-friction-with-russia/30639964.html>.
35. Tavsan, S. (2022, 12 січня). *Turkey's 'Turkic world' ambitions face reality check in Kazakhstan*. Nikkei Asia. Retrieved from <https://asia.nikkei.com/Politics/Turkey-s-Turkic-world-ambitions>.
36. The Global Gateway: a real step towards a stronger Europe in the world? (2021, 7 грудня). Analytical Center Bruegel. Retrieved from <https://www.bruegel.org/2021/12/the-global-gateway-a-real-step-towards-a-stronger-europe-in-the-world/>.
37. Tolipov, F. (2020, 26 березня). *New Strategy, Old Game: The Realigning Geopolitics of Central Asia*. The Central Asia-Caucasus Analyst. Retrieved from <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13610-new-strategy-old-game-the-realigning-geopolitics-of-central-asia.html>.
38. Turkic World Vision – 2040. (2021, 13 листопада). Organization of Turkic States. Retrieved from <https://www.turkkon.org/assets/pdf/haberler/turkic-world-vision-2040-2396-97.pdf>.
39. Umarov, T. (2020). *The Road to Pax Sinica*. Carnegie Endowment for International Peace. Retrieved from <https://carnegiemoscow.org/commentary/81402>.
40. Umarov, T. (2021, 3 серпня). *Can Russia and China Edge the United States Out of Kazakhstan?* Carnegie Endowment for International Peace. Retrieved from <https://carnegiemoscow.org/commentary/85078>.